

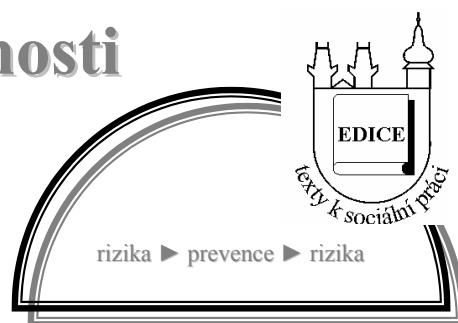
Program podpory aktivit zaměřených na integraci sociálně znevýhodněných obyvatel

a

Katedra sociální práce a sociální politiky
Univerzity Hradec Králové

RIZIKOVÁ MLÁDEŽ

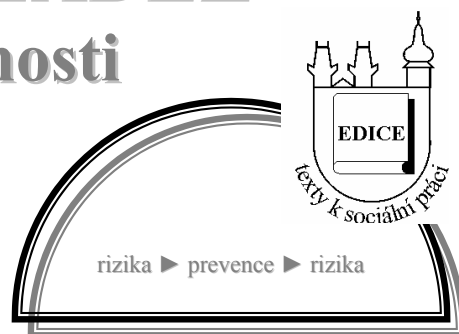
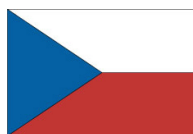
v současné společnosti

Hradec Králové
2006

RIZIKOVÁ MLÁDEŽ

v současné společnosti

Sborník příspěvků z konference s mezinárodní účastí konané pod záštitou projektu PHARE 2003 RLZ – opatření 2.1:

Program podpory aktivit zaměřených na integraci sociálně znevýhodněných obyvatel

ve spolupráci:

Královéhradeckého kraje

a

Katedry sociální práce a sociální politiky Pedagogické fakulty
Univerzity Hradec Králové.

Zuzana Truhlářová, Martin Smutek (eds.)

**Gaudeamus
2006**

Recenzovali:

Doc. PhDr. Bohumil Koukola, CSc. (Ústav pedagogických a psychologických věd, FPF, Slezská Univerzita v Opavě)

Doc. PhDr. et. PaedDr. Kamil Janiš, CSc. (Katedra pedagogiky a psychologie, PdF, Univerzita Hradec Králové)

Tato publikace vznikla v rámci projektu „Program podpory aktivit zaměřených na integraci sociálně znevýhodněných obyvatel“, realizovaného Královéhradeckým krajem v rámci programu Phare 2003 RLZ – opatření 2.1.

Tento dokument byl vytvořen s finanční podporou Evropské unie a České republiky. Obsah tohoto dokumentu je plně v zodpovědnosti Královéhradeckého kraje a nelze jej v žádném případě považovat za oficiální stanovisko Evropské unie a České republiky.

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou. Za konkrétní obsah příspěvků, původnost a literární citace odpovídají autoři jednotlivých statí.

Prezentované texty nelze přetiskovat bez svolení redakční rady Edice texty k sociální práci.

ISBN 80-7041-044-2

Obsah

Zuzana Truhlářová, Martin Smutek (editoři)

Předmluva..... 7

Představení projektu „Program podpory aktivit zaměřených na integraci sociálně znevýhodněných obyvatel“..... 8

I. MLÁDEŽ VE SPOLEČNOSTI A VLIV RODINNÉHO PROSTŘEDÍ

Miroslav Tvrdoň

Riziková mládež jako sociálně-politický problém v Slovenskej republike... .. 10

Matthias Aegerter

Between Conformity and Deviate Behaviour: How the Youth Reacts on the Crisis of the Labour Market – About a Theory of Coping with Critical Situations in Life..... 38

Monika Šišláková

Využití resilience v sociální práci s rizikovou mládeží..... 43

Radka Janebová

Gender aspekty v sociální práci s rizikovou mládeží..... 52

Josef Zita

Monoparentální rodina, svobodná volba, nutnost, rizika..... 67

Lenka Vanžurová

Příčiny krizového chování mladé generace..... 82

Miroslav Mitlöhner

Selhávající výchovné prostředí z hlediska práva..... 87

II. KRIMINALITA MLÁDEŽE

Eudovít Galbavý

Vplyv rodiny na páchanie trestnej činnosti rizikovou mládežou..... 94

Jana Faltusová

Nejčastější trestná činnost dětí a mladistvých..... 103

Lucie Smutková, Martin Smutek

Hodnocení probačních programů pro mládež..... 106

Josef Kasal

Násilí na stadionech jako důsledek existenciální prázdnoty..... 115

Zdenka Nováková

Nezletilí cizinci zneužívání na našem území k trestné činnosti..... 125

Jiří Kubík

Ochranná výchova v Polské republice..... 128

III. VÝZNAMNÁ RIZIKA SOUČASNÉ DOBY VE VZTAHU K MLÁDEŽI

Miroslav Kappl

Transgrese a sociálně-patologické jevy..... 130

Ľuba Pavelová, Jozefína Tkáčiková

Riziková mládež v kontexte závislosti..... 135

Václav Macoun

Nové syntetické drogy – účinky, rizika, prevence..... 142

Jan Lašek

Předsudek jako rizikový faktor..... 149

Dagmar Marková

Sexuálne správanie a jeho rizikové aspekty..... 155

Eva Švarcová

Rizika mládeže v současné době..... 162

IV. VYBRANÉ MOŽNOSTI PREVENCE PATOLOGICKÝCH JEVŮ

Kateřina Juklová

Sebeúcta jako klíčový protektivní faktor v primární prevenci sociálně patologických jevů..... 166

Lýdia Lešková

Sociálna prevencia – sociálna kuratela uskutočňovaná úradom práce, sociálnych vecí a rodiny - ako jedna z foriem pomoci rizikovej mládeži..... 172

Jan Hloušek

Dobrovolnictví jako prevence sociálně-patologických jevů..... 180

Kamil Janiš

Představa o praxích u studentů prvních ročníků sociálních oborů..... 184

V. MOŽNOSTI SOCIÁLNÍ PRÁCE S VYBRANÝMI CÍLOVÝMI SKUPINAMI RIZIKOVÉ MLÁDEŽE

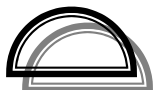
Daniela Květenská

Subjekty zabývající se rizikovou mládeží v Královéhradeckém kraji..... 188

Beáta Balogová

Riziková mládež na Luniku IX. v Košiciach..... 197

Gabriela Hepnarová	
Spolupráce s romskou rodinou v kontextu práce komunitního centra.....	203
Helena Němečková, Michal Klapal	
Práce s rizikovou mládeží v kontextu Nízkoprahového zařízení pro děti a mládež.....	210
Zuzana Truhlářová	
Sociální poradenství orientované na problematiku rizik mládeže.....	217
Miroslava Páleníková	
Sociální pracovníci v teréne.....	222

Předmluva

Tato publikace se zabývá problémy a riziky současné mládeže, což je jedna z klíčových oblastí jak současné sociální práce tak i sociální politiky. Mládež je ve svém vývoji ovlivňována celou řadou faktorů, z nichž mnohé jsou považovány za silně rizikové. Svým způsobem se dá říci, že studiem rizikové mládeže studujeme i naši vlastní budoucnost, jelikož dnes percipované problémy v této oblasti budou dozajista významně ovlivňovat další vývoj a tvář naší společnosti. Nechceme však samozřejmě říci, že s riziky, které ovlivňují chování dnešní mládeže nelze nic dělat, naopak, tato publikace poukazuje na mnohé potenciální možnosti sociální práce v oblasti nápravy i prevence těchto rizik.

Riziková mládež byla tématem konference s mezinárodní účastí, která se konala v Hradci Králové dne 16. prosince 2005 pod názvem II. Hradecké dny sociální práce. Toto setkání uspořádala Katedra sociální práce a sociální politiky Univerzity Hradec Králové ve spolupráci s Královéhradeckým krajem. Konference se zúčastnilo několik předních odborníků na rizika současné mládeže ze Slovenské republiky, Německa a pochopitelně také z České republiky.

Editorsky jsme rozdělili tuto publikaci do pěti tematických oddílů, které pokrývají hlavní okruhy zájmů spojených se současnou rizikovou mládeží. Jsme si vědomi toho, že jednotlivé texty mnohdy tematicky přesahují námi vymezené okruhy, snažili jsme se však publikaci strukturovat podle klíčových témat, která podle našeho názoru ukazují význam studia problematiky rizikové mládeže v dnešní společnosti. Texty jednotlivých autorů nebyly editory kráceny, byl však sjednocen styl bibliografické citace, přičemž byl použit způsob obvyklý v anglickém jazykovém prostředí.

Zde prezentovaný materiál se, doufejme, může stát inspirací k zamyšlení všem praktikům i teoretikům v sociální oblasti. Stejně tak se, doufejme, může stát pro studenty námětem pro jejich písemné práce a podkladem pro jejich studium sociální práce a sociální politiky vůbec.

Zuzana Truhlářová, Martin Smutek (editoři), únor 2006

Představení projektu „Program podpory aktivit zaměřených na integraci sociálně znevýhodněných obyvatel“

realizovaného v rámci programu Phare 2003 RLZ – opatření

2.1 Integrace skupin obyvatelstva ohrožených sociálním vyloučením

Cílem projektu je zvýšit kvalitu sociálních služeb v Královéhradeckém kraji, zaměřených na předcházení a nápravu sociálního vyloučení. Projekt podporuje zavádění Standardů kvality do těchto zařízení a vzdělává jejich zaměstnance; věnuje se posílení praktických kompetencí pro práci s potřebnými lidmi a rozvoji manažerských schopností vedoucích pracovníků. Cílovou skupinou jsou zaměstnanci zařízení sociálních služeb v Královéhradeckém kraji, pracující se sociálně vyloučenými lidmi.

Projekt se skládá ze čtyř programů:

1. ustavení a odborná příprava konzultantů pro zavádění Standardů;
2. pracovní skupiny zástupců zařízení, spolupracující na zavádění Standardů a přípravě předpisů a manuálů, které s tím souvisí;
3. příprava a testování vzdělávacích modulů pro sociální pracovníky;
4. vzdělávání v teorii sociální práce a nových přístupech k uživatelům služeb.

Do projektu jsou výrazně zapojeny místní neziskové organizace, konkrétně:

Program 1 – Milíčův dům Jaroměř,

Program 2 – Diecézní katolická charita Hradec Králové,

Program 3 – Laxus, o. s., Hradec Králové,

Program 4 – realizuje Královéhradecký kraj.

Partneři odpovídají za organizační a odbornou stránku dílčích programů.

Cílové skupiny projektu jsou zvoleny v souladu s rozvojovými dokumenty kraje a s cíli programu PHARE 2003 RLZ. Vybrány byly na základě požadavků zjištěných zejména v procesu komunitního plánování a dalšími způsoby přímo mezi poskytovateli a uživateli služeb.

Výběr právě těchto cílových skupin zaručuje zvýšení úrovně sociálních služeb poskytovaných lidem ohroženým sociálním vyloučením; dlouhodobý rozvoj sociálních služeb v Královéhradeckém kraji a jeho udržitelnost (zvolené cílové skupiny mají díky základu v reálných potřebách a zakotvení ve strategických plánech dlouhodobou perspektivu); posílení místních organizací a neziskového sektoru, neboť již výběr

cílových skupin i realizace projektu probíhá ve spolupráci s místními iniciativami a je na ně cílen.

Výsledkem Programu 1 je vznik konzultační skupiny podporující zavádění Standardů kvality do zařízení sociálních služeb v Královéhradeckém kraji. Po skončení programu bude konzultační skupina poskytovat konzultace v zařízeních uplatňujících Standardy kvality a podporovat zaměstnance těchto zařízení v hledání správných řešení situací vyplývajících ze Standardů.

Výsledkem Programu 2 je vytvoření metodických materiálů a vnitřních předpisů podporujících uplatňování Standardů kvality. Po skončení programu budou zařízení využívat vytvořené materiály, budou zařízení nadále spolupracovat, sdílet příklady dobré praxe.

Výsledkem Programu 3 jsou vzdělávací moduly využitelné ve všech typech sociálních služeb v Královéhradeckém kraji. Po skončení programu budou zařízení využívat nabídky vzdělávacích modulů ke zvyšování kvalifikace svých zaměstnanců, budou vedoucí pracovníci zařízení využívat vzdělávací databázi. Program vychází z obecně platných Standardů sociálních služeb přijatých v r. 2001 MPSV. Jednotlivé vzdělávací moduly vycházejí z osnovy těchto standardů a tak je Systém vzdělávání přenositelný do jakéhokoli kraje ČR. Stejně tak jsou lektori a konzultanti vybíráni podle možnosti poskytovat služby po celé ČR. Možným pokračováním je tedy projekt tréninkového vzdělávání zřizovatelů, poskytovatelů sociálních služeb a dalších návazných a spolupracujících subjektů a to nejen na území Královéhradeckého kraje, ale také v oblasti NUTS, případně v celé ČR.

Výsledkem Programu 4 je zvýšená kvalifikace pracovníků sociálních služeb. Po skončení programu budou pracovníci sdílet nabyté vědomosti a zkušenosti se svými kolegy, budou vedoucí pracovníci využívat nabytých manažerských kompetencí, budou pracovníci využívat sylabů a dalších materiálů, které obdrželi jako součást vzdělávacích akcí.

Tento projekt je spolufinancován Evropskou unií a státním rozpočtem České republiky.

Mgr. Alena Jírová – koordinátor projektu

I. MLÁDEŽ VE SPOLEČNOSTI A VLIV RODINNÉHO PROSTŘEDÍ

Riziková mládež ako sociálno-politický problém v Slovenskej republike

Dr. Miroslav Tvrdoň, PhD.¹

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa v
Nitre

Abstract

Article is oriented to some basic causes and consequences of risk youth in the context of passive and active social policy in Slovakia, which is the part of european region.

„NON INDIGNARI, NON ADMIRARI, SED INTELLEGERE“

„...become shocked not, nor marvel, but to understand...“

(B. Spinoza, Political Discussion 1,4)

The goal of this thesis is to introduce some questions about the position of young people in present Slovakian society, which direction its social policy can move and which way youth policy can contribute to the development of Slovakia.

Key Words: Social Policy, Youth, Youth Policy, Youth Social Policy

Úvod

Cesta samostatnej Slovenskej republiky po r.1993 prináša pre celú našu spoločnosť množstvo zmien s citelným dopadom pre občana, predovšetkým v sociálnej sfére. S tým súvisiace zmeny spoločenského systému si akútne vyžadujú dôraznejšie formulovať často bazálne východiskové princípy sociálnej politiky novo vzniknutého štátu. Úspešná transformácia a jej realizácia nie je celkom možná, pokiaľ neberie do úvahy človeka ako jednotlivca, jeho potenciál. Obzvlášť veľkú pozornosť je treba venovať predproduktívnej a mladšej produktívnej populácii – **mládeži**.

Táto problematika zložitých interakcií v súčasnosti priťahuje pozornosť nielen odbornej, ale aj širokej laickej verejnosti. Dnešná realita je zákonným odrazom našej súčasnosti, kedy svet stojí pre riešením komplexu otázok súvisiacich s jeho globalizáciou. Riešenie niekedy

¹ Veškerou korespondenci směřujte na kontakt: Dr. Miroslav Tvrdoň, PhD., Fakulta sociálních věd a zdravotnictva Univerzity Konstantína Filozofa v Nitre, tel.: +4210907/670216, email: mtvrdon@ukf.sk.

akútnych skutočností si vyžaduje často až medzinárodnú spoluprácu opierajúcu sa niekedy o implementáciu obsahu definície sociálnej práce prijatej v Kanade v Montreale v roku 2000.

Predložený materiál svojím obsahom si kladie za cieľ načrtnúť špecifické ponímanie sociálnej politiky mládeže v rámci sociálneho systému Slovenskej republiky, ako výsledok trhovo konformnej sociálnej politiky, ktorá aj v medzinárodnom kontexte dynamizuje ekonomiku a prispieva k uľahčeniu sociálnej situácie mladej generácie.

1. Sociálna politika a jej sémantický medzinárodný kontext

1.1 Pojem sociálna politika

Samotný výraz **sociálny**, ktorý má latinský pôvod, v praxi je používaný v rôznych významových sémantických odtieňoch. Už začiatkom nášho storočia bol používaný v zmysle „spoločenský“, vzťahujúci sa na spoločnosť. Koncom 20 -tych a začiatkom 30 -tych rokov prevažne pod vplyvom svetovej hospodárskej krízy výraz sociálny nadobúda význam vzťahujúci sa na „hospodársky slabých, závislých, resp. vykorisťovaných.“¹

Pojem sociálny je v súčasnosti veľmi často používaný v súvislosti s aktuálnym stavom životnej úrovne obyvateľov, ale aj v súvislosti s konkrétnymi životnými situáciami jednotlivcov, skupín či komunít. Ide vo všeobecnosti o široké ponímanie mladého človeka vo vzťahu k spoločnosti a nielen vo vzťahu k sociálnej pomoci ako súčasti sociálneho zabezpečenia občanov. Ide predovšetkým o:

1. „relating to society or its organization“ (ako vzťahy v spoločnosti, alebo jej organizovanie, prípadne usporiadanie)
2. „concerned with the mutual relations of human beings or of classes of human beings“ (ako vzájomne obojstrannú starostlivosť o ľudské existencie jednotlivcov alebo ich spoločenské vrstvy)
3. „living in organized communities“ (ako život v organizovanom spoločenstve, komunite, alebo spoločnosti)
4. „needing companionship“ (ako spoločenská potreba, núdza, tieseň)

¹ TOMEŠ, I. (1996). Sociální politika teorie a mezinárodní zkušenost, Socioklub, Praha. s. 19.

5. „living together in organized communities (ako spoločná existencia, živobytie v organizovaných komunitách, spoločnostiach).¹

Ak skúmame interpretáciu výrazu sociálny v polohe lingvistickej, ambivalentnosť a širokospektrálnosť rozsahu a obsahu tohto pojmu v oblasti sémantickej, pragmatickej ako aj praxeologickej je zrejmá.

Adjektívum „politický“ a substantíva, ktoré ho sprevádzajú (politikum, politickosť, politika), nie je možné bezproblémovo interpretovať. Termíny politika, politický sa etymologicky odvodzujú z gréckeho politika (umenie spravovať), politea (štát), či politikos (činiteľ, pracovník), v priebehu svojho vývoja však prešli viacerými sémantickými premenami. Tomu zodpovedá aj veľké množstvo názorov na to, čo vlastne politika je, čo tvorí špecifikum „politického“ v živote spoločnosti. Max Weber politiku vo všeobecnosti definuje ako „úsilie o podiel na moci alebo o ovplyvňovanie deľby moci, či už medzi štátmi, prípadne v rámci jedného štátu medzi skupinami ľudí, ktoré zahrňuje. V politike teda ide o „rozdelenie moci, jej udržanie, alebo presun.“²

I. Tomeš považuje slovo politika za veľmi ambivalentný pojem.³ Všetci mu rozumíme, avšak ťažko ho definujeme. Inak používajú tento pojem právnici, inak sociológovia a politológovia. Niektorí ju vysvetľujú ako úsilie o udržanie alebo zmenu systému, iní ako súbor sociálnych činností, iní ako súbor politických nástrojov (inštitúcií) a pod. Politiku je možné všeobecne chápať ako špecifickú spoločenskú činnosť prejavujúcu sa spravidla súborom rôznych opatrení, ako konkrétnu činnosť rôznych subjektov na rôznych úrovniach, teda nie iba štátu, ktorými je ovplyvňovaná spoločenská realita v najširšom slova zmysle.

Explicácia výrazu sociálna politika nie je jednoznačná a interpretačne je pomerne zložitá. A. Müller ju považuje za pleonazmus, lebo „každá politika je svojím spôsobom vo všeobecnosti sociálna, teda je činnosťou spoločenskou, orientovanou na „societas“.⁴ Výraz sociálna politika sa tak stáva celkom bežne používaným termínom a môžeme rozumieť pod ním špeciálnu orientáciu politiky, čiastočné synonymum adekvátnej časti pojmov humánne, spravodlivé, solidárne, demokratické, prípadne empatické prosociálne, profylaktické a pod. Spojenie slov „sociálna

¹ Pozri: D. K. AND OXFORD UNIVERSITY PRESS.: DK Illustrated Oxford Dictionary, IKAR, Bratislava, 1999, s. 788.

² WEBER, M. (1990). Politika ako povolanie, Bratislava, s. 11

³ Ambivalentnosť politiky chápe I. TOMEŠ v práci: Sociální politika teorie a mezinárodní zkušenost, skôr v polohe explanačnej ako definičnej.

⁴ MÜLLER, A. (1991). Úvod do vedy o politice, LUNARION, Praha, s.73

politika“ poníma I. Tomeš skôr ako sústavné a cieľavedomé úsilie jednotlivých sociálnych subjektov o zmenu alebo udržanie a fungovanie svojho alebo iného (štátneho, obecného) sociálneho systému. Za výsledok tohto sústavného a cieleného úsilia považuje činnosť (fungovanie) alebo zmenu (transformáciu) systému, ktorý sa prejavuje rozhodovaním alebo nerozhodovaním a činnosťou alebo nečinnosťou sociálnych subjektov.

Sociálne problémy nie sú pre ľubovlného jednotlivca nové. Vznikajú od samotného vzniku ľudskej existencie a to z viacerých dôvodov:

- a) sociálno-politických (či už vo vnútroštátnom, alebo v medzinárodnom, globálnom kontexte).
- b) biologických (detská bezmocnosť, starecká slabosť, invalidita, telesný postih, choroba...).
- c) hospodársko - sociálnych (fenomén biedy, bezdomovci, nezamestnanosť, kriminalita, ako aj ďalšie sociálno patologické javy...).
- d) psychických, ktoré veľmi často podmieňujú tzv. materiálne prapríčiny (neurózy, alkoholizmus, závislosť na drogách...).

Pre širokospektrálnosť ponímania sociálnej politiky uvádzame niektoré pohľady a interpretáciu, ktorá podľa nášho názoru najviac zodpovedá jej vzťahu k mládeži.

Sociálna politika je vymedzená ako praktická snaha, aby spoločenský celok bol usporiadaný čo najideálnejšie. Je chápaná ako súhrn zásad smerujúcich k odstráneniu alebo zmierneniu „nedostatkov spoločenského života.“ Sociálna politika nie je obdobou iných politík (napr. finančnej). Je to skôr súhrn morálnych hľadísk a ich následné uskutočňovanie. Hybnou silou sociálnej politiky nie je milosrdenstvo, ale spravodlivosť a spoločenská účelovosť.¹ „Musí byť však politikou pri ktorej by záujmy ľudí v spoločnosti boli uspokojované spôsobom trvale prospešným celku.“²

Takouto politikou sa javí aj politika mládeže, ktorú ponímame ako sociálnu politiku a nazývame ju výrazom **sociálna politika mládeže**.

1.2 Sociálna politika mládeže v Slovenskej republike

Mladý človek je všeobecne považovaný za špecifický sociálny kapitál každej spoločnosti. Je neodmysliteľnou entitou jej prítomnosti a predpokladom kvality jej budúcnosti. Preto empatická a prosociálna spoločnosť ponúka mladým ľudským bytostiam príležitosť, aby dozreli na

¹ KREBS, V. (1997). Sociální politika, Praha, CODEX, s.15.

² Tamtiež.

autonómnou, slobodnú a sebestačnú individualitu. Štátna politika vo vzťahu k mládeži by sa mala snažiť zabezpečiť, aby takto ponímaní mladí ľudia mali vytvorené aspoň minimálne štandardné podmienky pre svoj celostný a sociálny vývoj. Pričom štát sa snaží uplatniť mechanizmy, ktoré chránia mládež pred sociálno - patologickými javmi. Je v jeho záujme štátu, aby „mladí ľudia vstupovali do praktického života pripravení a odhodlaní podieľať sa na rozvoji spoločnosti. Z hľadiska štátu sa chápu mladí ľudia predovšetkým ako tí, ktorí sa učia orientovať vo sfére práce a stávajú sa občanmi.“¹ Z tohto dôvodu výkonná moc štátu sa snaží ovplyvniť a vytvoriť podmienky preto, „aby mal každý jedinec dôstojné ubytovanie, možnosti vzdelávať sa, aby si našiel zodpovedajúcu prácu, aby sa vo svojom voľnom čase mohol venovať svojim záľubám, aby mal príležitosť nadväzovať a udržiavať kontakty, založiť si rodinu a vychovávať deti.“² Túto myšlienku považujeme za entitu sociálnej politiky ako takej.

1.3 Princípy sociálnej politiky a politiky mládeže

Začiatkom prvej dekády tretieho milénia nachádzame v rôznych európskych štátoch už dosť veľké a niekedy až neprehľadné množstvo sociálne orientovaných zákonov vytvárajúcich dnes veľakrát celú sieť sociálneho zabezpečenia pre mladého jednotlivca, skupiny. Aj cez rôznorodosť koncepcií sociálnej politiky v niektorých európskych štátoch, predsa len existujú isté princípy a isté predstavy o úlohách nepostrádateľných v sociálnej politike mládeže. V tomto kontexte politika mládeže v Slovenskej republike vníma mladých ľudí ako špecifickú vrstvu občianskej spoločnosti, ktorej život a progres by mal byť postavený na všeobecne uznávaných a prijateľných princípoch. Obvykle môžeme hovoriť až o siedmich základných princípoch, na ktorých sociálna politika mládeže spočíva a ktoré:

- stimulujú jej stanovené ciele (princíp sociálnej spravodlivosti, princíp sociálnej istoty, princíp sociálnej rovnováhy)
- stimulujú jej aplikované metódy (princíp sociálnej solidarity, princíp subsidiarity, princíp sebazodpovednosti, princíp participácie).

¹ <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s9.

² Tamtiež.

Princíp sociálnej spravodlivosti

Tento princíp je považovaný za kľúčový pojem sociálnej politiky a zároveň jeden z najdiskutovanejších a najspornejších princípov. V dejinách myslenia nebola sformulovaná všeobecne platná a prijímaná definícia sociálnej spravodlivosti alebo nespravodlivosti, či sociálnej nerovnosti. Sociálna spravodlivosť a harmónia sa vyznačujú silným politickým nábojom, ktoré vplývajú na stabilitu spoločnosti. Väčšina vlád deklaruje tento princíp ako základ organizovania, štruktúrovania a riadenia spoločnosti.

V chápaní princípu sociálnej spravodlivosti je rad autorov, ktorí vymedzujú zásady sociálnej spravodlivosti v nasledujúcej podobe:

- ❑ každému rovnako,
- ❑ každému podľa jeho potrieb - pri tejto zásade nevyhnutne vystupuje do popredia autorita, ktorá rozhoduje o tom, aké potreby sa musia uznávať a kto ich bude uznávať. Domnievame sa, že v sociálnej politike mládeže pod takouto autoritou vystupuje štát,
- ❑ každému podľa jeho zásluh – zásluhy sa v súčasnosti odvíjajú často od pracovného výkonu, avšak aj v tejto zásade vzniká otázka o kvalite a kvantite zásluh, ako aj o tom kto má zásluhy určovať, stanovovať ich výšku a pod. Táto zásada nie je ale celkom adekvátna pre mládeže
- ❑ zásada života – táto zásada znamená široký rozvoj, prosperitu a prospech stále širšieho počtu skupín mladých ľudí, ľudského spoločenstva.

Princíp sociálnej istoty

Spočíva v presvedčení, že každá politika má byť podmienená cieľom, ktorý prinesie svojim priaznivcom viacej telesnej, duševnej, materiálnej istoty, bezpečnosti. Spočíva ďalej v presvedčení zaistiť mladým občanom určitého štátu ochranu pred vonkajším nepriateľom a aj pred možnými vnútroštátnymi konfliktmi. Má tendenciu znížiť životné riziká vo všeobecnosti. Sociálne istoty rozumieme „také nárokové, zákonné, zabezpečovacie, poisťovacie sústavy starostlivosti o občanov, ktoré sú garantované štátom.“¹ Okrem toho môžeme k sociálnym istotám zaradiť aj vytvorený priestor pre rozvoj schopností a aktivít mladého jedinca. Problémové vo svojej špecifickosti je vytvorenie priestoru na realizáciu,

¹ STRIEŽENEC, Š. : c.d., s. 85.

a tým aj vytvorenie sociálnych istôt pre jednotlivcov handicapovaných, respektíve takých, ktorí sa ocitli v rôznych sociálnych kolíziách.

Princíp sociálnej rovnováhy

Tento princíp je možné interpretovať tiež veľmi rôznorodo. Väčšina odborníkov zdôrazňuje nutnú aj politicky zaistenú rovnováhu medzi vplyvom štátu a slobodným rozhodovaním sa jednotlivca, alebo medzi záujmom štátnej politiky o materiálne (hospodársko-politické) a nemateriálne (kultúrno-politické) úlohy, o čom môžu podstatne rozhodovať práve sociálne, politické a legislatívne iniciatívy. Ide o princíp komplexného politického myslenia, jednak zo strany štátu a jednak zo strany mladého jednotlivca, ktoré nepreferuje žiadnu zo súčastí štátnej politiky. Z toho vyplýva, že pravdepodobne najlepšou sociálno politickou koncepciou bude tzv. permanentná reforma.

Princíp sociálnej solidarity

Tento princíp vyjadruje interakcie medzi jednotlivcami v spoločnosti navzájom. Žiadna spoločnosť ako celok sa nemôže zaobísť bez vzájomnej solidárnosti jej častí, čiže jednotlivcov, skupín, vrstiev. Aj mladý človek, či už v poňatí Aristotelovom ako „zoon politikon,“ či ako bytosť „sociálna“ slovami Tomáša Akvinského, má istý a prirodzený dar skupinovej spolunáležitosti, spolupatričnosti. Bez tohoto princípu by nemohli existovať zoskupenia, hnutia, štáty v dnešnej podobe. Tak môžeme hovoriť o solidarite vo viacerých úrovniach: solidarite nemocenskej (medzi zdravými a chorými), solidarite starobnej (solidarita medzi mladými a starými), solidarite invalidnej (medzi zdravými a postihnutými úrazom), solidarite nezamestnaneckej (medzi tými, ktorí prácu majú a tými, ktorí ju hľadajú), solidarite v rámci sociálnej starostlivosti spočívajúcej na solidarite bohatých a chudobných a pod.

Podstata solidarity teoreticky spočíva v tom, že by nemala byť výsledkom donútenia, ale dobrovoľnosti jednotlivca, skupiny a pod. V protiklade s touto konštatáciou však prax indikuje a rozlišuje solidaritu „dobrovoľnú“ a „vynútenú“ zo strany štátu v náväznosti na úroveň o ktorej sme sa zmienili.

Princíp subsidiarity

Etymologicky subsidium chápeme ako pomoc, podpornosť. Za predpokladu, že určuje princíp sociálnej solidarity vzťah mladého jednotlivca k celku, tak potom určuje pojem subsidiarity vzťah spoločnosti ako celku k mladému človeku, kde ide predovšetkým o hlavný princíp sociálneho štátu, o pomoc relatívne silnejšieho subjektu slabšiemu alebo vyššej riadiacej súčasti nižšej. Definícia z 30-tych rokov 20. storočia hovorí: “To, čo jednotlivý človek, skupina môže vykonať z vlastnej iniciatívy a vlastnými silami, nemôže mu byť odňaté”¹ Táto definícia vychádza z potreby rešpektovania ľudskej dôstojnosti a rozvojovej tendencie. To znamená, že predovšetkým mladý človek sa rozvíja činnosťou a zodpovednosťou.

Princíp sebazodpovednosti

Už z predchádzajúceho textu je zrejmé, že by sme ho mali chápať v prioritnej súvislosti k princípu subsidiarity, čo sa odráža v zmysle Zákona o sociálnej pomoci č. 195/1998 Z.z. aj v slovenskom modeli riešenia sociálneho zabezpečenia a hmotnej a sociálnej núdze občanov. Za prioritnú môžeme brať tézu, že každý mladý produktívny človek je individualita s vlastnou vôľou a preto každá pomoc človeku, ktorý sa nachádza v hmotnej, alebo sociálnej núdzi v sebe implicitne aj explicitne vyjadruje tzv. pomoc k sebpomoci. Má viesť subjekt od rezignácie a pasivity ku aktivite a zainteresovanosti riešiť svoj stav či už hmotnej, alebo sociálnej núdze.²

Niektorí autori v duchu tohto princípu dopopredia dávajú tzv. **aktívne alebo participatívne občianstvo**. Ide o stratégiu reformno-modernizačného charakteru. Rozumieme pod ňou okrem iného aj dobrovoľnú účasť mládeže na sociálnom a ekonomickom vývoji ako prostriedok jej vlastnej socializácie. Táto tendencia naráža v súčasnosti na bariéry, ktoré jej napredovanie niekedy spomaľujú. Spomínané iniciatívy mladých ľudí sa prevažne uplatňujú najmä v rámci ich voľného, čiastočne environmentálnej problematike alebo v iných sektorových politikách.

¹ Pozri: referát Striežena, Š. na medzinárodnej konferencii k Minimálnym vzdelávacím štandardom, Bratislava, jún 2002.

² To považujeme za jeden z hlavných cieľov a filozofických zámerov Zákona o sociálnej pomoci č. 195/1998 viesť každého občana SR k maximálnej zodpovednosti za kvalitu svojho života.

Princíp participácie mládeže a partnerstvo generácií

V každej spoločnosti existuje značné množstvo individuálnych a spoločenských cieľov, záujmov, schopností, vôle, predpokladov a možností určitých činností. Takto ponímanou podstatou je v demokratických spoločnostiach daná možnosť podieľať sa na spoločenskom živote. Participácia v širšom slova zmysle znamená vyjadrenie subjektívneho názoru, „účasť na rozhodovaní, správe, riadení a riešení spoločných vecí v rodine, škole, vo voľnom čase, v obci, na pracovisku.“¹

Základnou myšlienkou takejto participácie je, že mladí ľudia, ktorých život je ovplyvňovaný určitými opatreniami a rozhodnutiami musia mať možnosť zúčastňovať sa procesu, ktorý ich vedie k vnútornému stotožňovaniu a realizácii. Človek prestáva byť pasívnym príjemcom daných opatrení a rozhodnutí. K predpokladom fungovania tohto princípu radíme vysoký vzdelanostný stupeň, informovanosť mládeže, ktorá si uvedomuje nielen svoje práva, ale aj svoju zodpovednosť, stávajú sa následne dostatočne zrelí na to, aby zodpovedne sociálne konali. Elementárnym významom a zmyslom participácie je poznávať a akceptovať už od detského obdobia života človeka obsah pojmu občianstvo nielen na základe pochopenia externých atribútov demokracie (napr. mechanizmu volieb, inštitúcií verejnej správy a pod.), ale ako priebežný a trvalý, aktívny a zodpovedný podiel na živote a rozvoji všetkých troch úrovní spoločenského prostredia.

Reálnej existencie občana s kompetenciou participovať na takto ponímanom verejnom živote predchádza získavanie a aplikácia množstva dobrých aj menej dobrých experiencií pri uplatňovaní subjektívneho vkladu (invencie, zodpovednosti, práce) do verejných vecí. „Deti aj mladí ľudia môžu takúto skúsenosť získať vo vlastnej rodine a spolu s rodičmi a súrodencami sa podieľať na občianskom živote v obci, v škole v rámci učebných predmetov a v školských samosprávnych radách, v čase mimo vyučovania v neformálnych skupinách, občianskych hnutiach a iniciatívach, obecných – mestských detských, resp. mládežníckych parlamentoch.“²

Uskutočňovanie princípu participácie je vlastne procesom, v ktorom nastáva transformácia na takého človeka z objektu sociálnej politiky na plnoprávny, zodpovedný a rešpektovaný subjekt sociálnej politiky.

¹ <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s144.

² <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s144.

Domnievame sa, že vláda SR tento princíp presadzuje najmä v rámci reformy dôchodkového systému.

V podstate ide o to, aby ľudia mali reálnu možnosť podieľať sa na tom, čo bezprostredne ovplyvňuje ich život. Napĺňovanie tohto princípu je dlhodobý a postupný proces, pri ktorom sa mladý jednotlivec – pasívny príjemca opatrení sociálnej politiky mení na ich spolutvorcu a realizátora. V súčasnosti hovoríme o tzv. participačnej ére, typickej hlavne pre USA, ktorá naberaá na sile od polovice 70 – tých rokov 20. storočia. Je pre ňu charakteristické časté používanie rozličných iniciatív, referend a pod.

Kvalitatívnou obdobou princípu participácie sa javí aj tzv. **partnerstvo generácií**. Mladí ľudia by mali pôsobiť ako „spoluaktéri, spolurealizátori mládežníckej politiky, prípravy na život v modernej, otvorenej a permanentne sa meniacej spoločnosti. V súčasnosti na jednej strane mladí ľudia dostávajú od miestnych autorít z radov starších generácií relatívne málo príležitostí prevziať zodpovednosť za napĺňanie výziev občianskej spoločnosti a občianskeho života“ a na druhej strane sa nie vždy sami prejavujú ako iniciátori vlastného rozvoja, iba ojedinele vytvárajú podnety pre zlepšenie spoločenského života v regióne. Rešpektujú síce niektoré vzory dospelých, rodičov, miestnych autorít, odborníkov a celebrit, avšak celkovo nie vždy dôverujú autoritám generácie dospelých. Domnievajú sa, že mnohí dospelí nerozumejú problémom mladých ľudí a ich spôsobu života.

Participácia je viac než zapojenie sa do inštitúcií a rozhodovania. Participácia je spôsob, ako žiť v demokracii. Neznamená iba fyzickú prítomnosť na aktivitách, ale predovšetkým internú subjektívnu zainteresovanosť. Tá si dôsledne vyžaduje vziať na seba bremeno spoluzodpovednosti za rozhodovanie, následné konanie a zlepšovanie súčasného stavu.

Jedným z faktorov ovplyvňujúcich úspešné fungovanie demokratickej spoločnosti je aj možnosť ovplyvňovať udalosti spoločnosti, ktoré sa mladých občanov bezprostredne dotýkajú. „Až takmer 70 % populácie mládeže zastáva názor, že túto možnosť nemá a len 31,1 % ju pripúšťa (zdroj: UIPŠ).

Medzi mládežou prevláda pomerne vysoký záujem o politiku (63,0 %).“¹ Tieto výsledky potvrdzuje aj vysoká volebná účasť mládeže v ostatných voľbách do parlamentu.

¹ <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s144.

Funkcie sociálnej politiky mládeže

Z vyššie uvedených princípov sociálnej politiky mládeže, ich vzájomného sa obsahového prelínania, môžeme na základe konsenzu ako aj určitého kompromisu vymedziť funkcie, ktoré súčasná sociálna politika nadobúda a zároveň aj vymedzuje ich základné ponímanie. Väčšina odborníkov a autorov, ktorí sa zaoberajú sociálnou politikou uvádza prevažne tieto funkcie: ochranná funkcia, regulatívna funkcia, prerozdeľovacia funkcia, hospodárska funkcia, spoločenská funkcia, preventívna (profylaktická) funkcia, homogenizačná funkcia, stimulačná funkcia.¹

Všetky aspekty týchto sociálno politických funkcií sa primárne, alebo sekundárne dotýkajú rozvoja hospodárstva v rozvinutých krajinách a jeho dopadu na životné podmienky konkrétnych cieľových skupín obyvateľstva.

Ochranná funkcia sociálnej politiky mládeže

Má nesporne najdlhšiu tradíciu a je najčastejšie chápaná ako ochrana pracovnej sily. Pritom rozoznávame ochranu pracovnej sily ako :

**endogénnu a
exogénnu**

Pod prvým pojmom rozumieme sociálno - politické iniciatívy a zásady tých jednotlivcov a skupín, ktorí sú do pracovného procesu sami zapojení (napr. činnosť odborov). Pod druhým pojmom rozumieme všetky vonkajšie zásahy štátu a tiež súvislosti týkajúce sa výrobného procesu vôbec.² V našom ponímaní je táto funkcia primárna vo vzťahu k mládeži.

Regulatívna funkcia

Táto funkcia vyjadruje povinnosť štátnej sociálnej politiky v súvislosti s princípom sociálnej spravodlivosti starať sa a dohliadať na väzby a vzťahy medzi „kapitálom“ a „prácou,“ vyjadrenou napríklad minimálnou mzdou, alebo medzi ekonomickou superracionalitou a sociálnym humanizmom, ktorý je najčastejšie vyjadrený a citel'ný napríklad v politike zamestnanosti. Tu vystupujú do popredia mzdy, ktoré sú obvykle výsledkom:

¹ Prvou až šiestou funkciou sa zaoberá V. Stanek, A. Müller, Š. Strieženec, ostatné formuluje V. Krebs.

² MÜLLER, A.: c.d., s. 79.

-
- civilizačného vývoja (teda, koľko zarobím, o tom svojim spôsobom rozhodoval už môj otec a moji predkovia),
 - tradície a sily robotníckeho hnutia,
 - hospodárskych úspechov miestnych podnikateľov a tvorcov materiálnych hodnôt.

Upriamujeme pozornosť na pomerne nízke mzdy v niektorých odvetviach. Z toho vyplýva, že štátne politický dohľad, reguláciu nemôže diktovať a vykonávať momentálny trhový proces sám, je to úloha štátu, ktorej by sa nemal vzdať. O tejto úlohe konkrétnejšie uvažuje redistribučná funkcia.

Prerozdeľovacia (redistribučná) funkcia

Pod prerozdeľovaním máme na mysli konkrétne ovplyvnenie (obvykle zo strany štátu) nie primárnych, ale sekundárnych (postprodukčných) väzieb medzi „kapitálom“ a „prácou“ v prospech slabšieho z oboch partnerov. Hlavným nástrojom tejto väzby sú dane, odvody, clá a pod., t. j. presnejšie stanovenie správnych daňových a iných kľúčov, spôsob rozdeľovania výdajov z daňových a iných prostriedkov a tiež aj daňové úľavy, zvýhodnenia, teda v podstate dodatočné sociálne politicky motivované prerozdelenie prostriedkov v rámci celej spoločnosti. Tu je pravdepodobne podľa nás ťažisko modernej sociálnej politiky, ktoré ale môže mať aj problematické naplnenie. Je to dôležité nielen z hľadiska abstraktnej spravodlivosti, ale aj na základe:

- intertemporálneho delenia t. j. v prospech skupín, ktoré sa ešte, alebo už nezúčastňujú výrobného procesu.
- interpersonálneho delenia t. j. v prospech chudobných na úkor bohatých, čo je v podstate jedna z prevencií otvorených potencionálnych sociálno politických konfliktov.

Hospodárska funkcia

Táto funkcia v sebe zahŕňa podľa nás prvoradú úlohu sociálnej politiky napomáhať hospodárskemu rozvoju spoločnosti. Vzťah medzi hospodárskou a sociálnou politikou sa vzájomne podmieňuje. Pričom za ideálny vzťah považujeme rovnováhu predovšetkým kvalitatívnu, bez prudkých výkyvov a zmien. Sociálna politika sa tak stáva výsledkom, dôsledkom pôsobenia hospodárskej politiky a zároveň, v tom istom čase a priestore východiskom, premisou a podmienkou realizácie hospodárskej

politiky. Z čoho je zrejmá ich neoddeliteľná vzájomná spätosť. Táto funkcia sa javí ako určité vyústenie predchádzajúcich funkcií.

Spoločenská funkcia

Spoločenská funkcia sociálnej politiky spočíva v trvalej ambícii povýšiť modernú sociálnu politiku mládeže nad *ad hoc* pomoc ľuďom, ktorí sa ocitli v hmotnej alebo sociálnej núdzi. V opačnom prípade pomoc môže nadobudnúť subjektívne demotivačný, až sociálnopatologický charakter. To znamená, že má záujem nie iba odstraňovať nedostatky, ale predovšetkým sa snaží byť dôležitým nástrojom paralelne s hospodárskou a finančnou politikou, ktorý smeruje k postupnej zmene celého systému, resp. sociálneho subsystému. Čiže má čiastočne preventívny charakter a niektorí autori ju považujú skôr za preventívnu funkciu.

Preventívna (profylaktická) funkcia

Vyvinula sa z pôvodnej, obmedzenej hygienickej a bezpečnostnej prevencie na rozsiahlu sociálnu t. j. spoločenskú prevenciu. Preventívna (profylaktická) funkcia sociálnej politiky má tú vlastnosť, že vedie k prijímaniu takých opatrení, ktoré odstraňujú príčiny nepriaznivých sociálnych a kolíznych situácií a sociálno patologických javov. Jej snahou je predchádzať určitým škodám, ktoré vzniknú pri nepriaznivých sociálnych situáciách mladého človeka (choroba, nezamestnanosť, drogové závislosti...). Úzko súvisí napríklad v pracovnoprávnom vzťahu ako aj v politike zamestnanosti napríklad s hygienou a bezpečnosťou pri práci. Jej pôsobenie môžeme v súčasnosti rozšíriť i na iné, veľmi aktuálne dôsledky, ako sú kriminalita, alkoholizmus, drogy, chudoba, atď. Funkcia „upozorňuje na nevyhnutnosť uplatnenia sa mladých dospelých v ekonomickom a sociálnom živote a na nevyhnutnosť hľadať všetky možné spôsoby ako redukovať problémové správanie mladých ľudí a súčasne demaskovať sociálne ohrozenia mládeže. Je zrejmé, že v spoločenskom a profesionálnom živote sa relatívne dobre uplatňujú mladí ľudia s vysokoškolským a úplným stredoškolským vzdelaním. Aj keď štát vytvára mechanizmy na zaradenie mládeže s menšími príležitosťami do spoločenského života (osoby zo slabšieho sociálneho prostredia, so zdravotným postihnutím atď.), ich uplatnenie v súčasnosti spomaľujú

v niektorých regiónoch Slovenska najmä ekonomické ťažkosti a problémy spojené s prechodom kompetencií v rámci transformácie verejnej správy“.¹

Homogenizačná funkcia

Homogenizáciu nechápeme ako nivelizáciu podmienok života, ale ako proces, v ktorom spoločnosť smeruje k poskytovaniu rovnakých šancí pracovať, vzdelávať sa a pod., a to podľa individuálnych schopností a predpokladov, ktoré považujeme za prirodzené rozdiely medzi ľuďmi. Táto funkcia je považovaná za relatívne novú funkciu sociálnej politiky. Vo vzťahu k mládeži je veľmi úzko spojená s prerozdeľovacou funkciou, lebo v intenciách zámerov redistributívnych politík vyspelých krajín, je snaha smerovať „k určitému príjmovému vyrovnaniu,“² k zmierňovaniu sociálnych rozdielov v životných podmienkach sociálnych subjektov a k odstraňovaniu sociálnych rozdielov. Pôsobenie tejto funkcie môžeme vidieť aj v oblasti sociálnej pomoci nízko príjmovým skupinám obyvateľstva, kde jedno z opatrení v rámci sociálnej politiky je poskytovanie rôznych finančných, kompenzačných dávok s cieľom zaručiť jednotlivcovi existenčné minimum prostriedkov.

Táto funkcia v sebe zahŕňa potrebu zdokonaľovať sociálne podmienky mládeže a chápať jej životné šance ako rovnosť príležitostí a súčasne ako pomoc sociálne slabším príslušníkom mladej generácie.

Stimulačná (motivačná) funkcia

Poslaním stimulačnej funkcie je vyvolávať, podnecovať a podporovať „žiaduce sociálne konanie jednotlivcov, skupín ako v oblasti ekonomickej, tak aj mimo nej.“³ Je teda zameraná na ovplyvňovanie žiaduceho vývoja sociálno ekonomických procesov, javov a vzťahov v spoločnosti. Stimulačnú funkciu môžeme ponímať aj ako funkciu produktivity. To znamená, že ide o také opatrenia sociálnej politiky, ktoré svojimi efektmi priamo ovplyvňujú výkonnosť pracovného potenciálu, jeho produktivitu a v konečnom dôsledku sociálne cítenie, empatiu voči iným subjektom a predovšetkým objektom sociálnej politiky. Špecifickú úlohu v stimulačnej funkcii sociálnej politiky mládeže zohráva motív mladého človeka pracovať v dobrovoľníckych organizáciách. „Spomedzi motívov,

¹ <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s.144.

² Ako príklad by sme chceli uviesť vyrovnávaciu politiku švédskeho „welfare state.“

³ KREBS, V. : Sociální politika, Praha, CODEX 1997, s.54.

ktoré sú určujúce preto, aby sa človek stal dobrovoľníkom, mladí ľudia najčastejšie uvádzajú (Juventa, 2002): chuť naučiť sa niečo nové, spoznať nových ľudí, pre radosť, zo zábavy, využiť voľný čas, vyhnúť sa nude, chuť pomáhať druhým, byť užitočný, získať napr. odbornú prax, skúsenosti pre budúce zamestnanie, súcitiť s druhými, náboženské či morálne presvedčenie, cítiť sa potrebný, získať ocenenie, prestíž, rešpekt, spoznať nejakú oblasť alebo nejaký spoločenský problém a naučiť sa riešiť tieto problémy, iné výhody – napr. možnosť cestovať, jazykové kurzy, získanie počítačových zručností.“¹ Mladí ľudia uvádzajú aj prekážky: „že ich ešte nikto neoslovil, nemajú prístup ku zdroju informácií, nemajú možnosť dopraviť sa do miesta organizácie, chýba im čas kvôli práci alebo štúdiu; niektorí nemajú pocit, že disponujú zručnosťami či schopnosťami, ktoré by mohli ponúknuť, ponúkaný typ činnosti im nevyhovuje, predošlá zlá skúsenosť s dobrovoľníctvom.“²

Domnievame sa, že analýza týchto motívov môže v systéme priorit práce s mládežou pomôcť naznačiť potlačenie možností rizík smerujúcich k mladým ľuďom. Rozumieme tým predovšetkým sociálno - patologické javy.

V Slovenskej republike sa s mladými dobrovoľníkmi stretávame predovšetkým v občianskych združeniach a účelových cirkevných zariadeniach.

2. Sociálna politika v Slovenskej republike ako politika mládeže

Právny poriadok Slovenskej republiky nie celkom jednoznačne vymedzuje a definuje pojem **mládež**. Verejnosť (public relation) poníma výraz mládež prevažne v dvoch polohách:

1. Vo význame sociálnej skupiny
2. Ako obdobie života človeka, ako životná fáza jednotlivca, vyjadrená a zahrnutá výrazom *mladosť*.

„V oboch prípadoch sa jej bezprostredne dotýkajú významné spoločenské zmeny, ktoré vyvolávajú zmenu spôsobu života. Mladosť podľa všeobecných spoločenských predstáv je osobitnou samostatnou fázou života, ktorá potrebuje „spoločensky chránený, ale slobodný priestor“, ktorý zbavuje mládež úloh a starostí života dospelých a je vyhradený na učenie a prípravu na ďalší život. Preto je nevyhnutné počas

¹ <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s144.

² <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s144.

tejto fázy zabezpečiť slobodný priestor a možnosti pre úspešný rast, nadobudnutie vzdelania a kvalifikácie.“¹

Dnes v odborných kruhoch sa pojem mládež „často používa na označenie členov určitej spoločenskej skupiny alebo sociálnych celkov, ktorých spoločnou charakteristickou črtou je fyziologická nezrelosť, mentálna a psychická nedospelosť, sociálna neskúsenosť. Ale taká charakterizácia mládeže, ktorá obsahuje len negáciu sociálnych opisov, nie je z odborného hľadiska uspokojivá. Sociológia mládeže nevníma mládež iba ako súhrnný obraz všetkých mladých ľudí určitého veku, ale ako sociálny jav, skutočnosť zvláštneho druhu charakterizovanú určitým prístupom k mladosti, špecifickým spôsobom nazerania na svet, špecifickým štýlom života.“²

Niektoré staršie odborné publikácie, ktoré sa zaoberali problematikou mládeže, sa obmedzovali na populačné ročníky medzi 14. – 18. rokom, prípadne medzi 14. a 20. rokom života. Modernejšie výskumy „venujú pozornosť mladým ľuďom medzi 14. – 15. rokom až 24. – 25. rokom. Hranice 14 – 18, 14 – 21 rokov sú prebrané z pracovného, občianskeho a správneho práva z konca 19. storočia a začiatku 20. storočia. Začiatok hranice bol daný dokončením povinnej školskej dochádzky, väčšinou v 14 rokoch. V 18 rokoch sa spravidla končilo učebné obdobie a mladý človek získaval práva vyučenej osoby; končilo štúdium na stredných školách maturitnou skúškou. Absolventi škôl sa stávali ekonomicky samostatní. Vymedzenie hornej vekovej hranice mládeže ako vekovej skupiny nie je u odborníkov jednotné. Niektorí považujú vek 21 – 24 rokov, za obdobie tzv. ranej dospelosti, iní, naopak, posúvajú hranicu dospelosti až k 30. roku. Pre riešenie tejto otázky je podstatná skutočnosť, aby horná hranica sociálneho veku mládeže ako sociálnej skupiny znamenala ukončenie procesu spoločensko-ekonomického osamostatňovania. Viacero odborníkov uvádza vek 30 rokov ako dôležitú hranicu dvoch období, mladosti a dokonalej dospelosti (Příhoda, 1975), kedy človek dosahuje telesné a psychické vyvrcholenie (pri zohľadnení individuálnych osobitostí). V tomto období sa završuje najdynamickejšie obdobie celého ľudského života. Zrelá osobnosť potom prechádza z obdobia mladosti do obdobia oveľa statickejšieho, v ktorom sa telesné a duševné zmeny prejavujú oveľa nenápadnejšie. Vek mládeže ako sociálnej skupiny je teda daný obdobím medzi počiatkom jej spoločenského dozrievania, završenia

¹ Ondrejko, P.: Mládež a mladosť ako sociálny jav a kríza identity. Mládež a spoločnosť 1996 č. 3, s. 5.

² <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s. 6.

mentálneho rastu a dosiahnutia pohlavnej zrelosti človeka a časom dosiahnutia jeho spoločenskej zrelosti. Sociálna veková skupina mládež má aj svoju vnútornú, bohato diferencovanú štruktúru z hľadiska formálnych a neformálnych vzťahov s okolím. Uvedené vymedzenie mládeže ako sociálnej skupiny sa v praxi rešpektujú pri prijímaní legislatívnych opatrení v rozmanitých oblastiach života mládeže aj dospelých.“¹ Prikláňame sa k hranici do 26 rokov veku.

Pre názornosť uvádzame aj príbuzné pojmy. Akými sú: **dieťa, maloletý, mladistvý.**

Podľa článku 1 Dohovoru o právach dieťaťa sa pre jeho účely dieťaťom rozumie každá ľudská bytosť mladšia ako osemnásť rokov, pokiaľ podľa právneho poriadku, ktorý sa na dieťa vzťahuje, nie je plnoletosť dosiahnutá skôr. Nadobudnutie plnoletosti v právnom poriadku Slovenskej republiky upravuje Občiansky zákonník (zákon č. 40/1964 Zb. v znení neskorších predpisov). Podľa § 8 odsek 2 Občianskeho zákonníka sa „plnoletosť nadobúda dovŕšením osemnásteho roku. Pred dosiahnutím tohto veku sa plnoletosť nadobúda len uzavretím manželstva. Takto nadobudnutá plnoletosť sa nestráca ani zánikom manželstva ani vyhlásením manželstva za neplatné“.

Podľa predmetných ustanovení Trestného zákona sa dieťaťom rozumie osoba mladšia ako osemnásť rokov, pokiaľ nedosiahla plnoletosť už skôr. Trestná zodpovednosť dieťaťa sa vymedzuje negatívne: „Kto v čase spáchania činu nedovŕšil pätnásť rok svojho veku, nie je trestne zodpovedný“.

Maloletý

V pracovnom aj v trestnom práve SR sa používa aj pojem maloletý. Takto sa označuje osoba, ktorá ešte nedovŕšila 15 rokov svojho veku.

Mladistvý

Trestný zákona mladistvého kvalifikuje ako „osobu, ktorá v čase spáchania trestného činu dovŕšila pätnásť rok a neprekročila osemnásť rok svojho veku“. Trestnú zodpovednosť mladistvých osobitným spôsobom špecifikujú „trestné sadzby odňatia slobody u mladistvých sa znižujú na polovicu“.

¹ <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s. 7.

V pracovnom a trestnom práve sa používa pojem mladistvý. Ide o osoby, ktoré dovŕšili pätnásť rokov a neprekročili 18 rokov svojho veku. Mladiství užívajú zvýšenú právnu ochranu. Osoby mladšie ako 18 rokov sa nemôžu zúčastňovať na hre na hracích prístrojoch a hrať v kasínach. Osoby do 18 rokov veku sú chránené i v zákone o reklame.

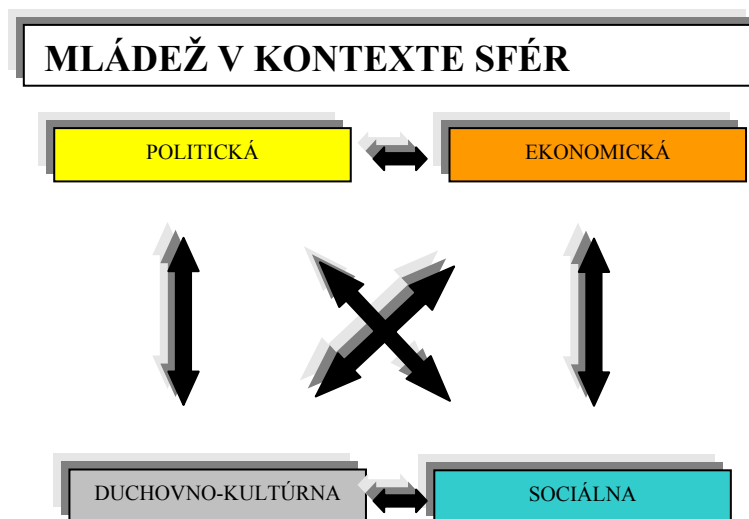
Miesto a priestor mládeže ako cieľovej skupiny a predmetné skúmania sociálnej politiky mládeže závisí na podstate princípov a funkcií, vymedzuje jednotlivé oblasti spoločnosti, v ktorých sa mládež pohybuje.

Takto chápaná konštrukcia spoločnosti v súlade so skúmanou problematikou nám môže pomôcť vymedziť jej základné sféry kreujúce mládež v celostnom porozumení. (viď. Obr. č. 1)

Z obrázku vyplývajú pomerne špecifické interakcie jednotlivých oblastí - sfér.

- a) Duchovno-kultúrna sféra predstavuje zvyky, tradície, právo, náboženstvo, morálka mladých ľudí. Má spravidla národný charakter, čiže čo je „normálne“ a prirodzené pre jeden národ, nemusí byť také pre iný. Z dôvodu značných rozdielov v spôsobe života, a zvykoch. Slovania sa javia ako mierumilovní,

Obr. č. 1:

pohostinní, Taliani temperamentní, Angličania chladní...

- b) Ekonomická sféra je sférou výroby a služieb, ekonomických vstupov a výstupov. Cieľom je uspokojovanie ekonomických

potrieb mladých obyvateľov s tendenciou zachovania primeranej úrovne života, čo nie každý však zvláda na základe objektívnych alebo subjektívnych príčin a spadá tak do skupiny sociálne potrebných t.j. klientov sociálnej práce.

- c) Sociálna sféra je podmienená sociálnym rozvrstvením obyvateľstva, charakterom sociálnych procesov a javov v spoločnosti. Je to sféra vzťahov a ľudských interakcií, kde každý je členom mnohých spoločenských skupín, pričom zastáva množstvo sociálnych pozícií a k nim prislúchajúcich sociálnych rolí. Do sféry sociálnej ako sociálneho systému zaraďujeme aj pojem sociálna politika a sociálna práca
- d) Politická sféra, ktorá vytvára politické predpoklady pre fungovanie ostatných sfér spoločnosti. Politika znamená moc, moc riadiť a zasahovať do všetkých sfér spoločnosti. Ide predovšetkým o zásahy uvedomelé.

Možno teda povedať, že takto usporiadaná spoločnosť funguje ako systém, ktorý je:

- a) otvorený a priepustný v rámci systému;
- b) dynamický, meniaci sa v každej spoločnosti, v každom spoločenskom prostredí;
- c) priepustný aj vo vzťahu k iným spoločenským systémom a kultúram v rámci globalizácie;

Uvedené oblasti nám následne stanovujú základné ciele sociálnej politiky mládeže. Najdôležitejšími cieľmi politiky mládeže v Slovenskej republike sú:

1. „vytváranie podmienok na kvalitné vzdelávanie a odbornoprofesijnú prípravu mládeže,
2. začleňovanie mládeže do pracovno-spoločenského života,
3. sociálna prevencia a sociálna integrácia mládeže,
4. podpora rozvoja osobnostných vlastností,
5. podpora spoluúčasti mládeže na formovaní politiky štátu, regiónu a obce,
6. ochrana mládeže pred negatívnymi vplyvmi,
7. komplexné podchytenie všetkých determinantov, ktoré môžu spôsobiť vznik problémov u mladých ľudí v rôznych oblastiach života,

-
8. podpora zdravia a zdravého spôsobu života aj predchádzanie rôznym druhom závislostí.“¹

Uvedené ciele sa realizujú predovšetkým v oblasti školskej, kultúrnej, sociálno-ekonomickej, zdravotníckej a ekologickej.

Riziková mládež

Otázny zostáva samotné vymedzenie obsahu výrazu riziková mládež. Význam riziko chápeme ako nebezpečie, možnosť škody, straty nezdaru, a pod. Ak uvádzame oblasti a sféry spoločnosti, nerobíme to samoúčelne. Chceme tým poukázať na prostredie podmieňujúce kvalitu života mladých ľudí. Ak uvádzame cieľovú skupinu mládež, tak preto, lebo jej pomer k ostatnému obyvateľstvu v Slovenskej republike nie je zanedbateľný. Túto skutočnosť nám dokumentuje aj zastúpenie mládeže v populácii.²

Niektoré štatistiky uvádzajú až 35,5% podiel na celkovom počte obyvateľstva ((Zdroj: ŠÚ SR), r.2003 – INFOSTAT, databáza POPIN (prognóza)).

Dnes sa často o mladých ľuďoch či už médiá, alebo aj niektorí odborníci vyjadrujú ako o najcitlivejšej sociálnej skupine, „ktorú ostro zasiahli sociálne zmeny v spoločnosti. Dnešní dvadsaťroční prežívali detstvo v atmosfére rozpadávajúceho sa totalitného režimu, v období dospievania zasiahli do ich života viaceré demokratické zmeny smerujúce od centrálne plánovanej k trhovej ekonomike a od autoritárstva k demokracii. Spôsob života a prístup mladých ľudí k životu má preto dnes iné dimenzie, niekedy ťažko akceptovateľné staršími generáciami vyrastajúcimi v tradičnej kultúre zaťaženej totalitnými praktikami. Dnešná mládež sa kultúrne osamostatňuje, vytvára osobitný štýl života, módu, osobitné hodnotové orientácie, ale aj nové formy partnerských vzťahov.“³ „Ak hovoríme o kvalite života musíme mať na zreteli najmä hodnotu života, ktorá je medzinárodne chránená právom na život ako jedným zo základných ľudských práv. Hodnota života je daná ním samým a kvalita života znamená naplnenie tejto hodnoty na úrovni minimálne humánneho optima, a je zároveň závislá od spoločenských podmienok tohto naplnenia. Iná je

¹ <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s. 6.

² Na Slovensku bolo k 31. 12. 2002 1 968 706 mladých ľudí vo veku 0 – 25 rokov.

Z menšej časti sú to deti do 6 rokov (šestina), väčšiu časť tvoria deti vo vekovej skupine od 6 do 14 rokov (tretina) a rozdiel (polovica) je mládež od 15 do 25 rokov. (zdroj ŠÚ SR).

³ <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s. 7.

hodnotová rovina kvality života, ktorá súvisí s individuálne a skupinovo diferencovanou hodnotovou orientáciou ľudí, ktorá osciluje niekde medzi pasívnym konzumom a tvorivou aktivitou, chudobou a bohatstvom, zdravím a chorobou, šťastím a nešťastím.“¹ I napriek evidentnej snahe spoločnosti o vytvorenie adekvátneho prostredia zodpovedajúcim podmienkam kvality života mladých ľudí, identifikujeme pomerne často reálne dôsledky protispoločenského deštruktívneho konania mladých jednotlivcov, skupín, komunít. Môžeme rozoznávať viaceré potencionálne príčiny existencie rizikovej mládeže:

1. **„rodina** – neskoršie uzatváranie manželstiev, rast počtu samostatne žijúcich ľudí, premena manželstva na partnerstvo;
2. **vzdelanie** – (vzdelávanie, edukácia, „škola“) rozčlenenie vzdelávacej kariéry do viacerých vekových období a predĺženie fázy vzdelávania, demokratizácia pedagogického štýlu;
3. **práca** – dôraz na individuálnu sebarealizáciu v práci, nové väzby práce na ďalšie vzdelávanie, nezamestnanosť;
4. **kultúra** – náboženský, športový, politický a skupinový život mládeže ovplyvňujú sprostredkované vzťahy začlenené do sietí, ktoré spôsobujú súčasne priblíženie i odlúčenie;
5. **politika** – účasť mládeže na tvorbe politickej vôle;
6. **každodennosť, stereotyp** – v móde, sexualite aj komunikácii sa uplatňujú médiami predkladané a rovesníckymi skupinami sprostredkované formy správania, ktoré niekedy smerujú k pôžitkárstvu;
7. **hodnotová orientácia** – namiesto názorovej uniformity nadobúda prevahu pluralita názorov;
8. **komunikácia** – medzi mladými ľuďmi sa vo vzájomnej komunikácii uplatňuje flexibilita, pohotovosť;
9. **prístup k životu** – individualizmus ako znak kvality života mladého človeka
10. **voľný čas** – dištancovanie sa od tradičného prostredia spoločenských zväzov, organizácií a skupín a príklon k neformálnym skupinám.“²

¹ Marcinková, D., Hrozenská, M., Vaňo, I.: Vybrané kapitoly z gerontológie. FSVaZ UKF Nitra. s. 124. Vydavateľstvo Michala Vaška Prešov. Nitra 2005. ISBN 80-8050-878-X.

² <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s. 28.

Realizácia sociálnej politiky mládeže v Slovenskej republike sa často hodnotí na základe rôznych parametrov, ktoré vytvárajúcich prevažne materiálne podmienky pre dôstojný život mladých ľudí. Prevažuje oblasť ekonomických, sociálnych, právnych a kultúrnych parametrov. Z nášho pohľadu je však veľmi dôležitá morálna klíma spoločnosti a rešpektovanie objektívnych etických noriem, ktoré sa následne premietajú do spôsobu a kvality života mládeže. Takáto axiologická rovina nám nastoľuje problematiku hodnôt a hodnotenia v spoločnosti vo vzťahu k individuálnemu, subjektívnemu rebríčku hodnôt. Vo všeobecnosti mladí ľudia v Slovenskej republike uprednostňujú individuálne hodnoty ako dobré zamestnanie, šťastný rodinný život, spokojnosť a harmónia, priateľstvo, majetok a peniaze. Mierne rozdiely v poradí uvedených preferencií možno zaznamenať so zreteľom vek, pohlavie a vierovyznanie (Zdroj: Národná správa o politike mládeže v Slovenskej republike pre Radu Európy, máj 2005). Uvedený rebríček hodnôt a celková hodnotová orientácia je podmienená rôznymi externými faktormi, ktoré viac – menej nám bezprostredne modelujú a celkovo tvoria mladého človeka ako plnohodnotnú slobodnú bytosť. Tieto vzájomne sa podmieňujúce faktory ako reálne možné príčiny existencie rizikovej mládeže rozdeľujeme do troch intencionálnych oblastí:

1. Rodina,
2. Škola, iné výchovno – vzdelávacie, supervízne, edukačné zariadenie, prípadne zamestnávateľ,
3. Voľný čas, alebo voľno časové aktivity, „ulica“.

Aj keď sme oblasti pôsobenia na mládež rozdelili do troch skupín, ich vzájomná prepojenosť je bezosporná.

Oblasť pôsobenia rodiny vnímame v zmysle princípov a funkcií sociálnej politiky ako primárnu východiskovú bázu tvorby hodnôt a kvality života dieťaťa vôbec. Tu však môžu nastať určité zlyhania rodiny ako príčiny kreovania rizikovej mládeže. Prevažujú dominanty z minulosti, ako je zanedbávanie starostlivosti, nezáujem o dieťa (tento ukazovateľ klesol o 12 prípadov), výchovné problémy v rodine (ich počet stúpol o 34 prípadov, tzn. o 15 %). Zreteľný je nárast príčin zlyhania rodiny z ekonomických problémov a z dôvodu straty bývania, v roku 2004 vzrástol počet týchto rodín o 12 (7 %), viď tabuľka.

Tabuľka č. 1:

Hlavná, prvotná príčina zlyhania rodiny	od 01.01.2003 do 31.08.2003	od 01.01.2004 do 31.08.2004
Zanedbávanie starostlivosti, nezáujem o dieťa	376	364
Výchovné problémy	187	221
Ekonomické problémy a strata bývania	158	170
Zdravotné dôvody	30	33
Drogové závislosti	16	24
Iné	43	56

Zdroj: *Úsmev ako dar*

Na uskutočňovaní sociálnej mládežníckej politiky sa zásadnou mierou „podieľajú školy, školské a kultúrne zariadenia, športové, kultúrne a odborové organizácie, občianske združenia detí a mládeže, cirkev, súkromné spoločnosti a nadácie.“¹ Druhá oblasť pôsobenia naväzuje, ale niekedy žiaľ aj popiera prioritu hodnôt mladého človeka, ktorú nadobudol pod vplyvom rodiny. Učiteľ má v súčasnosti právo rozhodovať o formách a metódach prístupu k žiakom a zaraďovať do vyučovacieho procesu metódy, prostredníctvom ktorých lepšie spolupracuje so žiakmi. Napriek tomu, že učiteľ má tieto právomoci, vzťah medzi učiteľom a žiakom je veľmi rôznorodý. Svedčia o tom aj výsledky dotazníkov žiakov v rámci medzinárodných meraní, v ktorých žiaci uviedli, že učiteľ na hodine väčšinou vysvetľuje pravidlá a definície a veľmi málo používa projektové metódy, riešenie problémových úloh, prácu s učebnicou a prácu v skupinách. Žiaci pociťujú málo priestoru na prezentáciu svojich prác (Zdroj: Národná správa o politike mládeže v Slovenskej republike pre Radu Európy, máj 2005).

Tretia oblasť, aj keď z časového hľadiska najmenej pôsobí na mladého človeka, jej efektívnosť býva značná prevažne v negatívnom, sociálno – patologickom zmysle slova. Stáva sa, že pod vplyvom iných subjektov, jednotlivcov z tohto prostredia sú u mladého človeka doslovne negované hodnoty (ako aj ich priorita), ktoré nadobudol alebo získal v rodine, alebo v škole. Nie je našim cieľom zaoberať sa touto problematikou, na jej dokreslenie považujeme vhodné sa o nej zmieniť. Možno povedať, že práve prvotná participácia mladých ľudí vo vlastnom prostredí (obec, mestská časť, klub, škola) je rozhodujúcou z pohľadu ďalšieho zapojenia sa do procesu rozhodovania o verejných veciach. V miestnej komunite je navyše participáciou možné priniesť aj určité zmeny, ktoré sú hmatateľné, viditeľné a overiteľné. Na tejto úrovni majú mladí ľudia nielen príležitosť

¹ <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s. 47.

prezentovať svoj názor, ale aj možnosť zúčastniť sa na rozhodovacom procese (Nový impulz pre európsku mládež, Európska komisia, 2002).

Voľný čas zohráva v živote mládeže stále dôležitejšiu úlohu. „Nejde v ňom len o funkciu socializačnú, ale rastúci význam nadobúda aj jeho funkcia kompenzačná (vyrovnávanie pracovnej a školskej záťaže) a najmä preventívna (voľnočasové aktivity s možnosťami využitia hodnotových orientácií ako súčasť ochrany pre negatívnymi spoločenskými javmi). V štruktúre voľnočasových činností mladých ľudí majú dominantné postavenie činnosti pasívneho charakteru.“¹

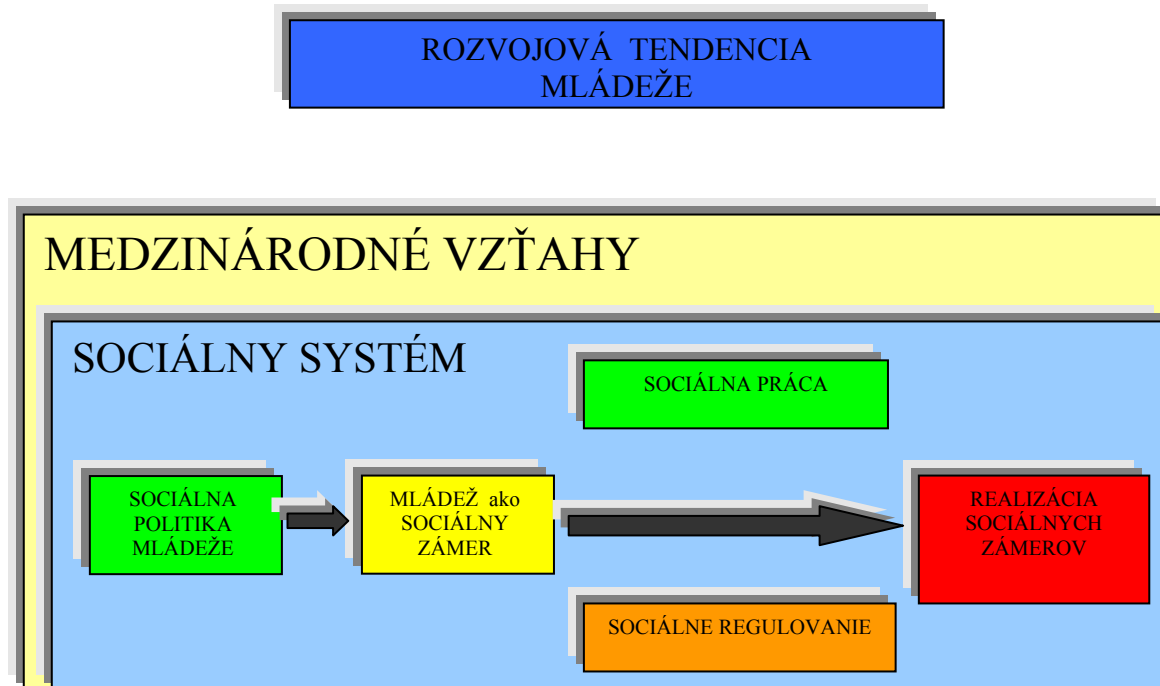
Jednou z najfrekvencovanejších foriem trávenia voľných chvíľ v súčasnosti je stretávanie sa s priateľmi v partiách rovesníkov (Zdroj: Národná správa o politike mládeže v Slovenskej republike pre Radu Európy, máj 2005).

Realizácia sociálnej politiky mládeže

Ponímanie sociálnej politiky, jej predmetu skúmania, ktorý dôsledne vychádza z princípov a funkcií, vo vzťahu k jej subjektom a objektom potom nadobúda novú dimenziu. Túto skutočnosť vystihuje aj Š. Strieženec, ktorý sociálnu politiku považuje za kľúčový pojem sociálnej teórie a praxe. Zároveň uvádza, že ako pojem je ju veľmi obtiažne definovať. Ako pojmová kategória je niekedy tak široká, že zaujíma tri štvrtiny všetkej vládnej činnosti a niekedy tak úzka, že sa obmedzuje len na sociálne mladých občanov. Hovorí, že sociálna politika formuje usporiadanie v konkrétnej spoločnosti, stanovuje rozsah sociálnej ochrany, sociálne zámery, prevenciu dezintegračných procesov, dotvára komplexné životné podmienky, zdravotné, vzdelávacie, pracovné, sociálno-ochranné a pracovno-právne vzťahy, vrátane starostlivosti o životné prostredie. Považuje ju za cieľavedomú činnosť štátu, organizácií, inštitúcií, subjektov, ktorá zabraňuje vzniku príčin sociálnej nerovnováhy a vytvára priestor spolupodieľania sa na vyváženom vývoji jednotlivcov, skupín, komunít a spoločnosti. To znamená, že sociálna politika mládeže v medzinárodnom kontexte vytvára základné legislatívne a inštitucionálne predpoklady a podmienky pre sociálnu prácu so základným a najvyšším cieľom – zabezpečiť rozvojovú tendenciu ľudskej osoby, skupín a komunít a tým prispieť k rozvoju spoločnosti ako celku. Schematicky si tento vzťah v rámci rozvojovej tendencie (viď. Obr. č. 2) môžeme vyjadriť nasledovne:

¹ <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s. 98.

Obr. č. 2:

Z doteraz povedaného vyplýva, že v centre pozornosti sociálnej politiky mládeže je človek, jeho sociálne blaho, šťastný pozemský ľudský život, ochrana a ľudský rozvoj každého človeka a sociálnej skupiny, každého v ľudskej interakcii s ostatnými mladými ľuďmi, a to od narodenia. To jej dáva pomerne veľký antropologický rozmer. Teda predmetom sociálnej politiky nie je len sociálne slabý človek, ktorý sa dočasne, alebo trvale nachádza v situácii sociálnej odkázanosti. Štáty a vlády vždy prejavovali určitú starostlivosť a zodpovednosť za pomoc mladému jednotlivcovi. Koncepcia „sociálneho štátu“ a „štátu sociálneho blaha“ (welfare state), ale aj „štátu pracovného blaha“ (workfare state) vniesli do sociálnej politiky nové dimenzie. Akcentácia úlohy človeka, úlohy spoločenských síl, ktoré dynamizujú sociálno-ekonomický pokrok, je najvšeobecnejšou črtou toho, čo vytvorila nová skúsenosť rozvoja vyspelých spoločností. Vytvára sa postupne strategická orientácia na ľudské faktory pokroku, ktorá je založená na filozofii opierajúcej sa o také chápanie rozvoja, v ktorom je človek jeho hlavným nositeľom, a o to, čo má vplyv na človeka, na jeho schopnosti, motivácie, postoje rozhodujúce o pokroku.

Záver

Snahou sociálnej politiky mládeže je vytvoriť podmienky, ktoré zaistia a umožnia mladým ľuďom rozvíjať vedomosti, zručnosti a kompetencie nevyhnutné preto, aby sa stali aktérmi demokracie a začlenili sa do spoločnosti ako aktívni občania.

Spoločnosť by mala nazerať na mladých ľudí skôr ako na ľudské zdroje, nie ako na problém. Mala byť upriamená na vytváranie príležitostí, otvárať pozitívnu stratégiu zameranú na využitie iniciatívnosti, energie a vedomostí mladých ľudí, a tak pomáhať mládežníckej scéne budovať prítiažlivý obraz budúceho osobného života pre všetkých mladých ľudí. Pomáhať tak budovať budúcnosť v duchu ESCH č. 7. a 17.

Dôraz by sa mal klásť „na pomoc mladým ľuďom, aby mohli „ostať mladými“ a nie sústrediť sa na riešenie ich problémov, aby sa mohli „stať dospelými“¹. Mládežnícka politika má smerovať k zachovaniu identity a autonómie subkultúry mládeže, svojim univerzálnym profilom predchádzať marginalizácii niektorých skupín mládeže, posilňovať a podporovať pozitívne perspektívy všetkých mladých ľudí a podporovať ich v ich aktívnom občianstve. V tejto súvislosti akcentovať viac proaktívny ako reaktívny charakter mládežníckej politiky, dať mladým ľuďom príležitosť byť tvorcami spoločenského diania, nielen reagovať na daný stav a vzniknuté problémy.

V súvislosti s kreovaním mládežníckej politiky a praktických krokov s tým súvisiacich, je potrebné v SR vyriešiť problém nadväznosti „detskej“ a „mládežníckej“ politiky a s tým súvisiacich administratívnych štruktúr pre deti a mládež. Odborné posúdenie významu nadväznosti ontogenetického vývinu a „hladkého prechodu“ z obdobia detstva do dospelosti a súčasne zabezpečenie rozvoja identity a špecifičnosti práce s deťmi a mladými ľuďmi vo všetkých obdobiach ich rastu a dospievania sa javí ako dôležitý predpoklad kreovania mládežníckej politiky v Slovenskej republike.

Referátom pod názvom „Riziková mládež ako sociálno-politický problém v Slovenskej republike sme mali snahu prispieť k trochu možno inému špecifickému pohľadu z pozície teórie sociálnej politiky na problematiku mládeže v celostnom porozumení a v duchu Európskej sociálnej charty. Deti a mladiství majú naozaj právo na osobitnú ochranu pred fyzickými a morálnymi nebezpečenstvami, ktorým sú vystavení, ako aj majú právo na

¹ <http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109>, s144.

primeranú sociálnu, právnu a hospodársku ochranu, čo považujeme za vec sociálno - politickú.

Snahou je nepoprieť práva mladých ľudí. Inými slovami nie pohoršovať, nie diviť sa, ale fakt sa snažiť im porozumieť.

Literatura

BIELIKOVÁ, M.; PÉTIOVÁ, M. (2004). *Mládež, drogy a tolerancia*. Bratislava: UIPŠ, odd. analýz a výskumu mládeže.

D. K. and Oxford University, Press: DK Illustrated Dictionary, IKAR. Bratislava, 1999.

Európsky rámec mládežníckej politiky. 2004. Budapešť: CDEJ, 2004.

KREBS, V. a kol. (1996). *Žádoucí model sociální politiky na přelomu 20. a 21. století*. Výzkumný grant GA České republiky, VŠE, Praha.

KREBS, V. (1997). *Sociální politika*. Codex.

KREJČÍ, O. (1997). *Mezinárodní politika*. Victoria Publishing: Praha.

MARCINKOVÁ, D.; HROZENSKÁ, M.; VAŇO, I. (2005). *Vybrané kapitoly z gerontologie*. FSVaZ UKF Nitra. s. 124. Vydavatelství Michala Vaška Prešov. Nitra. ISBN 80-8050-878-X.

MÜLLER, A. (1991). *Úvod do vedy o politice*. LUNARION: Praha.

ONDREJKOVIČ, P. (1996). *Mládež a mladosť ako sociálny jav a kríza identity*. Mládež a spoločnosť 1996 č. 3, s. 5 . 21.

PEARSON, FREDERIC S.; ROCHESTER, J. MARTIN (1992). *Mezinárodní vzťahy*. IRIS: Bratislava.

Poslanie výchovy v kontexte globálnych zmien. 1999. Quo vadis výchova, Zborník z teoreticko – metodického seminára. Bratislava: Iuventa 1999.

POTŮČEK, M. (1995). *Sociální politika*. Sociologické nakladatelství: Praha.

ROSINSKÝ R. a kol. (2004). *Využívanie tvorby učebného prostredia ako faktora podporujúceho rozvoj Motivácie a socializácie v zameraní na príslušníkov rómskeho etnika*. UKF PF Nitra. ISBN 80-8050-768-6.

Rozšírenosť užívania drog na Slovensku a názory občanov na problémy spojené s drogovou závislosťou. 2002. Bratislava: Ústav pre výskum verejnej mienky pri ŠÚ SR, 2002.

STANEK, V. a kol. (2002). *Sociálna politika*. Sprint: Bratislava.

STRIEŽENEC, Š. (1993). *Náčrt problematiky sociálnej politiky*. UK: Bratislava.

STRIEŽENEC, Š. (1999). *Úvod do sociálnej práce*. AD: Trnava.

TOMEŠ, I. a kol. (1997). *Vzdelávacie štandardy v sociálnej práci*. Socioklub: Praha.

Uplatňovanie práv dieťaťa. Informácia z výskumu. Bratislava: ÚIPŠ, odd. analýz a výskumu mládeže 2005.

WEBER, M. (1990). *Politika ako povolanie*. Bratislava.

[http: / www.government.gov.sk /](http://www.government.gov.sk/)

[http: // www.employment.gov.sk /](http://www.employment.gov.sk/)

[http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109, s9.](http://www.spravaomladezi.sk/index.php?lng=SK&loc=109,s9)

<http://www.statistics.sk/webdata/slov/srcis00/ihv00.htm>

Between Conformity and Deviate Behaviour: How the Youth Reacts on the Crisis of the Labour Market – About a Theory of Coping with Critical Situations in Life

Matthias Aegerter

Institut für Sozialpädagogik und Sozialarbeit, Technische Universität,
Dresden, Německo

Abstract

This text refers about the coping strategies in the field of young people's critical situations as a result of labour market crisis. I discuss some of basic dimensions of coping and I conclude with some of basic tasks for the social work.

Key Words: Youth, Labour Market, Critical Situations, Coping

I want to thank Miroslava Rovna, that she organised the student exchange with the university in Dresden, so that we are able to participate on this social work conference in Hradec Králové.

I want to present a theory from the German scientific discussion. This idea is not only discussed at the universities, but also influences the practice in social projects.

It is a theory about coping or management of critical situations in life. There are coping theories in psychology. The concept of coping, I will speak about, will take the psychological coping theories and bring them together with the social conditions, so that you can see the connections between.

Let's start with the social conditions. Today a lot is possible for a young man or woman. Everyone can choose between a lot of possibilities to find success in life. But there is a black side of this. Everyone has to choose. There are no traditions which show us our way. We have to find it by ourselves or we fail. And those, for whom it is more difficult to get higher education for example, will fail more easily. It highly depends on, where we come from, what our parents are, if we are successful or not.

Short summary: Every young man and woman can and has to choose his or her own way in life, with different starting points, and with all the chances and dangers, that lie in such freedom.

In this process you have to manage difficult situations. I will make an example: a young man cannot find a job training after school. Everyone/the society expects that. After nine years in school he has to find a profession, it is the next step in life, but there are not enough free places. So he has to cope with this situation. Let's have a closer look on the situation.

Basic dimensions of coping

1. self-confidence, respect from others, self-effectiveness
2. searching for orientation
3. support from the people around you
4. searching for normalisation of the inner balance

There are four dimensions in this coping theory. (1.) Selfconfidence, respect from others / the society and a feeling of self-effectiveness are basics for a good feeling inside, for a balanced inside, so that you are more or less satisfied with yourself.

The feeling of self-effectiveness means a feeling, that you can move something in your life, that you have a certain control over what is happening. All three points are subjective feelings. So it is not important, if you get respect from others or not. Important is, if you feel respected in society. And all this is an emotional thing. You cannot control it rationally.

Let us make an example: This man, who cannot find a job, first loses the feeling, that he can control his life, then he loses the feeling, that he gets respect from the society for what he is, then he loses his selfconfidence. His inner balance gets, well, out of balance. It's an emotional, not a rational process. He gets depressed, although he knows, that it is not his fault, that he cannot find a job.

Short summary: So the point here is, that in a critical situation the young man loses the feeling of self-effectiveness, the felt respect from others and his selfconfidence.

(2.) So the young man looks for orientation, but as I said, there are much less traditions, which determine our lives and give orientation, than in former times.

A second point is, that society does not appreciate the efforts of young people for integration as much as in former times. When there are more young people than jobs, the economy can choose the best and leave the rest. So having finished school is not enough for getting a job. You need more: you have to be ready to move to a different city, you have to speak a

second language perfectly, you have to have lived in a foreign country, you have to have “soft skills”. Then – perhaps – you get a job.

Short summary: So the young man looks for orientation, but neither his school certification guarantees anything, nor traditions can lead him on his way. He is on his own.

(3.) The young man may find support from the people around him, his environment. He searches for an environment, where he can find orientation, where he can find selfconfidence, respect from others, and a feeling of self-effectiveness. He can find this for example in the family. There is a lot of pressure on the families from the society. They shall stabilise and give recreation to the family members, which are under a big pressure out there in the labour market. So the family might be overtaxed by helping the young man in his critical situation.

There are other spaces, where the young man can find support. In subcultural groups like the punks, the football club, the hockey fan club or the chess club. These are all spaces in society, where you have different rules than in the labour market. Here the young man can find a feeling of self-effectiveness, respect from others and selfconfidence. But there are also groups, which provide this, but which threaten the social peace: nazi-groups for example.

The pressure from the labour market also has an effect on the the young man supporting spaces. The more people are forced to move to find a job, the weaker get the networks, which can help in critical situations.

Short summary: If the young man has a critical situation in one part of the society, for example in the labour market, he searches for support in other spaces and tries to find selfconfidence, respect from others and a feeling of self-effectiveness there.

(4.) He actively does this to normalise his inner balance. He tries to be active in this process, tries to regain control. He does not only wait for a change. This can also lead to drug abuse or force. Imagine: the young man is in a tram and starts kicking and beating a helpless person without reason. Remember, we are speaking about an emotional, not an rational process. In this moment of violence he sets the rules, he has a feeling of self-effectiveness, he gets respect from others. He tries to get back to a feeling of self-effectiveness, to respect from others and selfconfidence, even if it is only for some minutes, stays over social norms, which are something rational.

Short summary: The try to stabilise the inner balance is something emotional and does not stop before social norms. So it can also lead to deviate behaviour.

So what can social work do here?

Tasks for the social work

1. looking at the motives of the youth
2. appreciate their capacity
3. open new spaces, where people can develop
4. fighting for the social system in society

(1.) When a social worker works with this young man, who has beaten a helpless person, and he has this theorie of coping in his mind, he can make a difference between the person and what he has done. He can look at the motives of the young man, that lay behind the action. So the social worker can say: "I don't respect what you have done, but I respect you as a human being and I respect your searching for inner balance."

When the social worker is able to create an atmosphere of confidence, he creates a space, where the young man is able to feel, that he is respected by someone (the social worker) for what he is and not for being rude for example. This may be the beginning of a stabilisation of his inner balance.

(2.) With this theorie of coping in his mind the social worker is also able to see the capacity of the young man. Between all the failures he can find the strength of the young man. Perhaps he perfectly takes care for his younger brother. The social worker can identify these strengthes and take them as a starting point for further efforts.

(3.) The social worker can open new spaces, where he sets new rules of solidarity. There the young man can find selfconfidence, respect from others and a feeling of self-effectiveness. One example might be a working camp, where people with different backgrounds are working together to build a new playground.

(4.) The social worker has to interfere in social politics and fight for a good social system, because a social system provides a basic security for all people. So people do not have to be frightened for their existence in critical situations in their lives. The social system helps to maintain the inner balance of a person in need. By this it stabilizes the whole society.

Single points of my speech may be trivial, but this theorie of coping brings them all together into one. It is usefull to see the connections between the

social structural conditions and the psychological effects on workless young people.

References

BÖHNISCH, Lothar (1999). *Sozialpädagogik der Lebensalter*. Weinheim, München. Juventa Verlag.

BÖHNISCH, Lothar (2001). *Lebensbewältigung*. In: Otto, Hans-Uwe; Thiersch, Hans (Hrsg.). *Handbuch Sozialarbeit Sozialpädagogik*. Neuwied, Kriftel. Luchterhand, 2. Auflage 2001.

Využití resilience v sociální práci s rizikovou mládeží

Mgr. Monika Šišláková¹

Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií,
Masarykova Univerzita, Brno

Abstract

In this essay author describes the use of the resilience ecological framework as an assessment and goal setting tool of intervention for youth at risk social work. A rationale for the framework is provided, along with identification of risk and protective factors across the micro, meso and macro level systems. Goal formulation and implications for social work with youth at risk interventions follow.

Key Words: Resilience, Ecological Framework, Youth at Risk, Social Work, Protective Factors

V následujícím příspěvku se zaměřím na některé z aspektů sociální práce s rizikovou mládeží. Jeho cílem je předložit koncept resilience jako nástroj pro posouzení (assessment) životní situace rizikové mládeže a nastavení cílů pro sociální práci s touto skupinou. Teoretické opodstatnění předkládám skrze identifikaci rizikových a ochranných (protektivních) faktorů resilience v rámci mikro, mezo a makro systémových úrovní, jež ovlivňují životní situaci rizikové mládeže. Na začátku příspěvku stručně charakterizuji základní koncepty (sociální fungování, schopnost zvládání), jež jsou relevantní vzhledem k tématu příspěvku. Dále rozebírám koncept resilience, jež začleňuji do sociálně ekologické perspektivy. Na závěr uvádím implikace pro využití resilienčního přístupu v rámci sociální práce s danou skupinou mládeže.

1. Teoretická východiska pro sociální práci s rizikovou mládeží

Ve svém příspěvku budu vycházet z definice sociální práce podle Sheafora, Hořejší, Hořejší (2000), podle nichž si sociální práce klade za cíl pomáhat jednotlivcům a soc. systémům zlepšovat své sociální fungování a proměňovat sociální podmínky tak, aby chránily tyto jedince a systémy před problémy v sociálním fungování. Koncept sociálního fungování dále

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Monika Šišláková, Masarykova Univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociální politiky a sociální práce, Joštova 10, 602 00 Brno. E-mail: sislakov@fss.muni.cz.

rozvíjí Bartlettová (1970), jež jej chápe jako interakce probíhající mezi požadavky prostředí a lidmi. Rozlišuje dimenzi schopnosti řešit problémy (coping skills) a dimenzi sociálního kontextu (požadavků a podpory ze strany sociálního prostředí), v němž jedinec či systém usiluje o adekvátní fungování. Problém v sociálním fungování jedince či systému nastává, pokud není soulad mezi očekáváním jedince či skupiny a prostředím a vzájemné interakce jsou v disharmonii.

V této souvislosti se ukazuje jako velmi důležitá právě schopnost resilience, díky níž je jedinec schopen obstát i v obtížných životních situacích, je schopen odolat i obtížným nárokům a požadavkům prostředí. Je známou skutečností, že právě období adolescence je charakteristické zvýšenými predispozicemi k rozvoji problémového a rizikového chování. Mladí lidé si v této etapě, jež je přechodovou fází do dospělosti, začínají více uvědomovat nároky života. V následující kapitole poukážu na skutečnost, že sociální práce by měla být zaměřena na pomoc a ovlivňování sociálního fungování dané mládeže včetně jejího prostředí (např. rodiny, vrstevníků, školy), aby docházelo k minimalizaci disharmonických interakcí mezi adolescenty a jednotlivými systémy prostředí. Domnívám se, že podporou resilienčních schopností adolescenta lze dosáhnout zlepšení jeho sociálního fungování a dosáhnout tak naplnění základního cíle sociální práce.

2. Koncept resilience

Odvíjí se od latinských pojmů *resilio*, *resiliere*, jež znamenalo skákat zpět, odrážet se, odskakovat. V angličtině se setkáváme s pojmem *resiliency*, jež označuje elasticnost, pružnost, ohebnost, či houževnatost. Díky svým charakteristikám bývá resilience také označována za nezdolnost (opakem je pak zranitelnost, podlehnutí – vulnerability)¹.

Resilience bývá definována z řady hledisek (např. podle výsledků, rizikových či protektivních faktorů, atd.). Pro naše účely si ji vydefinujeme jako koncept označující popis procesů, díky nimž se jedinec (či jiné

¹ Z obsahového hlediska má resilience řadu ekvivalentů: nezranitelnost (invulnerability), odolnost vůči tlaku (stress-resistance), otužilost (hardiness), adaptace (adaptation), přizpůsobení/vyrovnění se (adjustment), ovládnutí (mastery), plastičnost (plasticity), dobré nastavení osobnosti (person-environment fit), sociální odolnost vůči tlaku (social buffering), sebeúčinnost (self-efficacy).

systemy, jako např. rodina, komunita) adaptuje a dobře funguje v rámci kontextu vystavení signifikantním tlakům (nepřízním, rizikům, stresorům)¹.

Mastenová a kol. (1990) definují resilienci jako proces, schopnost a výsledek úspěšné adaptace člověka navzdory vystaveným signifikantním nepříznivým či ohrožujícím podmínkám².

Podle Wernera (2000) lze za resilientního považovat jedince, u něhož nejsou signifikantní vývojové prodlevy, nemá závažné problémy s chováním a učením a jedná v souladu s úkoly kladenými v rámci jednotlivých životních etap, jež odpovídají dosaženému věku a kultuře a to vše navzdory vystavení zřetelné nepřízni (adverzitě). Lze říci, že u rizikové mládeže se setkáváme s nižší úrovní resilience (případně s její absencí).

Resilience se odvíjí od spolupůsobení rizikových a protektivních faktorů:

- **Protektivní faktory** jsou určitými „tlumiči, gumovými nárazníky“ proti individuální zranitelnosti či nepříznivým tlakům a vlivům okolí, takže „adaptační dráha jedince je lepší, pozitivnější, než by tomu bylo, kdyby tyto protektivní činitele nebyly v činnosti“ (Matějček, Dytrych, 1998, 201). Tito činitelé nemusí vždy vést k resilienci. Někdy nejsou dostatečně silné a nedokáží tlumit a překonat velkou zranitelnost jedince či velmi obtížné životní situace.
- **Faktory rizikové** jsou určitými predispozitory negativního behaviorálního výsledku jedince. Jsou to jakési stresory, jež představují pro jedince a jeho resilienční schopnost „zátěžové situace“.

Koncept resilience patří do Bronfenbrennerova (1979) pojetí **sociálně ekologického modelu** a v tomto smyslu je nutné ji chápat – není jednorázovým projevem jedince či jiného ekosystému, ale spíše soustavou procesů, jež jsou ve vzájemné, dynamické interakci. V roce 1997 Fraser a kol. rozlišili sociálně ekologický koncept resilience na systémové úrovně. Jejich pojetí se v následující části přidržím a stručně uvedu prvky jednotlivých úrovní.

2.1 Mikroúroveň

Tato systémová úroveň se skládá z individuálních faktorů jedince.

¹ Občas bývá resilience zaměňována za pojem kompetence. Nicméně resilience není kompetencí, ale je rozšířením kompetencí navzdory stresujícím okolnostem. Zatímco kompetence představuje širokou škálu adaptivního (přizpůsobivého) chování, resilience je projevená schopnost navzdory vystavení signifikantnímu riziku.

-
- **Adolescent** – Zatímco např. obtížný temperament, nepříznivé chování, nízká inteligence, existenciální frustrace jsou zahrnovány do faktorů rizikových, správná míra sebedůvěry a sebeúcty, naplnění smyslu života, atd. jsou zahrnovány mezi faktory protektivní.

2.2 Mezoúroveň

Do této systémové úrovně bývají začleněny faktory nejbližšího sociálního prostředí adolescenta zahrnujícího kontext rodiny, sousedství či komunity, školy, vrstevníků a různých podpůrných organizací.

- **Rodina** – je nepochybné, že rodinné prostředí výrazně formuje jedince, jež v ní vyrůstá. Obecně se v této souvislosti hovoří např. o míře stability, zázemí a bezpečí v rodině, socioekonomickém statusu rodiny, dobrých vztazích mezi členy rodiny i mezi rodiči atd.
- **Sousedství (komunita)** - pro mladého člověka je důležitý i komunitní/sousedský kontext. Jako rizikové se jeví např. sousedství sociálně dezorganizovaná a ekonomicky znevýhodněná. Naopak komunity/sousedství, v nichž existuje určitá neformální sociální kontrola mezi jejími členy, jsou zde dobře rozvinuté sociální sítě a v nichž není ve velké míře rozšířena kriminalita a jiné patologické jevy, bývají označovány z hlediska adolescentů v nich vyrůstajících jako přispívající k jejich resilientnímu chování.
- **Škola** - vzhledem k tomu, že je pro mladého člověka výrazným socializačním činitelem, ovlivňuje také jeho resilientní schopnosti. Vlivu školy na resilienci u rizikových dětí a mládeže se zabývalo mnoho výzkumů. Zjištěné poznatky ukazují, že ve školách, jež se vyznačovaly nenáročnými studijními plány, špatnými vztahy mezi školou, studenty a rodiči, špatnými vztahy mezi spolužáky, sociopatologickými jevy, byla u studentů větší pravděpodobnost vyšší míry problémového chování, nedokončení školy a záškoláctví. Jako pozitivní se naopak jeví, pokud jedinci vnímají, že jsou ve škole v bezpečí (např. nejsou šikanováni) a mají podporující učitele.
- **Vrstevníci** - pro mladé lidi představují důležitý prvek. Řada z nich hledá právě mezi svými vrstevníky referenční osoby, skupiny, v nichž hledají a utváří svou vlastní identitu. Výsledky výzkumů prokázaly, že vliv vrstevníků na postoje, myšlení a chování adolescentů je velký a může jejich resilienci podporovat, či ji naopak oslabovat. Statistiky ukazují, že v některých případech jsou právě vrstevnické skupiny, party podhoubím delikventního chování

adolescentů. Nezřídka je podmínkou vstupu do těchto skupin spáchání trestného činu.

- **Podpůrné organizace** - mohou podporovat sociální fungování mladého člověka a působit preventivně proti rizikovému chování. Výzkum Wenera (2000) prokázal, že organizace typu Big Brothers/Big Sisters (českou obdobou je program Pět P) apod. podporují resilienci u svých členů. V České republice lze mezi tyto organizace vedle Pěti P zahrnout rovněž projekty typu LATA, skaut, turistické oddíly a např. střediska volného času.

2.3 Makroúroveň

Stručně řečeno lze do této kategorie zahrnout komunitní či environmentální faktory široké socioekonomické úrovně jako jsou oblast soc. politiky, přístup ke zdrojům a příležitostem.

- **Příjem** – podle řady studií (např. Werner, 2000; Corcoran a Nichols-Casebolt, 2004) představují nezaměstnanost a chudoba výrazné riziko z hlediska chudších kognitivních výsledků adolescentů, vyššího rizika psychických problémů, vyššího rizika zneužívání a zanedbávání dětí, vyšší pravděpodobnosti rodinného násilí, zneužívání látek, atd.
- **Diskriminace** – Holzer a Neumark (2000) uvádí, že vnímaná diskriminace má silnou souvislost s mírami tlaku a mentálního zdraví. Zakoušení diskriminace se přímo týká depresí. Jako protektivní se jeví, pokud instituce dodržují antidiskriminační právo. Důležitost antidiskriminačního přístupu se jeví v našich podmínkách velmi důležitá především v souvislosti s romskou menšinou.
- **Segregace** – výzkumy resilience prokázaly, že ani tak chudoba minorit, ale především jejich segregace (hlavně residentální) výrazně ovlivňuje jejich chování.

3. Proč je vhodné využít resilienci v sociální práci s mládeží

Corcoran a Nichols-Casebolt (2004) hovoří o „**třech výzvách**“ s nimiž se musí sociální pracovníci vypořádat v souvislosti s výkonem své profese:

-
1. Musí porozumět, provést posouzení a intervenovat do stále více komplexnějších životních situací v rámci širokého spektra systémových úrovní¹.
 2. Měli by se zaměřovat spíše na „silné stránky“ klienta, než na jeho rizikové či patologické charakteristiky.
 3. Jejich intervence by měly vycházet z teoretických konceptů, jež byly empiricky testovány.

Jak uvádím ve své dřívější stati (2005), koncept resilience těmto výzvám odpovídá adekvátním způsobem:

1. Již jsem uvedla, že se jedná o ekosystémový koncept, v jehož rámci je jedincova životní situace nahlížena z holistické perspektivy. Vychází se ze základního předpokladu, že jedinec je v dynamické interakci s faktory odlišných systémových úrovní.
2. V historii sociální práce s rizikovou mládeží vidíme, že výzkumná orientace byla na prevenci a praxe soc. pracovníků se zaměřila na práci s jedinci, u nichž došlo k projevení problémového chování. Základem bylo určení rizikových či patologických činitelů a „vysoce rizikových jedinců“. Nicméně tato historická zkušenost ukazuje, že zaměření na patologické, rizikové predispozice není odpovídající. Výsledky řady výzkumů hovoří o tom, že mnoho tzv. „vysoce rizikových“ dětí či adolescentů nejevila anticipované problémové chování². Tyto výzkumy svědčí o tom, že do představ o sociálním fungování adolescenta musíme zahrnout ještě něco víc, než jen vliv rizikových činitelů. A zde se ukazuje přednost resilienčního přístupu, protože v jeho rámci se zaměřujeme nad rámec otázek „Co se stalo špatně a proč“ ale zkoumáme „Proč se něco nestalo“. Proč se řada adolescentů pocházejících z dysfunkčních rodin chová zcela normálně? Proč se adolescenti, jež mají predispozice k alkoholismu, nestanou alkoholiky? Proč se adolescenti, kteří mají vrozené předpoklady k sebevražednému jednání, nepokusí o sebevraždu? Ve výčtu možného neprojeveného rizikového chování bychom mohli pokračovat.

¹ Podle těchto autorů se řada soc. pracovníků specializuje pouze na některou z úrovní (mikro, mezo, či makro úroveň), což samo o sobě není problémem. Problém nastává, když tito pracovníci neznají a do svých intervencí nezahrnují i úrovně ostatní, protože to ve svém důsledku vede k chybným intervencím.

² Viz např. studie Godsalla a kol. (2004), kteří v letech 1991 – 1994 zkoumali vliv alkoholismu u rodičů a problémového naplňování rodičovské role na 416 dětí a adolescentů ve věku 10 – 18 let. V českých podmínkách je v této oblasti pozoruhodná studie Matějčka s Langmeierem (1974) zkoumající děti v prostředí ústavních zařízení.

3. Resilienční přístup je založen na empirické validizaci. Poprvé ji zkoumali Murphy a Moriarty (1976), jež chápali resilienci ve smyslu zvládání navzdory překážkám. Postupně ji rozpracovali především Werner a Smith (1982), Garmezy a Rutter (1983). Obecně vzato byla resilience nejčastěji zkoumána pomocí longitudinálních studií rizikových dětí a mládeže. Tato empirická validizace probíhá dodnes, výzkumníci se většinou zaměřují na vybrané rizikové či protektivní faktory, často zkoumají i jiné cílové skupiny, nicméně zastoupení rizikových dětí a mládeže v rámci výzkumu resilience je značné. V reakci na třetí výzvu Corcorana a Nichols-Casebolta lze tedy shrnout, že použití resilienčního přístupu v rámci soc. práce s rizikovou mládeží je adekvátní nejen vzhledem k tomu, že je empiricky podloženo, ale také vzhledem ke skutečnosti, že tato validizace mnohokrát probíhala a dodnes probíhá především se zaměřením na cílovou skupinu rizikové mládeže.

4. Implikace resilienčního konceptu pro posouzení a formulaci cílů intervence

Je celkem logické, ptáme-li se jaké místo může zaujímat resilience v sociální práci s rizikovou mládeží. Zahraniční zkušenost nám ukazuje, že tento přístup je vhodné využít při posouzení (assessmentu) sociálního fungování rizikového jedince a při formulaci cílů intervence do jeho životní situace. Na první pohled se nám výše uvedené rozlišení jednotlivých činitelů do ekosystémových úrovní může jevit jako příliš komplikované a pro intervenci sociálních pracovníků nereálné a zbytečné. Ano, je zřejmé, že soc. pracovníci nemohou být experty na implementování resilienčního přístupu v rámci všech úrovní, nicméně přesto by měli znát potenciální rozsah mikro, mezo a makro úrovních činitelů, jež ovlivňují sociální fungování rizikové mládeže a jejího prostředí. Pak se může projevit hlavní přednost tohoto pojetí. Pokud při posouzení a formulaci cílů intervence využíváme resilienční přístup, odráží se to pozitivním způsobem na intervenci, která se tak stává systémovou, komplexní a tudíž adekvátnější. Jako pravdivá se ukazují zjištění Smokowského (1998), podle nějž se nejefektivnější intervence zaměřují na rizikové a protektivní faktory napříč všemi ekosystémovými úrovněmi. Přitom musíme mít na paměti, že na každou z uvedených úrovní musíme nahlížet z hlediska jedince jakožto hlavního bodu intervence.

Literatura

BARTLETT, H. (1970). *The common bale of social work practice*. Silver Spring, MD: National association of Social Workers.

BRONFEBRENNER, U. (1979). *The ecology of human Development*. Cambridge: Harvard University Press.

CORCORAN, J.; NICHOLS-CASEBOLT, A. (2004). *Risk and Resilience Ecological Framework for Assessment and Goal Formulation*. Child and Adolescent Social Work Journal, Vol. 21, No. 3, pp. 211-234. Human Sciences Press.

FRASER, M. (ed.) (1997). *Risk and resilience in childhood: An ecological perspective*. Washington DC: NASW.

GARMEZY, N.; RUTTER, M. (eds.) (1983). *Stress, coping and development in children*. New York: McGraw Hill.

GODSALL, R. E., et al. (2004). *Why Some Kids Do Well in Bad Situations: Relation of Parental Alcohol Misuse and Parentification to Children's Self-Concept*. Substance Use and Misuse, Vol. 39, No. 5, pp. 789-809.

HOLZER, H. J.; NEUMARK, D. (2000). *What does affirmative action do?* Industrial and Labor Relations Review, 53 (2), pp. 240-272.

LANGMEIER, J.; MATĚJČEK, Z. (1974). *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Avicenum.

MASTEN, A. S.; BEST, K. M.; GARMEZY, N. (1990). *Resilience and development: Contribution from the study of children who overcome adversity*. Development and Psychopathology, 2, pp. 425-444 In: Matějček, Z., Dytrych, Z. (1998). *Riziko a resilience*. Československá psychologie, roč. 42, č. 2, pp. 97-105.

MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. (1998). *Riziko a resilience*. Československá psychologie, roč. 42, č. 2, pp. 97-105.

MURPHY, L.; MORIARTY, A. (1976). *Vulnerability, coping and growth from infancy to adolescence*. New Haven, CT, Yale University Press.

SHEAFOR, W. B.; HOŘEJŠÍ, CH. R.; HOŘEJŠÍ, G. A. (2000). *Techniques and Guidelines for Social Work Practice*. Allyn and Bacon: Boston.

ŠIŠLÁKOVÁ, M. (2005). *Resilience jako východisko pro sociální práci s mládeží*. In: Smutek, M. (ed.) *Možnosti sociální práce na prahu 21*.

století. Hradec Králové: Katedra sociální práce a sociální politiky Univerzita Hradec Králové.

WERNER, E. E.; SMITH, R. S. (1982). *Vulnerable but invincible. A longitudinal study of resilient children and youth*. New York: McGraw Hill.

WERNER, E. E. (2000). *Protective factors and individual resilience*. In: Shonoff, J. and Meisels, S. (eds.) *Handbook of early childhood intervention*, 2nd ed., pp. 115-133, Cambridge: Cambridge University Press.

Gender aspekty v sociální práci s rizikovou mládeží

Radka Janebová¹

Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogické fakulty, Univerzita
Hradec Králové

Abstract

In this article I consider several gender aspects of social work with women and girls and with men and boys from a feminist perspective. I focus on gender stereotypes in work with youth. I polemize against belief that woman and men possess different qualities and abilities and emphasize negative consequences this assumption in practice of social work.

Key Words: Gender, Stereotypes, Youth, Risks, Social Work, Feminist Perspective

Prolog

Nedávno mi jeden poměrně uznávaný psycholog jako klientce řekl, že mi doporučuje, aby na našem společném sezení byla přítomna i žena psycholožka, protože on mi jako muž nemůže porozumět. Nemá prý prsa a neprožil si porod. Uvedl, že si jako chlap rozumí s mým přítelem a vyjádřil obavu, zda já mohu pochopit to, o čem diskutují oni dva. Pro úplnost podotýkám, že naše společná schůzka se měla týkat informací o pěstounské péči. Když jsem reagovala, že pro mě pohlaví pomáhající(ho) není důležité, kontroval úvahou o ženské společné přirozenosti, která usnadňuje vzájemné porozumění.

Z uvedeného příkladu lze vyvodit několik zásadních otázek, aktuálních nejen v sociální práci, ale ve všech pomáhajících profesích: Může pomáhající žena lépe porozumět ženě klientce proto, že jsou obě ženy? Je přítomnost sekundárních pohlavních orgánů (a dalších pohlavně diferencních znaků) pro vzájemné porozumění tak důležitá? Mají snad bezdětné sociální pracovnice menší šanci pomoci klientce matce? A naopak – skutečně blokuje mou možnost porozumění klientovi fakt, že nemám penis? Nemá tedy pak větší šanci porozumět muži i sameček ptakopyska, který penis má?

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Radka Janebová, Katedry sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, email: radka.janebova@uhk.cz.

Co to je ona „přirozenost“, o které zmíněný psycholog hovořil? Existuje vůbec mužská a ženská „přirozenost“? Jaké důsledky má pojetí mužské a ženské „přirozenosti“ pro životy žen a mužů?

Většina otázek se vztahuje k pojmu „porozumění“. Co to je ono „porozumění“? Jaký význam má tento termín v pomáhajících profesích? Je vůbec „porozumění“ mezi dvěma lidmi možné? Je porozumění v pomáhání nezbytné? Nemůže být naopak kontraproduktivní?

Úvod

Zmíněný psycholog otevřeně deklaroval své stanovisko založené na diskursu o přirozenosti pohlaví. Důsledkem aplikace tohoto diskursu v praxi je vědomé prosazování stereotypních očekávání spojených s muži a ženami. Předpokládám, že řada jiných pomáhajících se nebude tak otevřeně hlásit ke konceptu mužské a ženské přirozenosti, ale přesto ve své práci nevědomě mohou prosazovat podobně stereotypní očekávání.

Když jsem se ocitla v roli klientky, byla mi tato genderově podmíněná očekávání velice nepříjemná. Psycholog si mě nejprve zaškatulkoval a v rámci předem definovaného prostoru dané škatulky se mnou plánoval pracovat. Jako klientka však nechci být součástí žádné škatulky. Naopak vyžaduji individuální přístup. Chci, aby mi pomáhající pomohl prozkoumat mou jedinečnou situaci a pomohl mi řešení ušít přímo na míru. Chci, abychom pracovali na uspokojení mých individuálních potřeb a nikoliv předpokládaných potřeb všech žen.

Příklad ukazuje bloky, se kterými řada pomáhajících pracuje. Jejich úkolem má být rozšiřování tunelového vidění klientů a klientek v jejich krizích. Namísto toho buď klientky a klienty zanechávají a potvrzují v jejich zúžených perspektivách nebo je dokonce ještě dále zužují.

Idea „přirozenosti“ je pro kvalitu pomoci nebezpečná ze dvou důvodů: Za prvé vede ke zjednodušení rozmanitosti lidského bytí na dvě zásadní entity: ženskou a mužskou. Jenže řada jedinců se cítí být omezována rámcem jednoho nebo druhého světa. Za druhé ovlivňuje strategie, které pomáhající používají při práci s klienty a klientkami. Charakteristiky, které si spojují se ženami a muži, ovlivňují cíle a metody práce.

Také idea „porozumění“ může mít zásadní důsledky pro kvalitu práce. Pokud je „porozumění“ chápáno, jako schopnost identifikovat se s klientem takovým způsobem, že dokážeme odhadnout jeho vlastnosti, potřeby, a možnosti, jedná se o fatální chybu. Například zmíněný psycholog

odvozoval svou schopnost „porozumět“ z příslušnosti k jednomu pohlaví. Jako muž byl schopen „porozumět“ motivům druhého muže, nikoliv motivům ženy. Předpokládal, že vzájemná podobnost ho opravňuje sdílet vnitřní svět s mužem klientem.

Domnívám se, že takový koncept „porozumění“ by měl profesionál odmítnout. Profesionální porozumění by mělo být založeno na dovednosti vytvořit pro klienta takové zázemí v rámci společného vztahu, aby klient porozuměl sám sobě, svým potížím, potřebám a cestám k řešení. Zatímco v prvním případě dochází ze strany pomáhajícího k zobecňování, ve druhém případě klient dostává prostor pro to, aby projevil svou subjektivitu. Každý muž prožívá podobné situace odlišným způsobem, těchto způsobů je nekonečné množství, stejně jako v případě žen. V řadě případů mohou být vnitřní světy muže a ženy bližší, než světy dvou mužů, protože jsou spoluvytvářeny kulturou, třídou, rasou, věkem a další nekonečnou řadou kontextů.

Mýtus „přirozenosti“ spolu s mýtem „porozumění“ (důraz kladu na uvozovky) vedou v pomáhajících profesích k řadě pochybení. Zjednodušují lidské bytí na dva modely, které nemusejí odpovídat realitě konkrétního jedince v konkrétní situaci. Praktickým důsledkem existence obou mýtů je aplikace sociálních stereotypů na klienty. Genderové stereotypy vedle stereotypů rasových v praxi dominují. Ženy klientky stejně jako muži klienti jsou ohroženi specifickými genderovými stereotypy. Tyto stereotypy se dále vnitřně strukturují podle věku, třídy, rasy apod. Tento text bych chtěla věnovat příkladům stereotypů, které mohou sociální pracovníci vztahovat na mladé muže a ženy, respektive dívky a chlapce, které většinová společnost označuje jako „rizikovou mládež“¹. Vzhledem k tomu, že v českém kontextu se toto téma téměř neobjevuje, čerpala jsem ze zahraničních studií vzniklých ve Velké Británii, Kanadě, Nizozemí a USA, což samozřejmě vede k nezbytnosti zdůraznit, že tento text je třeba chápat jako soubor hypotéz určených k ověření.

¹ Pro ujasnění upřesňuji termín „riziková mládež“ vnímám ve stejném významu jako Pracovní skupina NZDM Královéhradeckého kraje – tedy buď jako mládež ohroženou sociálně-patologickými jevy nebo mládež v obtížné životní situaci nebo jako mladé lidi s vyhraněným a těžko akceptovatelným životním stylem (Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, 2003).

Co jsou to stereotypy?

Stereotyp může být vymezen jako obecná představa o charakteristikách určité kategorie lidí. Běžně se setkáváme se stereotypy rasovými, národnostními, třídními, profesními apod.. Pro stereotypy je typické, že obsahují prvek hodnocení. Zdůrazňují podobnosti uvnitř vymezených kategorií a naopak rozdíly mezi nimi.

Aniž bychom si to uvědomovali, jsou naše životní příběhy do velké míry určovány stereotypy. Mezi nimi jednoznačně dominují stereotypy genderové. Svět vnímáme v dichotomní perspektivě rozdělený na muže a ženy. Není jiná perspektiva, která by byla tak všudypřítomná v našich životech. Od samotného narození provázejí ženu nebo muže soubory implicitních a explicitních pravidel, která jim připisují různé vlastnosti, hodnoty, potřeby a možnosti.¹ Tato pravidla jsou považována za přirozeně daná, za důsledek vrozených rozdílů mezi pohlavími a jsou přítomná v „kolektivním vědomí“ i v institucích každé kultury.

Tento příspěvek polemizuje s takovýmto esencialistickým pojetím „přirozenosti“ a naopak vychází ze sociálního konstruktivismu. Pokud připustíme, že struktury, ve kterých žijeme, jsou vytvářeny lidskou komunikací, tedy že realita je důsledkem jazyka, logicky dochází ke zpochybnění konceptu přirozenosti. Tzv. mužská ani ženská „přirozenost“ neexistují, existuje pouze naše komunikace o vrozené podstatě mužství a ženství. Tato komunikace je pak velmi mocným nástrojem k formování reality.

Sociální konstruktivisté a konstruktivistky upozorňují na to, že esencialismus obrací vztah mezi příčinami a důsledky. Bourdieu (2000) uvádí příklad, kdy biologické odlišnosti slouží za základ rozlišování mezi pohlavími ve smyslu rodů (očekávání spojená s muži a ženami), ale jsou to

¹ Je například nepříjemné, aby chlapec novorozeně byl oblečen do růžového oblečku a s rostoucím věkem jsou tabuizovány světlé barvy jako celek. Pokud se však rodičů zeptáte, proč jejich chlapeček nenosí růžové šatičky, sotva se setkáte s racionálním argumentem. Většina rodičů odpoví, že kluci prostě nenosí ani růžovou, ani šatičky. Charakteristické je, že všechny tyto charakteristiky přijímáme naprosto nereflektovaně a považujeme je za zcela přirozené. Pokud bychom pátrali po zdůvodnění tohoto stereotypu, zjistili bychom že existují odlišná očekávání od chování chlapců a děvčat. Zatímco u děvčat se předpokládá, že jsou hodná, mírná a jejich hry neškodné, tudíž mohou být oblečeny ve světlých barvách nebo v šatech, které do určité míry omezují pohyb. Chlapci jsou považováni za neposedy, kteří provozují akční hry (většinou na rozdíl od děvčat venku), při kterých se zcela jistě zašpiní, takže světlé barvy nebo nepraktické šaty by je brzdily v jejich možnostech rozvoje.

podle něj naopak sociální struktury a jejich očekávání, které určují vývoj pohlaví. Symbolická moc, která se reprodukuje skrze sociální rámce, je v rukou mužů. Hašková (2000) uvádí, že vzhledem k tomu, že jsou celospolečensky nejvýše ceněné statusy implicitně připisovány a reálně získávány většinou muži, lze říci, že v důsledku gender kontraktu jsou znevýhodňovány především ženy.

Domnívám se, že v kontextu sociální práce nelze hovořit o výhradním znevýhodnění žen. Stereotypy, se kterými nevědomky pracují sociální pracovníci a pracovnice, mohou různým způsobem poškozovat jak ženy, tak muže.

Stereotypy v sociální práci aplikované na tzv. rizikové dívky

Genderové stereotypy v praxi sociální práce se projevují ve dvou základních rovinách. První se vztahuje k vlastnostem, schopnostem, hodnotám, či ambicím mladých dívek. Druhá se týká strategií, které pomáhající při práci s mladými klientkami využívají.

Ženy obecně se setkávají ve svém životě s různými stereotypy. Dá se říci, že především staré ženy nebo ženy po menopauze jsou terčem mnoha negativních zobecnění (Brown, 1995; Dominelli, 2002; Denney, 1998). Nicméně ani mladým dívkám či ženám se taková profesní zjednodušení nevyhýbají. Jak může být ovlivněna práce pomáhajícího s tzv. rizikovými dívkami? Jaké dívky jsou vlastně považovány za rizikové?

V případě chlapců je rizikové chování definováno jasně. Chlapci jsou „od přírody“ považováni za agresivní, riskující, nezávislé, puze touhou ovládat druhé (van Elst, 1994; Dominelli, 2002; Christie, 2001). To se logicky projevuje v jejich potenciální kriminalitě, ať již majetkové (krádeže, loupeže, vandalství) nebo násilné (agrese vůči druhým). Jinak je tomu u dívek. Ty jsou „přirozeně“ spojovány s charakteristikami, jako jsou pasivita, závislost, poslušnost, podřízenost, mírnost (van der Vlugt, 1994; Dominelli, 2002; Land, 1995). Cesta k delikvenci není tedy zdánlivě tak přímá. Pokud se již objevuje spojení mezi mladými dívkami¹ a rizikovým chováním, bývá to v souvislosti s jejich sexualitou (Hudson, Ayensu, Oadley a Patocchi, 1993; Denney, 1998). Za rizikové faktory bývají považovány promiskuita, prostituce, otěhotnění. Takové pojetí rizika pak

¹ Častější propojení lze nalézt mezi ženami, které již mají svou vlastní rodinu. Jejich kriminalita je pak odvozována od chudoby rodiny (majetkové přečiny) nebo od týrání ze strany muže (zabití, ublížení na zdraví).

vede ke kontrole morálního chování dívek. Centrem pozornosti jsou těla dívek, která by v rámci definice normality měla naplňovat mnohem přísnější morální normy, než je tomu u chlapců.

Pravidlem bývá, že s „diagnostikovanou“ rizikovostí či problematičností dívky stoupá sklon kontrolovat její sexualitu. Hudson, Ayensu, Oadley a Patocchi (1993) v této souvislosti upozorňují na stigmatizaci dívek z nižších tříd, dívek chudých či dívek z etnických menšin. Dominelli (2002) nachází podobnou souvislost u dívek se závislostmi.

Morálka mladých dívek bývá tradičně předmětem zájmu sociálních pracovníků, zatímco v případě chlapců tomu tak není. U chlapců se předpokládá, že jsou akčnější a jsou u nich tolerovány určité patologické formy chování, které jsou u dívek považovány za nepřijatelné. Zatímco u mladých mužů se v určitém období dospívání předpokládají a přijímají přirozené problémy včetně lehčí kriminality, dívky podobný prostor pro hledání sebe sama nedostávají. U chlapců se předpokládá, že z toho jednou vyrostou, že si najdou řádnou ženu a založí rodinu a budou žít v rámci norem. Naproti tomu mladá žena nedostává čas, ve kterém může zakoušet svou sexualitu a rozvíjet svou osobnost. Jsou vedeny k tomu, aby se vždy chovaly čistě. Když to nedělají, jsou onálepkovány jako „problematické klientky“ (Dominelli, 2002).

Na dívky se vztahují v rámci sociální práce stejné stereotypy jako na ženy obecně. Williams a Best (Taylor, 1995) uvádějí, že ženy jsou obecně popisovány jako atraktivní, emocionální, závislé, citlivé a komunikativní. K ženám směřují nižší očekávání než k mužům a jsou jim připisovány role s nižším statutem. Jsou charakterizovány nižší sebedůvěrou, nedostatkem asertivity a častými depresiemi. Taylor upozorňuje, že v západní kultuře je muž ten, kdo je více mocný, má více autority a je více ceněn. Naše kultura považuje muže a jeho chování za normu. Žena je pak odvozována od muže prostřednictvím svých odlišností, které jsou nezřídka patologizovány. Na tomto poli sehrál v moderní době aktivní roli Freud, když pod znaky feminity zahrnul narcismus, absenci penisu, slabé superego a masochismus a označil ženy za inferiorní (podřadné) pohlaví. V rámci profese sociální práce to může být interpretováno tak, že ženy jsou méně kompetentní než muži a sociální pracovníci a pracovnice mají tendenci při práci s nimi preferovat spíše direktivní přístupy (Taylor, 1995).

Zdánlivě tuto cílovou skupinu mívá stereotyp ženy jako matky¹ či pečovatelky². Není to dle mého názoru úplně pravda, protože kontrola sexuálního chování je spjata s jeho důsledkem – mateřstvím. Mladé ženy jsou tedy kontrolovány jako potenciální matky. Do určité míry je to jistě dáno působením konzervativního diskursu o svobodných matkách, které zneužívají sociální systém. Diskurs o svobodných matkách „lone women parents” prosazovaný Margaret Thatcherovou a Ronaldem Reaganem v 80. letech, vedl k pojetí mladé ženy jako té, která schválně otěhotní, aby získala přístup k sociálním dávkám (Christie, 2001).

Hašková (2002) upozorňuje, že společnost se vedle rizika zneužívání systému sociálních dávek obává také patologické výchovy dětí svobodných matek:

„Děti vyrůstající bez otce jsou automaticky považovány za problémové z hlediska výchovy, školního prospěchu, psychologické stability a delikvence. Matky vychovávající své děti samy, se stávají terčem neúprosných kritik a přímo či nepřímo je na ně svalována vina za (bez ohledu na pořadí): anomální vývoj chlapců, nárůst delikvence, vytěsnění otců z rodiny, nárůst homosexuality, přetížený sociální systém, rozpad idealizované patriarchální rodiny a ještě mnohé další společenské neduhy. České i zahraniční statistiky se shodují na tom, že děti z neúplných rodin mají častější výchovné problémy než děti, které žijí s oběma rodiči. Tento jev však nemá jednoznačné vysvětlení: Zatímco někteří badatelé přičítají zvýšený podíl mladých delikventů v neúplných rodinách na konto absence otcovy autority v rodině, jiní tvrdí, že rozhodující vliv na problémy s výchovou má nestabilita výchovného prostředí, způsobená buď častým střídáním partnerů matky a/nebo chudobou. Není tedy pravda, že děti vychovávané bez otce mají horší chování a prospěch, ale platí, že chudé děti mají horší chování a prospěch. Děti vyrůstající bez otce se ovšem častěji stávají dětmi chudými“³ (Hašková, 4/2002).

¹ Feministky zpochybňují konstrukci ženské identity primárně odvozené od mateřství a péče. Tento přístup identifikuje ženu v termínech její biologie, komodifikuje její tělo a konstruuje její hlavní roli jako „kojící mašiny“.

² Po studiu zahraniční literatury k sociální práci, i když si uvědomuji, že bylo omezeno limitovaným přístupem k těmto textům, jsem došla k paradoxnímu závěru, že většina této literatury sice kritizuje odvozování ženské identity od role matky, ale na druhou stranu se valná většina odborných textů zabývá právě mateřstvím. Naopak orientace feministické sociální práce na ženy a dívky ne-matky byla poměrně řídká.

³ Francouzský sociolog Singly dokonce popírá údaj o větším podílu delikventů z neúplných rodin, když poukazuje na fakt, že studie o rodinných poměrech mladých delikventů jsou často zkreslené výběrem vzorku, který vychází z klientely

Tzv. rizikové dívky bývají v případě početí také více tlačeny do interrupcí, jako potenciální matky „nekvalitního genetického materiálu“. Na druhou stranu je pak jejich podstoupení potratu dále kritizováno prostřednictvím mýtů o potratech. Ženy, které podstoupily potraty jsou obviňovány z nezřízeného sexuálního chování, z bagatelizace potratů a z toho, že jsou špatné („dobré ženy přece na potrat nejdou“)¹ (Gerrard, 2001).

Silný důraz na morální chování dívek je na druhé straně doprovázen bagatelizací jiných sociálních problémů. Jako by existovala „neviditelnost“ žen v oblasti kriminality, AIDS, drogové problematice, bezdomovství apod.. Tato neviditelnost se objevuje, jak v odborné literatuře – když se v rámci české odborné literatury autoři zabývají rizikovou mládeží, zabývají se chlapci a mladými muži – tak v oblasti nabídky a nastavení služeb pro mladé dívky.²

Jako příklad „neviditelnosti“ žen může sloužit oblast kriminality a vězeňství. Tzv. ženská pečovatelská přirozenost byla převedena do teze, že ženy páchají méně trestných činů než muži. To sice odpovídá statistickým datům vězeňské služby, ale problém je, že kriminologická literatura vidí ženy páchající trestné činy jako anomálii. Wolf (2000) upozorňuje, že dospívání je zařízené tak, aby bezpečně otevřelo ventil mužské páře – chlapci můžou ventilovat své vzrušení jakýmkoliv způsobem, ale když to samé dělají dívky (toulají se, užívají sexu, projevují svou agresivitu) jsou na šikmé ploše. Ženské pachatelky jsou považovány za šílené, depresivní, pomužštělé, bývají jim prisuzovány mentální nemoci, hormonální nebo chromozomální poruchy. Pokud je žena delikventka považována za výjimku, logicky tomu odpovídá i nastavení celého systému vězeňství, který spíše odpovídá tzv. mužským potřebám. Ženské pachatelky pak zažívají dvojí útlak, protože jsou souzeny pro jejich přečin a zároveň proto, že přestoupily sociální tabu o ženách – „strážkyních morálky“ (Dominelli, 2002).

psychologických ordinací. V nich totiž nacházíme vyšší procento dětí z rozvedených rodin. To ale ještě nemusí nutně znamenat, že tyto děti mají více problémů. Vypovídá to jen o tom, že se jejich řešení častěji přesouvá z rodiny na veřejné instituce (Hašková, 4/2002).

¹ S tím polemizuje Gilligan (2001), která naopak ve své přelomové knize „Jiným hlasem“ ukazuje, že pro ženy není rozhodnutí o potratu vůbec jednoduché a že při svém rozhodování zvažují klíčový faktor zodpovědnosti, kterou mají vůči sobě i vůči druhým.

² Je to přítomno jednak v jazyce, který se vztahuje pouze na klienty a výraz „klientka“ téměř postrádá (to je ale obecný problém českého jazyka, který ignoruje existenci žen). Za druhé je absence tématu rizikovosti mladých dívek přítomna i v obsazích textů.

Dominelli (2002) zjistila, že ženy prvopachatelky mají větší pravděpodobnost skončit ve vězení než muži prvopachatelé. Vyvozuje z toho hypotézu, že je to důsledkem zmíněného stereotypu o mírné povaze žen. Ženy, které do něj nepasují, považuje společnost za nutné izolovat, zatímco u mužů je do jisté míry odchylka od norem posuzována jako „přirozený“ jev. Ona „neviditelnost“ pak začíná výrazně být do očí. Jinou strategií, jak se vyrovnat s delikventkami, je medikalizace problému. Problémové ženy častěji než muži dostávají léky ke kontrole jejich chování.¹ To, co je u muže kvalifikováno jako agresivita, je v případě žen předdefinováno na hysterii nebo neurózu² (van der Vlugt, 1994).

Podle Dominelli (2002) se ohnisko práce ve věznicích soustřeďuje více na amorální charakter žen než na podstatu či příčiny jejich problémů. Upozorňuje také na problém izolace žen delikventek. Na základě statistických údajů o vězněných ženách, existuje méně věznic pro ženy a tak bývají často uvězněny daleko od domova. Jejich blízcí, i pokud by je chtěli navštívit, nemusí mít prostředky nebo čas na cestování do vzdálených věznic. Systém vězeňství preferuje ekonomičtější specializaci věznic na mužské a ženské nad pro ženy vhodnější polyvalenci – tedy zřizováním ženských oddělení v každé věznici. Malý počet žen ve věznicích často slouží jako odůvodnění nedostatečných služeb pro ženy (vzdělávací a rehabilitační služby), čímž se snižuje možnost budoucí reintegrace. Většinou jsou nabízené aktivity opět spojovány s mateřskou a pečovatelskou rolí. Přesto, že problémem žen je často nízký příjem, nedostanou ve věznicích možnost dosáhnout vzdělání, které by jim umožnilo zlepšit finanční poměry. Nadále se tak zvyšuje chudoba žen (Dominelli, 2002).

Neadekvátní nastavení služeb pro mladé dívky je zřetelné i v oblasti bezdomovství nebo závislosti. Indikátorem prvního příkladu je téměř totální absence azylových zařízení pro bezdětné ženy. V rámci komunitního plánování regiony počítají s bezdomovstvím mužů bez rozdílu věku, zatímco oprávnění žen na azyl vzniká pouze přítomností dítěte. Mladé ženy pak mají tendenci hledat alternativy v rámci různých typů

¹ Dominelli upozorňuje na rasový element situace. Zmíněná teze se vztahuje spíše k bílým ženám. Černé Američanky jsou považovány za nebezpečné, než šílené či depresivní. Pak jsou ještě více přereprezentovány ve věznicích než bílé ženy.

² Deprese je 2x častěji diagnostikována u žen (v Británii). Je to vysvětlováno dvěma způsoby: 1. Jako sociální konstrukt: Je to důsledkem sociální konstrukce ženy (pasivity, neurotičnosti, závislosti). Konstrukt mentální nemoci odpovídá definici ženy, 2. Jako sociální produkt: Deprese jsou důsledkem sociálních jevů, jako jsou chudoba, násilí, zneužití, osud pečovatelsví, atd.

vykořisťujících vztahů, především pod „ochrannými křídly“ pasáků. Malinová (2005) odhaduje, že až 30 % mladých dívek přichází z dětských domovů. Pokud dojde k sexuálnímu zneužití mladých žen, je chyba systému překládána do individuálního zavinění dívek: „Za znásilnění si mohou samy, neboť se chovaly nezodpovědně.“, „Prostituční chování je způsobeno leností a nemorálností žen.“

Abbott (1995) upozorňuje na podobnou chybu v nastavení služeb pro ženy se závislostmi na návykových látkách. Závislosti byly typicky definovány jako mužský problém a stejně byla rozvíjena léčba. Oproti tomu závislosti žen jsou částečně tabuizovány, podobně jako jejich kriminalita. Abbott dále uvádí, že ačkoliv v USA nalezený poměr mezi ženami a muži v léčbě je 5:1 nebo 4:1, poměr ve výskytu závislostí je 2:1. Čili dochází k přehlížení problému alkoholismu mezi ženami. Podobně jako v případech kriminality žen se objevuje tendence alokovat ženy se závislostmi do psychiatrické sféry a léčbu provádět antidepresivy. Zajímavé je, že Abbott považuje ženský alkoholismus za důsledek bezmocnosti žen v mužské kultuře. Kultura upřednostňuje tzv. mužské hodnoty a potřeby a muže. Ženy špatně snášejí svou podřízenou pozici a inferiorní status. Existuje pro ně omezená schopnost ovlivnit tzv. ženské předurčení, což je vede k alkoholismu.

Stereotypy v sociální práci aplikované na tzv. rizikové chlapce

Ideovým východiskem této práce je sociální konstruktivismus, který postuluje, že stávající pojetí maskulinity není založeno na tzv. mužské přirozenosti, ale je stejným společenským konstruktem jako feminita. „Stát se mužem“ to je obrovský úkol, který musí každá osoba mužského pohlaví splnit, zatímco po ženách nikdo nic podobného nežadá. Celým životem muže je pak protkán nevyhnutelný příkaz: „Dokaž, že jsi muž!“¹ (Badinter, 1999). Jenomže vytoužené identity Ramba, Indiana Jonese či Nea jsou pro drtivou většinu mužů nedosažitelné. Částečně je to dáno nejistotou mužů ohledně definice mužství. V časech, dokud existovala dichotomie ženského a mužského světa jako dvou zřetelně oddělených entit, které se střetly maximálně při procesu rozmnožování, tedy před počátkem ženské emancipace a zapojením žen do všech sfér trhu práce, bylo dosažení identity muže snadné. Avšak za situace, kdy ženy pronikají do mužského světa, je těžké nalézt přesnou specifikaci mužských rolí. Odpověď bývá dle

¹ Kanadský psycholog Sidney Jourard dokonce zformuloval hypotézu, že touha stát se „tvrdým“ mužem je důvodem, proč se muži průměrně dožívají o osm let méně než ženy. Muži se zkrátka při svém nekonečném úkolu totálně vyčerpají a dříve zemřou.

van Elsta (1994) často vymezena negativně - muži vědí pouze to, čím být nemají. Vědí, že nemají být ženští. Ale to k nalezení vlastní identity nestačí.

Stejně jako jsou ženy pronásledovány genderovými stereotypy, tak podobný tlak je uplatňován i na muže. Badinter (1999) se dokonce domnívá, že sociální role muže je náročnější než role ženy, protože ženy žádný úkol dokazování ženství plnit nemusí. Předpokládá totiž, že dívky se ženami rodí, zatímco chlapci se muži stávají. Podle van Elsta (1994) od narození chlapci procházejí bludištěm útrap v rámci celé socializace, ale i v dospělosti, kdy jsou druhými sankcionováni, pokud nenaplní obecně sdílenou představu mužství.

Přístup sociálních pracovníků a pracovníc je do značné míry ovlivněn stávajícím pojetím hegemonní maskulinity. Ta je stále odvozována z tradiční definice mužství. Badinter (1999) tento tradiční ideál nazývá „tvrdým mužem“. „Tvrdý muž je supermuž zosobňující ideál mužskosti. Mužskost je charakterizována čtyřmi základními imperativy. Muž kontroluje druhé (muže a především ženy). Muž je nezávislý a soběstačný. Muž je odvážný a agresivní. A především – muž nesmí být ženský!

Badinter (1999) dále popisuje tzv. „maskulinní kódy“, které mužům přikazují, jak se mají chovat a cítit. Klade otázku, nakolik jsou tyto příkazy aktuální v současné emancipované a pluralitní společnosti? Pro sociální práci jsou významné především tyto maskulinní kódy: „Muž nepotřebuje pomoc. Muži jsou racionální. Muži jsou soutěživí. Skutečný muž je agresivní, nikdy se sebou nenechá manipulovat. Muž spojuje intimitu se sexualitou, jiná forma důvěrnosti je pro něj nepřijatelná. Muž je výkonově orientován. Mít placenou práci je pro muže ta nejvíce důležitá věc v lidském životě. Bez práce nemá život smysl. Pravý muž musí v životě riskovat.“

Podle amerického sociologa Michaela Kimmela jsou za rizikovým chováním a horším školním prospěchem¹ chlapců hodnoty, které si chlapci spojují s „chlapstvím“. Patří k nim fyzická síla, arogance, podstupování rizik, nadvláda nad ostatními a potlačování emocí, nepatří k nim ale úspěch ve škole. Pokud chce být chlapec přijat svými vrstevníky, nesmí být „šprt“ (Hašková, 2002).

¹ Konzervativci mají snahu připisovat tyto problémy výchově chlapců v neúplných rodinách, kdy na jejich výchovu ženy nestačí nebo feminismu, který pokrývá jejich hodnoty.

Tento ideál mužství do značné míry ovlivňuje i chování chlapců a očekávání sociálních pracovníků. Muži a chlapci jsou stereotypně popisováni jako neflexibilní, nemotivovaní, autoritativní, agresivní, stupidní, narcističtí a povrchní (van Elst, 1994; Dominelli, 2002). Christie (2001) charakterizuje muže jako spíše nedobrovolné klienty. Naopak se méně hovoří o jejich genderově pozitivních kvalitách: odvaze, vůli, kreativitě, sebeprosazování. Na druhou stranu Dominelli (2002) upozorňuje na to, že sociální pracovníci a pracovníce podporují nadřazenost chlapců nad dívkami, když se na jejich problémy snaží reagovat prioritně.

Chlapci, stejně jako muži, mají snahu řešit své problémy sami. V řadě případů je zřetelný strach požádat o pomoc. Ten je násoben faktem, že většinu sociálních pracovníků tvoří ženy. Požádat o pomoc ženu, byť je pouze reprezentantem dané organizace, je nemužské a tudíž nepřijatelné (van Elst, 1994). Vybavuji si v této situaci svou bezmocnost, když mi jednou při výměně injekčních stříkaček v terénu mladý klient (uživatel drog) řekl, že potřebuje s něčím poradit, ale počká, až bude sloužit jeden z mých dvou kolegů.

Příklad z oblasti duševních nemocí našel Phillips (2001), když uvádí, že u žen se rozvíjí deprese v naprosto stejné míře jako u mužů, ale ti s menší pravděpodobností žádají o pomoc. Tento jev lze interpretovat dvěma způsoby: Buď to může být dáno větší důvěrou žen v lékařskou pomoc (setkávají se s ní na rozdíl od mužů častěji v situacích těhotenství, pečovatelských, péče o děti a staré lidi, atd.). Nebo si větší část mužů nepřipouští, že pocítuje strach a úzkost a nežádá o pomoc. Vyjadřování emocí neodpovídá definici maskulinity. Emoce, jejichž projev je u muže akceptovatelný, jsou například vztek nebo agrese. Psychoterapie je pak pro muže antitezí maskulinity. Weissman a Klerman (Phillips, 2001) uvádějí, že muži se v depresi obracejí místo na instituce k alkoholu. Považují deprese a alkoholismus za rozdílné, ale ekvivalentní nemoci

Pro muže a chlapce je obtížné diskutovat o jejich problémech. Pokud se na sociální služby obracejí, činí tak podle Elsta (1994) z materiálních důvodů, nikoliv s emočními nebo vztahovými potížemi. Je to důsledek genderové socializace, kdy jsou chlapci od útlého věku vedeni k tomu, že muž nemá mít problémy a nemá být vyděšený, naopak vždy zvládá své problémy sám. Sociální pracovníci a pracovníce tento stereotyp zrcadlí, když mužům a chlapcům nabízejí pomoc méně aktivně než dívkám. Velice málo chlapců pak ve srovnání s dívkami přichází s prosbou o psychosociální pomoc, když cítí potíže v oblastech osamění, nejistoty, identity, při potížích ve vztazích s chlapci či děvčaty, při problémech se závislostmi (drogy,

alkohol, gambling). Naopak kontakty dívek jsou jak častější, tak delší. Jako by sociální pracovníci a pracovnice předpokládali, že dívky potřebují delší doprovázení než chlapci.

Van Elst (1994) uvádí, že chlapci odmítají hovořit o sexu a sexuálním zneužití. Další z maskulinních kódů říká, že „skutečný muž” nepotřebuje nic slyšet o sexu. Sexuální zneužití je absolutní tabu, protože narušuje představu mužnosti a zahrnuje v sobě tabu homosexuality.

Dominelli (2002) si všímá, že muži jsou definováni jako „gender of oppression”. Muži a chlapci bývají stereotypně považováni za násilníky, nikoliv za oběti, čemuž také odpovídá nabídka sociálních služeb. Stačí v rámci České republiky zjistit počet poraden pro ženy a porovnat je s počtem poraden pro muže.

Dominelli (2002) varuje před spojováním maskulinity s kriminalitou. Pojetí hegemonní maskulinity může být totiž vykládáno jako normalizující kriminalitu pro všechny muže. Roger Graef (Dominelli, 2002) to například dokazuje na statistice, kdy byl ve Velké Británii jeden ze tří mužů zatčen za nedoprvní trestný čin do třiceti let věku. Kriminalita je pro muže lákavá pro svou implicitní kritiku autority – umožňuje mužům naplnit imperativ agresivity a odvahy. Radikální feministka Andrea Dworkin (Dominelli, 2002) dokonce prosazuje názor, že rozdíl mezi normálním mužem a kriminálním je ten, že toho prvního nikdo při trestném činu nepřistihl.

Rizikové chování chlapců je spojováno s kriminalitou a závislostmi. V těchto oblastech k nim směřuje nabídka sociálních služeb jako primární skupině. Na druhou stranu lze nalézt v případě těchto problémů u sociálních pracovníků a pracovníků větší dávku tolerance, než tomu je v podobných situacích u dívek. V oblastech, které jsou genderově definovány jako prioritně ženské - tedy v rámci emočních problémů nebo duševních poruch – se mohou muži klienti setkávat s pohrdáním, vyplývajícím ze selhání v budování projektu svého „mužství“.

Závěr

Podle zahraničních studií to vypadá, že pro muže funguje sociální práce spíše jako podpůrný nástroj integrace, zatímco nad ženami má tendenci držet ochranná křídla. Převeďeno do jazyka stereotypů lze vyvodit hypotézu, že ženy se ocitají ve zvýšeném riziku kontroly nebo medikalizace problémů, zatímco muži jsou kriminalizováni či posmíváni. V případě obou pohlaví lze nalézt ignorování některých problémů, které

nejdou tzv. genderově typické, a návazně absenci příslušných služeb. Jedinou cestou, jak se vyhnout aplikaci genderových ale i dalších stereotypů, je situační práce s klientem nebo klientkou v jeho individuálním kontextu. To zahrnuje předpoklad sebereflexe vlastních stereotypů pomáhající(ho), reflexi všech mocensky relevantních faktorů (např. kulturu organizace, tradic, stereotypů, politiky, rodiny, teorií atd.), které do situace zasahují a především hledání potřeb a řešení v rámci jedinečného kontextu každého klienta.

Literatura

ABBOTT, A., A. (1995). *Substance Abuse and the Feminist Perspective*. In: VAN DEN BERG, N. *Feminist Practice in 21 st Century*. Washington: NASW Press, s. 258-277.

BADINTER, E. (1999). *Identita muža*. Bratislava: Aspekt.

BOURDIEU, P. (2000). *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.

BROWN, C. A. (1999). *Feminist Life Span Perspective on Aging*. In: VAN DEN BERG, N. *Feminist Practice in 21 st Century*. Washington: NASW Press, s. 330-354.

DENNEY, D. (1998). *Social Policy and Social Work*. Oxford: Clarendon Press, s. 113-160.

DOMINELLI, L. (2002). *Feminist Social Work Theory and Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave.

GERRARD, N. (2001). *Damned if you do...*

<http://observer.guardian.co.uk/review/story/0,6903,476313,00.html>

GILLIGAN, C. (2001). *Jiným hlasem*. Praha: Portál.

HAŠKOVÁ, H. (2000). *Poznámka k gender kontraktu v české společnosti 90. let*. Gender – rovné příležitosti – výzkum 1/2000.

HAŠKOVÁ, H. (2002). *Mateřství v neúplných rodinách*. Gender – rovné příležitosti – výzkum 4/2002.

<http://www.genderonline.cz/index.php?page=clanek&subrubrika=20&clanek=175>

HUDSON, A.; AYENSU, L.; OADLEY, C.; PATOCCHI, M. (1993). *Practising feminist approaches*. In: HANVEY, CH.; PHILPOT, T. *Practising social work*. London and New York: Routledge, s. 93-105.

CHRISTIE, A. (2001). Gendered Discourses of Welfare, Men and Social Work. In: CHRISTIE, A. *Men and Social Work*. Theories and Practices. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave, s. 7-34.

LAND, H. (2005). Feminist Clinical Social Work in the 21 st Century. In: VAN DEN BERG, N. *Feminist Practice in 21 st Century*. Washington: NASW Press, s. 3-19.

MALINOVÁ, H. (2005). Sociální práce se ženami, které poskytují placené sexuální služby. In: MATOUŠEK, O., KOLÁČKOVÁ, J., KODYMOVÁ, P. *Sociální práce v praxi*. Praha, Portál, str. 251-266.

Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, 2003.

<http://www.nzdm.cz/index.php?page=onzdm>

PHILLIPS, N. (2001). Men and Mental Health Services: a View from Social Work Practice. In: CHRISTIE, A. *Men and Social Work*. Theories and Practices. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave, s. 126-146.

TAYLOR, P. (1995). Power and Authority in Social Work. In: TAYLOR, P.; DALY, C. *Gender Dilemmas in Social Work*. Issues Affecting Women in the Profession. Toronto: Canadian Scholar's Press Inc, s. 61-72.

VAN DER VLUGT, I. (1994). Female social work or gender-specific social work with women and girls? In: HESSER, K.E., KOOLE, W. *Social Work in the Netherlands: Current Developments*. Utrecht: SWP, s. 18-23.

VAN ELST, T. (1994). Gender-specific social work with men and boys. In: Hesser, K. E., Koole, W. *Social Work in the Netherlands: Current Developments*. Utrecht, SWP, s. 24-34.

WOLF, N. (2000). *Mýtus krásy*. Bratislava, Aspekt.

Monoparentální rodina, svobodná volba, nutnost, rizika

PhDr. Josef Zita¹

Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita
Hradec Králové

Abstract

Rapid economical, political and social changes leads to alternations in reproductive behaviour and to increasing diversity of family environments. It brings some risks at individual as well as at social level. We carried out the survey in 2005 in the field of incomplete family in Hradec Králové. The survey validated the legitimacy of such trends like increasing number and diversity of forms of monoparental family (extreme types of continuum: single self-supported mothers - false monoparental family), birth of intention and consequentiality, needs of families and strategies of necessary saturation, risks and consequences, the need of fundamental thought about importance of the family.

Key Words: Monoparental Family, Single Parent, Typology, Diversification, Responsibility, Flexibility, Social Services, Social Policy

Epistemologická otázka zní, je naše soudobá monoparentální rodina opředena pavučinou rizik či nikoli? V čem mohou tato rizika spočívat a zadali nepůsobí ve vzájemné spojitosti (až kauzálně a funkcionálně k adrese dnešní konference, kterou je „riziková mládež“)? Znamé nechci opakovat, zaměřím se pouze na tento typ rodiny coby klienta sociálních služeb.

Sledujeme-li matici vztahů stát a rodina, pak nelze přehlédnout dvě podstatné skutečnosti.

Stát pomohl vymanit ženy z patriarchálních pout (závislost ženy a celé rodiny na „živiteli“), učinil legitimní monoparentální rodinu, ale též přispěl k feminizaci chudoby (pojem vymezil P. Mareš). Rodinné domácnosti matek s dětmi, které žijí bez partnera, patří k jedněm z nejskromnějších. Značná část jedno rodičovských rodin matek samoživitelek a jejich nezletilých dětí nutně potřebuje pomoc státních a dalších společenských institucí. Status rodiny s nižšími až nejnižšími příjmy klade na matky takřka každodenní požadavek vyrovnávat se s řadou deficitů, a to ne pouze

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: PhDr. Josef Zita, Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitského 62, 500 03 Hradec Králové, tel.: +420493331364, email: josef.zita@uhk.cz.

finančních, ale i sociálních. Stát těmto matkám pomáhá řadou transferů, nemůže však za ně řešení jejich rodinné situace převzít zcela.

Česká republika, jak se to může zdát nadnesené, v řadě „rodinných ukazatelů“, je, na rozdíl od indikátorů jiných fakt a oblastí, již v Evropě. Tradiční, plně legitimní manželská párová rodina ustupuje a přestává být morfostatickou společenskou institucí, pokles sňatečnosti a porodnosti, nárůst jiných kohabitačních forem žen a mužů, růst počtu opakovaných sňatků, štedrost sociálního státu směrem k rodinám (pozor však na „úhel pohledu“), rodinné soužití se stává prostorem průchozím a redukováným, v tom všem jakoby naše společnost „kopírovala“ trendy, jež započaly v zemích Západu počátkem sedmdesátých let uplynulého století. Zmíněný „úhel pohledu“ strukturuje neúplné rodiny do dvou na kontinuu zobrazení polárně postavených rodin. Ty, které vlastně takovou štedrost nepotřebují, anebo ji neoprávněně využívají, a pak ty rodiny, které žijí na samé hraně propasti chudoby.

Když doyen světové sociologie Z. Bauman analyzuje ve své knize Individualizovaná společnost proč dnešní „klienti sociálních služeb“ *přestávají být předmětem lítosti a soucitu a stávají se terčem zášti a hněvu, řadí bok po boku lidé trpící chudobou, svobodné matky, třídní vyvrhelové, drogově závislí a podmíněně propuštěné kriminálníky, přičemž rozdíly mezi nimi jsou nejasné* (s.96). „Jednu věc však mají společnou, a proto se házejí na jednu hromadu: jsou z nějakého důvodu „břemenem společnosti“. Všichni bychom byli bohatší a šťastnější, kdyby nějakým zázrakem zmizeli“. Bauman takto analyzuje současnou klasický sociální stát západní společnosti. V našich podmínkách rozhodně nelze na svobodné matky stojících na čele monoparentální rodiny pohlížet optikou obvyklých amerických definic: „že život na podpoře z nich udělal neapné a lenivé povaleče, kteří se přiživují a šidí a zneužívají shovívavosti a dobročinnosti veřejných autorit“ [...] „a raději žijí na útraty těžce pracujících daňových poplatníků“ (ibid). V našich soudobých poměrech vedeme již samu rozpravu na toto téma v dikci mnohem eufemističtější a sama skutečnost žitého světa dává dostatečnost signálů, že flexibilizace rodiny zatěžuje více ženy než muže. Každá matka by proto měla mít nárok na ochranu a péči společnosti. Samo „mateřství a péče o děti se stává sociálním problémem jednak v důsledku narůstající křehkosti rodiny, jednak kvůli znevýhodnění, které plyne ze starosti o rodinu především vzhledem k možnostem uplatnění žen na trhu práce...(Keller, 2005:65). Na značnou část svobodných matek

toto konstatování doléhá plnou vahou. Individuální hodnota mateřství a jeho společenská hodnota jsou si vzdáleny.¹

Počet jedno rodičovských rodin roste a poroste i nadále (některé z nich nejsou monoparentální rodiny v pravém slova smyslu: nesezdané páry spolu žijící, v domácnosti zamlčovaný partner, periodické střídání „rotujících“ partnerů...).

Současná rodina je zároveň „soukromá“ i „veřejná“. Ředitel Centra sociologie rodiny v Paříži Francois de Singly poukazuje na to, jak stále více do rodiny zasahuje stát. Rodina uvízla v síti společenské pomoci. Rodiny nejenže intervenci státu neodmítají, ony ji přijímají a očekávají. U většiny monoparentálních rodin to platí dvojnásob. Stát k tomu potřebuje určitý politický konsensus, zákon, instituce a peníze.

Stát dnes reguluje soukromou, tedy i rodinnou, sféru řadou opatření a nástrojů. Musí však respektovat rodinu jako vysoce privátní a intimní společenství, jako samostatnou a za sebe zodpovědnou jednotku. Na straně druhé se však čas od času musí „povytahnout na špičky bot“ a podívat se, co se v rodině děje (strádání, zanedbávání, zneužívání). Řada lidí se shoduje na tom, že autonomie rodiny by měla končit tam, kde jsou děti v ohrožení.

Stát musí podporovat zvláště rodiny nějakým způsobem ekonomicky znevýhodněné či sociálně slabé. Adresným sociálním klientem je zde rodina, tedy sociální skupina (společenská instituce), nebo alespoň diáda matka (otec) – dítě. Diád otec – dítě u nás nacházíme jen poskrovnu (byť mají svá specifika), proto soustřeďují pozornost převážně směrem k „neúplným“ rodinám na čele s matkou.²

V celkové porodnosti se u nás zvyšuje podíl svobodných (alternativních) mateřství. Výstižné je jejich označení *nesezdaná mateřství*. V historickém nazírání tato mění své podoby. Od poloviny sedmdesátých let, kdy u nás

¹ Existující rozpětí by zřejmě snížila v současnosti do legislativního zařazení zamýšlená opatření, jako je zvýšení porodného, navýšení rodičovského příspěvku na dvojnásobek (rodič dostává poté, co uplyne lhůta mateřské dovolené), možnost vodit do školy děti starší tří let až na 4 hodiny denně, a další. Většina politických stran se ve svých současných předvolebních prezentacích a volebních programech k tématům „rodina“ hlásí. Snad není třeba dodávat, že tato opatření, budou-li realizována, neúplným rodinám značně pomohou.

² Této nepoměr se zakládá, vedle dalších faktorů větší váhy, také na „monopolu matky, který je v naší rozvodové praxi až institucionálně přítomen. Tento monopol navíc spojitě podporuje i sdílený „kult matky“. Deinstitutionalizace v těchto ohledech u nás spočinula teprve na samém počátku.

tvořila pouhých 4,4%, jejich podíl stále roste. Které jsou hlavní zdroje těchto mateřství (mohou působit i spojitě).

1. Sociálně dostatečně nezralá, naivní až nezodpovědná, mladá děvčata, většinou s nižším vzděláním. Mladé ženy (i v adolescentním věku), které se v situaci mateřství ocitly většinou neplánovitě. Ale *stalo se*.

2. Ženy již vyzrálé, ve své profesi již etablované, zajištěné, které však nenalezly pro manželství partnera podle svých představ (ty nebývají nikterak skromné). Dotírá na ně „syndrom 33 let“. Mateřství a dítě však pro ně představuje vysokou životní hodnotu, tak si je „pořídí“. Je to v jejím subjektivním pohledu akt svobodné volby, podpořený tu a tam poznámkou „*dnešní mladí muži si chtějí ve vztahu jenom užít, nikoli na sebe brát odpovědnost za rodinu*“. Pro tuto skupinu je charakteristický růst počtu vysokoškoláček.

3. Ženy zklamané manželskou institucí (většinou rozvedené) či mužům z nějakého důvodu nevěřící (mohou to být i traumatické vzpomínky z dětství). Společenství s muži však vyhledávají a sexuálně neabstinují. Dojde-li ke koncepci, rozhodnou se dítě donosit, porodit a dát mu potřebnou výchovnou péči. Důvodů, proč rezignují na soužití v diádě, je vícero. Až po ty, že nechtějí znovu riskovat to nepěkné, co již jednou (i s dítětem) prožily.¹

4. Nejmladší, ale velmi zajímavou skupinu tvoří mladé ženy, které za axiální ve svém rozhodnutí stát se matkou samoživitelkou (zřejmě jen na vykalkulovaný časový úsek této definice) volí „otázku ekonomickou a sociální“. Jedná se též o akt svobodné volby, až na to, že takové to nabývání sociální a ekonomické definice není bez kazu.

Obtížně jsou zařaditelné ženy, povětšinou vysokoškoláčky, pociťující dualitu role matky, obrácené dovnitř do rodiny, a roli ženy, obrácené vně rodinu dávající přednost práci a profesní kariéře. Zvláště pak ty, jimž fatální oddanost práci znemožnila udržet a rozvíjet plnohodnotný partnerský vztah. Takto řeší po svém sladění existence vzdělání, povolání a rodiny.

V porovnání s uváděným prvním zdrojem se posunul celkový obraz nesezdaných mateřství do vyšších věkových kohort. Dřívější stigma

¹ Na jedné z prvních konferencí o sociální práci, které jsem se zúčastnil (Liberec, počátek devadesátých let), vystoupila jedna z přítomných sociálních pracovníků se slovy: „*Nevěřili byste s jakými hnusáky ty mámy často žijí, ti pak řežou děti hlava nehlava. A jsou to i středoškoláčky a vysokoškoláčky*“. Inu, bez erotické lásky bývá život smutný.

svobodných matek značně zmírnilo, nezmizelo však úplně. Reziduální stigma má provázání na promiskuitní chování některých matek, které často střídají sexuální partnery (nic proti tomu, je to jejich volba, jejich vkus, jejich riziko). Negativní dopad to však mívá na jejich děti, které žijí v takto neuspořádaném sociálním mikroprostředí své rodiny. Specifickou skupinu matek „samoživitelek“ vázanou na sexuální promiskuitu vytvářejí prostitutky, jež bývají též uživatelkami sociálních dávek. Odsudky směřují též k matkám alkoholičkám, jejichž počet v populaci značně stoupl (v současnosti u nás je uváděn poměr alkoholiků podle pohlaví: muži 2/ženy¹).

Kategorii žen označovanou termínem „osamělé matky“ nevytváří homogenní skupinu matek stojících na čele monoparentální rodiny, zrovna tak nelze pojem ztotožňovat s pojmem „samoživitelka“. Osamělými matkami mohou být svobodné, rozvedené, ovdovělé, ale také vdané ženy, které po odluce žijí bez manžela. Zrovna tak některé svobodné, rozvedené nebo ovdovělé matky mohou žít „pod jednou střechou a ve společné ekonomice“ s partnerem, aniž by o této skutečnosti informovaly (důvody k tomu mohou být různé), přesto jsou ze sociálního hlediska považovány za osamělé matky. Kvantitativní explorativní strategie většinou nezjistí, zda je v domácnosti „neúplné rodiny“ druhý rodič, případně partner, přítomen. Taktéž nelze přesně zjistit, kolik matek skutečně zvolilo osamělý způsob života.

Z hlediska našeho sociálního systému je výhodné partnera ve společné domácnosti nepřiznat, neboť z toho vyplývá řada výhod (o 10 týdnů déle placená mateřská dovolená, délka poskytování podpory při ošetřování člena rodiny, tzv. paragraf se prodlužuje až na 16 dnů, zvýhodnění u některých dávek a jejich výpočtu).¹ O takových to diádách ví leckdo, ale orgány sociální správy mohou jen obtížně tento stav dokázat. Pak by takto ušetřené peníze mohly putovat k rodinám, které je naléhavě potřebují.

Prudké sociální a ekonomické změny vedou k novým formám pracovního, sociálního i rodinného života. Podle článku 12 Evropské konvence o lidských právech mají ženy i muži podle příslušných národních zákonů právo uzavřít manželství a založit rodinu. Z jakých důvodů tedy u nás roste

¹ Týká se to především dávek sociální péče. U těch se posuzuje sociální potřebnost. Zda rodina dosahuje životního minima a zda si může svůj příjem zvýšit vlastním přičiněním. Pokud je v příjmu rodiny započítán i otec, rodina většinou na tuto dávku nemá nárok. Matka samoživitelka na tuto příjmovou hranici často nedosahuje.

počet jedno rodičovských rodin.¹ Postihnout všechny důvody a okolnosti je mimo moji aspiraci. Náčrtem pouze typologicky.

1. Žena či muž se dostane do mezní životní situace, jako je rozchod, rozvod, odloučení či úmrtí partnera. Většinou na tom nemá svůj výrazný aktivní podíl. V této skupině poutají pozornost dvě krajní odlišné charakteristiky žen. Ženy matky „hrdinky“, které se v pravém slova smyslu obětují pro své děti, rezignují na život v páru a často dávají svůj „osud“ až ostentativně na odiv. Obdivu hodnou skupinu pak vytvářejí pečující o zdravotně postižené dítě, či ženy, které jsou při péči o dítě též zdravotně postižené. Takové situace bývají ještě složitější, když žena pečuje zároveň i o své starobou omezované rodiče. Ženy, které v době života v páru zažily velké zklamání, subjektivně se cítící oklamané, ponížené. Některé z nich pak vychovávají své dcery k přílišné ostražitosti vůči druhým lidem, k mužům pak zvláště (nezřídka se skrytou nenávistí).² Nelze opomenout ženy, které se rozvedly (ne že by byly rozváděny) a bývají něžně nazývány „potvůrkami“. Žijí nesezdaně s dalším mužem a dovedně finančně vyčerpávají exmanžela, který s rozvodem nesouhlasil.³ Tuto zřejmě nejpočetnější agregaci ještě doplňují jedinci obojího pohlaví u nichž došlo k rozvodu (rozchodu) nevynucovanou dohodou.

2. Rodič přijímá některé z postmodernistických hodnot, jako je seberealizace, hédonostická a individualistická orientace (vnějškové podněcování individualizovaných očekávání je značné). Subjektivně volí vlastní životní styl spjatý s pokusnictvím. Rezignuje vědomě na stabilní rodinný život, experimentuje. Někteří naši matrimoniologové upozorňují na módnost takového fenoménu, část mladých chce být „in“. Tak, jak se podle I. Možného u nás vytvořila subkultura mládeže, že nemít děti je

¹ V pohledu demografické statistiky je typ rodiny dán trvalým pobytem jejích členů v jednom bytě. Rodina neúplná se skládá z jednoho rodiče se závislým dítětem nebo dětmi, které žijí ve společné domácnosti. Případní další příbuzní a jiné osoby, kteří s nimi sdílejí stejnou domácnost jsou považováni za samostatnou cenзовou domácnost. Sčítání lidu, domů a bytů provedené v roce 2001, přineslo zjištění, že v České republice bylo v té době 343 405 neúplných domácností.

² Poněkud jiný typ matek hrdinek vytvářejí některá masmédia, zvláště pak ženské časopisy. Vybízejí ženy k odvaze odejít z manželství (ke škodě dětí, když důvodem k rozvodu jsou někdy banality).

³ Pro start rodiny rozvedené ženy bývá důležité jak k rozvodu došlo (v tom skryto proč). Dospěla-li sama po zralé úvaze že situace jejího manželství je neudržitelná a pak sama podá návrh na rozvod, mívá to pro ni výhodu rozhodnutí k volbě. Jiná, traumatizující ze zrad a ponížení je situace, kdy manžel opouští ji i rodinu. Nejprijatelnější se jeví rozvod na základě vzájemné dohody s možností využít institut svěřeni dětí do společné, případně střídavé výchovné péče. Zatím se mu však nějak nedaří (i statisticky).

normální, vytvořila se též subkultura „mít děti“, ale nevychovávat je v plně legitimní manželské rodině. Pokračující individualizaci sociálního života vyjadřují experimentátoři ve vztahu k manželské rodině ve dvou postojích. Odmítají ji s poukázáním na to, že setrvává jako institucionalizovaný model biografie. Za druhé nechtějí přijímat riziko, které představuje možnost „selhání v odpovědnosti“. Potvrzují dictum, že i v diádě zůstáváme jedinci, kteří až egoisticky hlídají svou individuální bezpečnost.

3. Rodič uvažuje čistě ekonomicky, to znamená, jaké výhody mu to přinese v jeho akutní méně příznivé životní situaci a jaký časový úsek své trajektorie tím překlene. Nezřídka pak žena sdílí rodinnou domácnost se stálým mužem, který však „de jure“ neexistuje, čímž se její sociální zajištění a zajištění jejího dítěte zvyšuje. Rostou i její možnosti být zaměstnána, věnovat se zájmovým aktivitám. Tento typ se jeví jako určité propojení spontánní a institucionální podoby rodinného soužití. V rozpravách se proto objevuje nahrazování pojmu *rodina* pojmem *domov*.

Výsledky provedené empirické sondy

Explorativní empirické šetření bylo provedeno v rámci *survey uživatelů sociálních služeb města Hradce Králové* v roce 2005 (1200 kvantifikovatelných dotazníků, 8 cílových skupin uživatelů). Rodiny tvořily jednu z těchto skupin. Průzkum tvořil jednu z nutných opor pro vypracování Komunitního plánu sociálních služeb města. K měření bylo použito zejména ordinálních stupnic.

Základní informace o zkoumaném souboru

Celý soubor: (výběr, distribuce a rozhovory prostřednictvím)

Zdroj	AČ
Magistrát města – oddělení dávek	50
OPS, SPORY – centrum soc. pomoci a služeb	14
Jesle Orlická, Štefánkova	20
Charita, centrum pro rodinu	16
Celkem	104

Neúplné rodiny	
Ženy	71
Muži	0
Průměrný věk	33,5
Průměrný počet dětí v domácnosti	1,68

Úplné rodiny	
Ženy	31
Muži	3
Průměrný věk	32,4
Průměrný počet dětí v domácnosti	2,17

Téměř shoda u věkového průměru je dílem nahodilosti. Průměrný počet dětí v domácnosti dokladuje orientaci monoparentální rodiny na malopočetnou.

Vaše neúplná rodina vznikla

1 Rozchod s partnerem před/po narození dítěte	22	31,0%
2 Plánovitě „vystačím si sama“	1	1,0%
3 Plánovitě s nadějí, že partnera získám v budoucnu	3	4,0%
4 Ovdověním		
5 Rozvodem v době trvání manželství	43	61,5%
6 Jinak	2	2,5%
Celkem	70	100,0%

Modální hodnota směřuje k nejčastějšímu „zdroji“ vzniku jedno rodičovské rodiny, kterým je rozvod manželů (vysoká hodnota – 61,5%). O polovinu nižší hodnota (31%) se váže k rozchodu s partnerem v čase před či po narození dítěte. Rozvodu nepředcházela život v manželské diádě.

Která z oblastí sociální pomoci je pro Vás v současnosti nejdůležitější? (můžete uvést až 3 odpovědi)

	Úplné rodiny		Neúplné rodiny	
1 Informovanost	29	37,5%	42	26,0%
2 Péče o vlastní osobu	1	1,5%	2	1,0%
3 Vedení domácnosti	1	1,5%	3	2,0%
4 Bydlení	2	2,5%	23	14,0%
5 Stravování	1	1,5%		
6 Zaměstnání	7	9,0%	20	12,0%
7 Vztahy	6	8,0%	9	5,5%
8 Emoční podpora	4	5,0%	6	3,5%
9 Bezpečnost	2	2,5%	7	4,5%
10 Finance	12	15,5%	41	25,0%
11 Náplň volného času	11	14,0%	3	2,0%
12 Péče o druhou osobu	1	1,5%	7	4,5%
Celkem	77	100%	163	100%

Komparace dat získaných prostřednictvím 12 ukazatelů vykazuje značné odlišnosti mezi oběma typy rodin. Největší variační rozpětí (11,5%)

vykazuje „informovanost“. Jeho interpretace může být „pasivní“ v tom, že úplné rodiny jsou méně frekventovaným uživatelem sociálních služeb. Naopak u „sólo“ rodičů je výrazná tendence obracet se na sociální instituce a hledat u nich oporu a pomoc v míře větší, než v jaké to očekávají od svých rodinných sítí. Stejná hodnota se váže k „bydlení“ v neprospěch monoparentální rodiny. Druhá nejvyšší hodnota rozpětí je u „volného času“, když matce samoživitelce času nezbyvá.

Více potřebujete pomoc

	Úplné rodiny		Neúplné rodiny	
Věcnou, materiální (dávky, bydlení, 1 dojíždění)	4	13%	37	53%
Psychosociální (rady, informace, 2 výchova dětí)	7	23%	3	4%
3 Obě stejným dílem	19	64%	30	43%
Celkem	30	100%	70	100%

Závislost monoparentálních rodin na dávkách a pomoci při řešení bytové situace rodiny je zřejmá. Jeho relevantnost potvrzuje hodnota variačního rozpětí prvního řádku – 50%. Standardní rodiny se naopak mohou více obracet k psychosociálním službám, když mají více kapacit pro výchovu dětí.

Žijete

	Úplné rodiny		Neúplné rodiny	
1 Ve vlastním bytě	25	78,0%	22	32,0%
2 V domácnost blízké osoby	4	12,5%	26	37,5%
3 V penzionu, ubytovně, podnájmu	3	9,5%	9	13,0%
4 V azylovém domě			12	17,5%
Celkem	32	100,0%	69	100,0 %

Značnou diskrepanci vykazuje bydlení ve vlastním bytě. Zatímco úplné rodiny pouze ve 22% nebylí „ve svém“, neúplných rodin naopak ve vlastním bytě žije pouhých 32%. Nejvíce z nich žije v domácnosti blízké osoby (37,5%). Tímto teritoriem bývá nejčastěji domácnost vlastních rodičů, kam se osamělá matka uchyluje a kde je přijímána. Známá Homasova teorie směny zde funguje poněkud jinak, neboť tradiční model široké vertikální rodiny v pojetí prarodiče – rodiče – děti již také nefunguje mnohdy tak, jak by mladá rodina potřebovala.

Váš pohled zkušeného rodiče na jedno rodičovskou rodinu?

(neúplné rodiny)

1 Musím se jako rodič více snažit a něco obětovat	32	46%
2 Musím se uskrovnovat	10	14%
3 Lepší by byla rodina se dvěma rodiči	14	20%
4 Prostě se s tím vyrovnávám	11	16%
5 Je vlastně zrovna taková jako dvou rodičovská	3	4%
Celkem	70	100%

Sdílené hodnotící subjektivní významy potvrzují přednosti standardní rodiny. Matky samoživitelky si většinou uvědomují, že jejich rodinná situace na nich požaduje tendenci k oběti, stálost v chování a v rozhodování (přitom se vlastně cítí nejisté, postrádají partnerskou emoční oporu), vydávají značnou energii k neustálé aktivizaci sociálních sítí kolem jejich rodiny. Velkým problémem pro ně je slučitelnost rodiny se zaměstnáním.¹ Podíl druhé osoby je pak v chodu rodiny nezbytný (hlídání, vodění, volný čas, zastupování).² Zátěží pro matku mohou být i kontakty dítěte s druhým rodičem, pokud je. Značná také může být tíha materiálních a psychických zátěží vyplývajících z vědomí, že dítě nežije v dostatku.

¹ Flexibilizace rodiny a flexibilita práce, dnes velice diskutované téma týkajícím se především matek, jež chtějí zároveň profesně a výdělečně pracovat. Slučitelnost zaměstnání a rodiny (jedno rodičovské pak zvláště) je pro ženu nezřídka tíží. Nese s sebou aspekt přinejmenším ekonomický a psychologický. Flexibilizace rodiny: model tradiční manželské rodiny je stále mezigeneračně reprodukován, vedle toho však vznikají další rozmanité struktury rodinného života, provázené různými odlišnostmi. Věrnost a stálost již není symbolem manželského teritoria, experimentuje se. Rodina se stala jakousi průchozí institucí (J.Keller). Neautoritativnost „hlavy rodiny“, nároky na kvalitu vztahů, tím i obtížnější komunikace vedou k tomu, že rovnoprávná rodina = zranitelná rodina. Tlak jež na ni činí flexibilizovaný trh práce dynamizuje její neolokaci. K tomu se přidružuje růst počtu flexibilních, pluralizovaných forem pouze částečného zaměstnávání, které nejsou vždy zákonem „ošetřeny“ a tím vznikají na straně zaměstnance rizika.

Rodičům by vyhovovalo tzv. „flexibilní nastavení práce“, které může nabývat různých forem a může být vytvářeno za různým účelem. Pokud se zaměříme na snahu lépe skloubit pracovní a rodinné závazky, jsou nejčastějšími formami flexibility: práce na zkrácený úvazek, práce na směny, pružná pracovní doba, nepravidelná a nerovnoměrná pracovní doba, sdílení pracovního místa, stlačený pracovní týden, práce na zavolanou, teleworking nebo computerworking (práce po telefonu nebo přes počítač), práce doma apod. (Křížková 2003:448).

² Tou bývají nejčastěji lidé nejbližší (rodiče vlastní, i rodiče se strany někdejšího manžela, partnera), sestra, starší děti z rodiny, spolupracovnice, kamarádky, sousedky (u těchto tří jmenovaných lze očekávat jen menší a nahodilou pomoc), „paní na hlídání“ (i studentky).

Zejména pro matky skutečné samoživitelky (ale nejenom pro ně) vyvstává obtížně řešitelný problém, jímž je výživné na děti. Podle zákona přispívají oba rodiče na výživu svých dětí podle schopností, možnosti a majetkových poměrů. Jsou to především otcové, kteří tuto povinnost obcházejí různými způsoby (nepřiznáním skutečných příjmů, periodická nezaměstnanost, změny v trvalém místě bydliště a další možné).¹

Co pro sebe očekáváte od sociálních služeb? (zakroužkujte až tři odpovědi)

	Úplné rodiny		Neúplné rodiny	
1 Jednorázovou radu či konzultaci o službách, finančních dávkách, pomoci vůbec	24	31,0%	53	36,0%
2 Pomoc přímo v domácnosti(např. úklid, nákup, dovoz oběda, doprovázení)	2	2,5%	2	1,0%
3 Možnost stravovat se				
4 Opakované setkání s odborníkem (např. dávkovým pracovníkem, psychologem, sociálním pracovníkem)	10	13,0%	36	25,5%
5 Možnost navštěvovat pečovatelské zařízení na část dne	3	4,0%	2	1,0%
6 Umístění do zařízení spojeného s přechodným pobytem	1	1,0%	9	6,0%
7 Dostatečnou a dostupnou nabídku volno časových aktivit pro naši rodinu	18	23,0%	18	12,5%
8 Dostatečnou a dostupnou nabídku zájmových volno časových aktivit pro samotné děti	20	25,5%	26	18,0%

Distribuční tabulka umožňuje komparovat očekávání od sociálních služeb podle 8 ukazatelů. Oboustranná rozložení hodnot vykazuje ve většině srovnání značné odlišnosti. Módem u úplných rodin je nabídka aktivit pro volný čas dětí, módem u neúplných rodin je potřeba jednorázových rad či konzultací, informací o službách a finančních dávkách, pomoci vůbec. Největší hodnotu variačního rozpětí vykazuje 4 ukazatel „opakované setkávání s odborníkem“ (12,5%, když na straně jedno rodičovské rodiny stojí hodnota 25,5%.

¹ Zaujal návrh poslankyně J.Volfové (již v roce 2001) na „zálohované výživné“. Spočíval v tom, aby matky samoživitelky či otcové samoživitelé, pokud jim bývalý partner neplatí stanovené výživné na děti, měli možnost toto vymoci nejprve od státu. Jednalo by se o situace, kdy se důsledkově děti dostávají do situace ohrožení. Vycházelo se z toho, že stát má větší možnosti vymáhat a vymoci pohledávku na neplatiči. Pro rodiče je to mnohem složitější a vyčerpávající.

Zdravotně se cítíte

	Úplné rodiny		Neúplné rodiny	
1 Dobře	30	97%	43	63,0%
2 Hůře	1	3%	18	26,5%
3 Špatně			7	10,5%
Celkem	31	100%	68	100,0%

Statistická významnost odlišností obou typů rodiny je očividná.

Žena, skutečná „hlava“ monoparentální rodiny, je nadměrně zatěžována provozem rodiny, z důvodu, že je na vše sama (nebo si to myslí). Některé ženy se dostávají až na samotnou hranici vyčerpání, což se zákonitě projevuje na jejich zdraví „ted“ i v „budoucnosti“. Nejhorší na tom bývají ženy po rozvodu, kdy v pořadí druhou příčinou návštěvy lékařské ordinace je neuróza. Její stav a celkové zchudnutí rodiny může negativně měnit vztah jejich dětí k ní, což na ni klade další zátěž. Bytová a finanční situace je v průměru u jedno rodičovských rodin horší, než u žen vdaných. Vyšší je také nemocnost jejich dětí, které bývají častěji hospitalizovány než děti v kompletních rodinách. Z USA je nám znám tzv. „syndrom padla“, projevující se u matek mladších dětí. Koncem pracovní doby, kdy souběžně děti opouštějí školu, začnou být matky nerovózní a nesoustředěné, v důsledku čehož dochází ke snížení kvality výkonu a roste nebezpečí úrazu.

Kdyby jste se potřebovali poradit o možnostech nabízených sociálních služeb, na koho byste se obrátili?

	Úplné rodiny		Neúplné rodiny	
1 Úředník	4,0	12,0%	15,0	21,5%
2 Sociální pracovník	16,5	50,0%	39,5	56,5%
3 Pečovatel/ka	1,0	3,0%		
4 Lékař/ka či zdrav. sestra	1,5	4,5%	2,0	3,0%
5 Pedagog	0,5	1,5%		
6 Psycholog			0,5	0,5%
7 Dobrovolník soc. pomoci	0,5	1,5%	2,5	3,5%
8 Osoba blízká, která služby užívá	9,0	27,5%	10,5	15,0%
9 Někdo jiný				
Celkem	33	100%	70	100%

U obou podsouborů je výrazná orientace na pracovníky institucí. Více než polovina rodičů by se obracela na sociální pracovníky. Toto zjištění nám je indikátorem růstu prestiže povolání sociální pracovník.

Prezentovaná data jsou výsečí z provedeného výzkumného šetření. Porovnáme-li výsledky s poznatky z jiných výzkumů a statistik (HABERLOVÁ, Věra. Životní podmínky rodin a rodinná politika. Sociální politika, 2003. č. 5), pak nalézáme v řadě ukazatelů shodu, nebo blízkost.

Pro plnější analýzu by bylo zapotřebí rozkrýt i to, co je či může být na monoparentální rodině pozitivní. K tomu ovšem máme mnohem méně empirického poznání, než je tomu v pohledu opačném. Statistická významnost takového dokazování však nebude zřejmě nijak velká (poznatky získané přístupy idiografickými, tj. popisováním neopakovatelných skutečností specificky situačních, při respektování subjektivnosti člověka a dění). Nejčastěji bývá za to dobré uváděno tvrzení, že pokud byla dřívější úplná rodina výrazně dysfunkční (násilí, týrání, zneužívání, děsivá atmosféra), pak dobrý rodič stojící na čele právě vzniknuvší jedno rodičovské rodiny může pro dítě i pro sebe vytvořit vlídný a bezpečný domov.

Volná jinokohabitační společenství žen a mužů mimo legitimní manželskou rodinu deinstitucionalizují manželství, považované v naší kultuře téměř po dvě tisíciletí za morfostatickou společenskou instituci. Do těchto soužití se rodí a jsou v nich také vychovávány děti (30% z celkové porodnosti). To někteří vykladači dokonce považují za další ukazatel na cestě k otevřené občanské společnosti. Uváděným argumentem je průkopnické budování jinak fungujícího typu *otevřenější rodiny*.

Diskurz vedený na téma rodina a monoparentální rodina zvláště, je u nás značně kontroverzní. Vládne v něm i určitá nedůvěra ve věrohodnost předkládaných údajů a explorativně naměřených dat. Zaznívají v něm mnohá *pro* i *proti*. Z hlediska tvorby a fungování rodinné politiky státu, o kterou se nynější vláda pokouší, bude zřejmě nesnadné tato *pro* i *proti* usouladit do konsensu, který by přijala většina společnosti.

Monoparentální rodina je u nás ve faktické i symbolické rovině pojímána jako ženská otázka. Dochází-li dnes k určitému posunu k pojímání rodičovskému, je to dobře, neboť se tím ozřejmuje a posiluje vnímání role otce v rodině.

Rizikovými dospívajícími jedinci se mohou stát jak děti ze standardních rodin (dnes se hovoří o výkonu rodiny), tak i děti z rodin neúplných a jim blízkých. Pravděpodobnost naplnění se zvýšených rizik spatřuji spíše u těch druhých, což ovšem nevylučuje, že statistická významnost výjimek může být velká. Z kriminologického hlediska je neúplnost rodiny uváděna jako faktor rizikový. Syndrom rizikového chování v dospělosti se

stochasticky nejvíce dotýká dětí z jedno rodičovských rodin vzniklých po rozvodu manželství a rodin experimentujícího rodiče. Nejméně pak rodin vdovských. Otázkou zůstává, zda neúplná rodina může fungovat jako spolehlivý socializační činitel, který by mezigeneračně předával rodinu jako významnou životní formu či společenskou instituci.

Vznik monoparentální rodiny je v individuálním pohledu toho jednoho rodiče buď aktem svobodné volby, který by měl v sobě imanentně nést i odpovědnost (a to je další relevantní otázka), nebo konsekvencí životní zápletky, která, jsou-li děti, mnoho řešení neskýtá. V sociologické reflexi je monoparentální rodina nahlížena buď jako sociální jev důsledkový, nebo jako fenomén intencionální. Stanovit nějaké přesné hranice v této dualitě bývá v realitě obtížné.

Rodina již není nutně definována pojmem manželství (konec konců děti se nikdo neptá zda se chtějí narodit do rodiny manželské či nikoli). Familialistická prostředí se značně rozvolnila. V debatě o nich již méně zaznívá nukleární rodina co by hodnota etická, náboženská, symbolická, deklarativní. Většina matřimoniologů však obhajuje dvou rodičovskou rodinu vzniklou na manželském základě pro dítě a jeho vývoj (i zdravotní) za tu žádoucí.

Pojem rodina ztrácí mnohé ze svého původního obsahu. Jeho irevelzibilita je zřejmá. Monopoly vzniklé s příchodem průmyslové společnosti se stávají vratkými. Ideál manželské rodiny, tak jak ho pro industriální společnost adorovaně popsal klasik rodinné teorie W. J. Goode, byl demytologizován. Nastoupila rozmanitost rodinných struktur.

Neúplná rodina u nás patří k těm *target groups* sociálních služeb, kterým musí stát a jeho sociální politika pomáhat snižovat (post)moderní rizika jimiž jsou jednotlivci ohrožováni.

O co více se bude dařit harmonizovat soužití v rodinách, o to vyváženější a efektivnější bude celkové společenské soužití.

Normativní pojetí rodiny, jako rodiny právně legitimní, má své opodstatnění. Především pak v otázce sociálního zabezpečení a sociálně právní ochraně dětí (roste však počet hlasů volajících po tom, aby intervenčním aktům sociálně právní ochrany dětí předcházela pomáhající sociální práce v rodinách). Sám život však předbíhá odbornému diskursu o rodině. V něm by neměl vládnout tón administrativně byrokratický, nýbrž tvořivý inspirativní a interpretativní přístup. Společnost nemůže žádným způsobem nutit jedince do zakládání a fungování toho kterého způsobu rodinného života. Určitou zodpovědnost za volbu by však žádat měla.

Literatura

- BAUMAN, Z. (2004). *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.
- BECK, U. (2004). *Riziková společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- GROULÍKOVÁ, P. (ed.). *Komunitní plán města Hradce Králové*. Hradec Králové: Magistrát města Hradec Králové, 2005. Příloha č.4 Zita,J.,„Průzkum přání a potřeb uživatelů sociálních služeb“, s.1-25.
- KELLER, J. (2005). *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MOŽNÝ, I. (2002). *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál.
- NEČASOVÁ, S. (2005). *Analýza monoparentálních rodin*. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové, katedra sociální práce a sociální politiky.
- TOFFLER, A.; TOFFLEROVÁ, H. (2001). *Nová civilizace (třetí vlna a její důsledky)*. Praha: Nakladatelství Dokořán.
- ZITA, J. (2005). *Nalézání identity povolání sociální pracovník*. Práce a sociální politika, noviny Ministerstva práce a sociálních věcí ČR, číslo 7-8/ 2005, s.4.
- Národní zpráva o rodině* (tisková zpráva). Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2004, s.33.

Příčiny krizového chování mladé generace

Lenka Vanžurová¹

Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita
Hradec Králové

Abstract

This text search for causes of risk behaviour of young people. It defines the risk behaviour and describe the target population of risk behaviour. It also discusses the term gang. Article find the family as the key influencing factor of changes in young people behaviour.

Key Words: Risk Behaviour, Youth, Gang, Family

Úvod do problému

Téma krizové chování mládeže je v současné době hojně diskutovaným problémem, řeší se především stále stoupající kriminalita. Abychom mohli řešit jakékoliv důsledky zvýšeného kriminálního a jiného rizikového chování, musíme znát nejprve příčiny tohoto jednání. Pouhé hmotné odstraňování následků a restrikce tohoto protispolečenského chování je řešením krátkodobým a neefektivním. Ve svém příspěvku bych se tedy pokusila podchytit významné primární činitele vedoucí mládež k patologickému protispolečenskému jednání.

Krizové chování – definice

Krizí se rozumí hraniční situace v rozhodování, kdy není jasné, je-li vůbec v možnostech člověka danou situaci zvládnout (Křivohlavý, 1995). Krizové chování je zlomový bod (většinou časový úsek) v jakémkoliv chování, který je rozhraním mezi normálním a patologickým jednáním. Pokud tedy budeme mluvit o krizovém chování mládeže, budeme mít na mysli chování v dnešní době tolerované, běžně praktikované, ale z dlouhodobějšího hlediska pro udržení vyváženého prosperujícího sociálního prostředí nevhodné nebo přímo nebezpečné.

¹ Studentka magisterského stupně oboru Sociální práce na Katedře sociální práce a sociální politiky, Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové.

Krizové chování – cílová skupina

Nejohroženější skupinou, která má tendence nejsnadněji inklinovat k patologickému chování, jsou jedinci emočně nestabilní, kteří ještě nemají vytvořenou pevnou hierarchii hodnot a na základě informací zvnějšku si ji prostřednictvím vlastní interpretace teprve ucelují - tedy dospívající.

V období dospívání se mění i citové prožívání, dospívající bývají emočně labilnější. Citové reakce pubescentů se mnohdy jeví jako méně přiměřené situaci. Dospívající se stávají introvertnějšími. Mění se i jejich sebehodnocení, bývají zranitelnější a vztahovačtější. Emoční nevyrovnanost je primárně důsledkem hormonálních změn, sekundárně k ní mohou přispívat i změny v oblasti psychiky a v mezilidských vztazích (Wágnerová, 2005).

Dle této autorky je socializační rozvoj pubescenta ovlivněn jeho novými pravomocemi, které se projeví i ve způsobu zpracování různých sociálních jevů. Mění se nejenom vztah k jiným lidem, ale i vztah ke škole, dobrý prospěch přestává být cílem a stává se pouhým prostředkem. *Dochází ke stabilizaci individuální normy, která určuje i míru snahy pubescenta (Wágnerová, 2005).* Jednou z vývojových potřeb mladého člověka je odpoutání se od rodiny. Nejedná se však o zrušení citové vazby k rodičům, ale o její proměnu.

V konfrontaci s vlastními rodiči se potřebuje především ujišťovat, že dobře a správně je to tak, jak to dělá on sám. Problém nastává, pokud mu rodiče nabízejí nedostatek zájmu, spíše starosti či kritiku, to pak zvyšuje jeho zneklidnění nebo i zlost (Macek, 2001).

Pubescent proto vyhledává alternativní přirozenou rodinou pospolitost a hierarchii (ovšem bez rodičů - všemohoucích kritizujících autorit) a tu mu v mnoha případech nabízí do té doby příliš nevýrazný činitel společenského uskupení:

Parta

Vrstevnická skupina slouží pubescentům jako opora. Skupinová identita představuje přechodnou fázi v rozvoji individuální identity. Dospívající si určují generační standardy norem, jejichž dodržování striktně vyžadují. Vrstevníci se stávají neformálními autoritami, které mají značný vliv. Potřeba přátelství se zvyšuje, důležité jsou i první lásky (Wágnerová, 2005).

Právě z posledního odstavce vyplývá, jak velký vliv mají na pubescenty ostatní vrstevníci. Pokud nejsou mladému člověku saturované potřeby sounáležitosti a podpory v rodině, bude si tyto potřeby saturovat v komunitě, která mu je nabídne. Potencionální hrozba ztráty kompenzace těchto potřeb pak vede mladého člověka k následování autority komunity – v našem případě nejčastěji party. Sounáležitost v této skupině může být dle mého názoru navíc zesílená faktem, že k této saturaci dochází u většiny příslušníků skupiny. Pozitivní emoce, které člen party zažívá uvnitř skupiny, jsou velkou měrou vyváženy negativním postojem k vnějšímu světu dospělých, vztekem a nejistotou vycházející z reálného hierarchického uspořádání ve společnosti. V této přirozené sociální hierarchii má mladý pubescent místo na velmi nízké úrovni, což ho uvádí do konfliktu se svými vlastními představami.

Prostřednictvím sounáležitosti ke skupině se stejným viděním světa se pubescent utvrzuje o správnosti svých hypotéz týkající se okolního světa, redukuje tak počet informací znejišťující hodnotu jeho vlastního vnímání sebe sama. Přirozeně pak brojí proti autoritě, která ho nějakým způsobem omezuje nebo neakceptuje (ať vědomě či nevědomě) jím vytvořenou hierarchii hodnot.

Projevy, kterými tato vzpoura manifestuje je nepřeborné množství a záleží především na míře „odporu“ ke společnosti, v jakém stupni nebezpečnosti budou mladí tyto projevy realizovat.

Způsoby vyjádření revolty pubescentů můžeme seřadit od nejmírnějších: především kognitivní prvky verbálního a neverbálního projevu, užívání společensky tolerovaných drog, měkkých nespolečensky tolerovaných drog, až po nejtvrdší: především tvrdé drogy a násilné agresivní chování.

To, jakým způsobem bude pubescent prezentovat svoji vlastní osobnost a jakým způsobem se vyrovná se svým vlastním dospíváním záleží v největší míře na rodině, ze které pochází.

Rodina a konzumní společnost

Rodina je zmenšeným modelem společnosti, zprostředkovává člověku nepřeborné množství reakcí, učí, jakým způsobem se chovat k ostatním bez obavy ze sankcí za porušení psaných i nepsaných pravidel. Určuje pravidla a dává dítěti mantinely, ve kterých se může více méně libovolně pohybovat. Pokud nejsou tyto mantinely jasně dané, jsou příliš těsné, mění

svoje uspořádání či dokonce chybějí, dítě vnímá tuto situaci jako ohrožení sebe sama, svojí jistoty a hledá tyto mantinely mimo rodinu.

Člověk v dnešní době je výrazně směřován ke konzumu. Sociální soutěž probíhá podle jasných pravidel: hlavním atributem není již stáří a nabyté vědomosti, ale množství nahromaděného majetku. Lidé (a potažmo rodiče) se snaží dosáhnout vyšší společenské prestiže na úkor svého volného času: tedy času, který by měli trávit se svými dětmi. Předávají jim toto chování a dávají tak najevo, že konzumní kultura je nejpohodlnější způsob saturace lidských potřeb, včetně těch, **které se takto saturovat nedají**, jako potřeba pohlazení, popovídání si a podobně. Je moderní preferovat jedince a jeho vlastní seberealizaci, vymykání se tomuto chování je nežádoucí, může vést (a pravděpodobně by i vedlo) k sociální odlišnosti a následné sociální inkluzi.

Zdrojem spotřebitelského způsobu života, který zasáhl Evropu amerikanizací po 2. světové válce a komunismem o 20 let později, je především deprecie budoucnosti, vyvolaná možností zničení světa v kteroukoli chvíli, pocitem jedincovy naprosté bezmocnosti proti tomu a proti úplné manipulaci s jeho vědomím, dále s rozvojem techniky, který umožnil masovou výrobu pro masovou spotřebu. Život potom dostal ve své hodnotové a postojové tendenci tento směr: lidé začali soudit, že pracovat je třeba tak, aby člověk co nejdříve, už v mládí, mohl užívat ovoce svého úsilí a není nutné se příliš starat o budoucnost, protože je nejistá a starý člověk už nemůže vychutnat všechny požitky, které trh života nabízí. Pokud jde o potomstvo, má se řídit stejnými pravidly. Pod vlivem tohoto krátkozrakého materialistického životního kréda, konzumní orientace sama na sebe, obyvatelstvo Československa ve všech směrech silně zdegenerovalo (Dolejší, 2001).

Tato situace vede ve většině případech k jedinému, a to je oslabení pozice rodiny a jejich funkcí. Rodí se málo dětí (čím méně dětí v rodině, tím vyšší životní úroveň), vyčerpaní rodiče nemají čas ani chuť se příliš zabývat problémy svých (respektive svého) potomků.

Je pozoruhodné, že tento problém je podchycen v Koncepci státní politiky pro oblast dětí a mládeže do roku 2007:

Na výskyt sociálně-patologických jevu, kriminality dětí a mladistvých má vliv celá řada faktorů: funkčnost rodiny, negativní jevy v rodině, užívání alkoholu a ostatních návykových látek, vedení dětí ve škole, naplnění jejich volného času zájmovými aktivitami, skupina vrstevníků, agresivní vliv konzumní kultury, negativní vliv médií a reklamy, celospolečenské klima

přetrvávající roztríštěnost preventivních aktivit a jejich podpora z úrovně veřejné správy, stejně tak i nedostatečné vytváření pozitivního sociálního klimatu na školách a nedostatečná podpora výchovy ke zdravému životnímu stylu nevytvářejí podmínky pro účinné komplexní působení v této oblasti.

Výzkum

Důkaz o vlivu komzuní společnosti na chování rodičů podává i výzkum, provedený na jaře roku 2005, kterého zúčastnilo téměř 500 dětí ve věku 12-14 let. Na otázku, zda si spolu s rodiči povídají o plánech a zda je dítě vyslechnuto, odpovědělo plných 34 %, že jen málokdy nebo téměř nikdy. O tom, že je bráno v rodině vážně, je přesvědčeno méně než polovina (48 %) dětí, 44% procent dětí má subjektivně pocit, že s nimi rodiče tráví jen velmi málo času nebo téměř žádný a s neopodstatněnou agresí se setkává 30% dětí.

Závěr

Rodina je a vždy bude tou nejdůležitější institucí v životě člověka, protože vychovává nové členy společnosti, ale pokud nebude společností podporován altruismus zakladatelů této instituce, kvalitativní vyzrálост, emoční stabilizovanost s maximem vykompenzovaných primárních i sekundárních potřeb, nemůžeme dle mého názoru očekávat přirozené snížení hladiny rizikového chování mládeže.

Literatura

DOLEJŠÍ, P. *Analýza 17. listopadu a změn ve východní Evropě v roce 1989*. <http://www.analyza.wz.cz/> (staženo dne 15.listopadu 2005).

KŘIVOHLAVÝ, J. (1995). *Rozhovor lékaře s pacientem*. Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví v Brně: Brno. 95 s.

Koncepce státní politiky pro oblast dětí a mládeže do roku 2007.
http://www.pardubickykraj.cz/puvodni/odbor/osms/mladez/stat_politika.doc (staženo dne 15.listopadu 2005).

MACEK, P. *I dospívající potřebují rodiče*.

<http://garuda.wz.cz/tfjcu/wagnerova.txt> (staženo dne 15.listopadu 2005).

<http://www.rodina.cz/clanek1443.htm> (ze dne 3.1.2001, staženo dne 15.listopadu 2005).

Selhávající výchovné prostředí z hlediska práva

JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc.¹

Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita
Hradec Králové

Abstract

Family has key importance and irreplaceable role for the regular social development of the child. Disfunctional family is not qualified for this role and the results in child deprivation are stress for their future. According to the significance of the deprivation and disturbed socialization, this behaviour of the family can be marked as transgression or crime delict. This text also discusses steps in securing regular social development of the child, when family fails.

Key Words: Family, Disfunction, Socialization, Child Deprivation, Crime Delict

Ve svém sdělení bych se chtěl zabývat některými otázkami souvisejícími s uplatněním trestněprávních ustanovení tam, kde v rodinném prostředí selhává dosažení předpokládaných výsledků výchovné péče.

Není nejmenších pochybností o významu funkční rodiny pro řádný tělesný a duševní vývoj dítěte a stejně tak nejsou pochybnosti o významu výchovných institucí všude tam, kde rodinné prostředí z nejrůznějších důvodů selhalo a rodiče nesplnili roli, která se od nich očekávala.

Rodina se považuje za nejdůležitější sociální faktor v životě člověka a má zásadní význam pro normální sociální vývoj dítěte. Plní celou řadu funkcí včetně socializačně výchovné a uspokojuje potřebu spolehlivého citového vztahu důležitého pro další mezilidské vztahy v životě.

Je místem, kde dítě získává první sociální zkušenosti pro další praktický život, učí se v závislosti na chování rodičů rolím, hodnotám a normám, které v budoucnu napodobuje, popřípadě se s nimi identifikuje. V rodině se vytvářejí mimo jiného i jeho morální představy, které formují jeho budoucí názory, přesvědčení a sociální chování.

Socializační funkce rodiny se v postmoderní společnosti uskutečňují s většími obtížemi, které vyplývají zejména z tempa společenského života,

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc., vedoucí Katedry sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, email: miroslav.mitlohner@uhk.cz.

které nedovoluje věnovat se výchově dětí tak soustředěně a intenzivně, jak tomu bývalo dříve.

Dochází k poruchám a destabilizaci rodiny, kdy rodina z nejrůznějších důvodů neplní některou nebo některé, případně žádné funkce.

V disfunkčních rodinách dochází k vážným poruchám, vnitřnímu rozkladu rodiny a v důsledku toho k narušování socializačního procesu dítěte.

Zanedbávání, které vede k citové deprivaci dítěte se obvykle dopouštějí rodiče, kteří nejsou na rodičovství z nejrůznějších důvodů dostatečně připraveni. Jsou sami retardovaní, alkoholici či narkomani, žijí v nedostatku a o dítě nemají dostatečný zájem.

Důsledky citové deprivace dětí jsou zátěží pro budoucí mezilidské vztahy takových jedinců, kteří pak mívají často problémy se sociální citlivostí, s nedostatkem ohledu k jiným i se sebeovládáním, chybí jim potřebná schopnost sociální adaptace, schopnost být odpovědný za své chování a samostatně za sebe rozhodovat.

V souvislosti se socializací jedince má přirozené společenské prostředí rodiny zcela zásadní, nezastupitelný význam, pokud se jí daří uplatňovat její pozitivní roli. V opačném případě se rodina stává rizikovým faktorem pro vývoj dítěte a hlavním činitelem ovlivňujícím vznik deviantního jednání.

Jestliže dojde k závažnému narušení socializace dítěte v důsledku zavinění se strany rodiče nebo rodičů, může se jednat o přestupek nebo trestný čin.

Ze všech druhů sociálně deviantního chování je nejzávažnější a nejnebezpečnější sociálně patologické jednání v rámci kterého je nejzávažnější kriminální činnost, zpravidla páchaná se značnou dávkou agresivity, cynismu a neúcty vůči jakýmkoliv hodnotám. S hlediska trestněprávní kvalifikace hovoříme u mladistvých o přečinech a u osob mladších patnácti let o činech jinak trestných.

Určujícími faktory pro stanovení příčin a podmínek páchaní trestné činnosti mládeží jsou zejména vývojové zvláštnosti mladého člověka a mikrostruktura ve které se pohybuje. Jde o dvě skupiny faktorů, na jejichž základě je formován jeho žebříček hodnot a také jeho sociální orientace, postoje k lidem a dalších charakterové znaky osobnosti člověka.

Rodinné prostředí a správná role rodičů při výchově má základní a nejdůležitější význam při formování osobnosti mladého jedince a je rozhodující pro jeho další mravní vývoj.

Jestliže rodina svoji výchovnou funkci neplní, vznikají předpoklady vzniku kriminogenního prostředí. Demoralizující rodinné prostředí má silný vliv na vývoj názorů a návyků, ale bezprostředně i na konkrétní chování mladého jedince.

V rodinách, kde se vyskytuje alkoholismus, toxikomanie, trestná činnost nebo se dítě stává prostředkem páchaní trestné činnosti tak vzniká situace, ve které zcela objektivně a prokazatelně dochází k ohrožení jeho mravní výchovy, tedy jednání, které je již samo o sobě trestným činem.

Je s podivem jak nízká čísla o počtu stíhaných, obžalovaných a odsouzených osob pro trestné činy spojené s kriminalitou, páchanou v prostředí selhávající rodiny zaznamenávají statistiky orgánů činných v trestním řízení v porovnání s faktickým stavem věci tak říkají v terénu. Jedná se nejen o trestné činy, jako je týrání svěřené osoby podle § 215 tr. zákona nebo ohrožování výchovy mládeže podle § 217 tr. zákona, ale i o takové trestné činy, jako je kupříkladu krádež podle § 247 tr. zákona a další trestné činy, včetně loupeží a vražd páchané dětmi z popudu a návodu svých rodičů či nejbližších příbuzných, kteří se tak nacházejí v postavení nepřímého pachatele.

Významná role na úseku boje s protispolečenskou činností páchanou na dětech a mládeži v souvislosti se selháním rodinného prostředí patří institutu sociálně-právní ochrany dětí, tak jak je konstituován zákonem čís. 359/1999 Sb., v platném znění.

Z hlediska věkového vymezení se dítětem rozumí nezletilá osoba.

Podle § 8 občanského zákona se zletilosti nabývá dovršením osmnáctého roku a před dosažením tohoto věku jen uzavřením manželství. Podobně je tomu podle Článku 1 Úmluvy o právech dítěte.

Podle zákona čís. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže jsou mládež dětí mladší patnácti let a mladiství, přičemž dítětem mladším patnácti let se rozumí ten, kdo v době páchaní činu jinak trestného nedovršil patnáctý rok věku a mladistvým se rozumí ten, kdo v době spáchání provinění dovršil patnáctý rok a nepřekročil osmnáctý rok svého věku.

Podle ustanovení § 6 odst. 1 písm. c) citovaného zákona se sociálně-právní ochrana zaměřuje zejména na děti, které vedou zahálčivý nebo nemravný život spočívající zejména v tom, že zanedbávají školní docházku, nepracují, i když nemají dostatečný zdroj obživy, požívají alkohol nebo návykové látky, živí se prostitucí, spáchaly trestný čin nebo, jde-li o děti

mladší než patnáct let, spáchaly čin jinak trestný (§ 89 odst. 2 zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže), opakovaně nebo soustavně páchají přestupky (§ 2 zákona č. 200/1990 Sb., o přestupcích, v platném znění).

S tímto ustanovením těsně korespondují některá další ustanovení, jednak v již připomenutém zákoně o přestupcích a v trestním zákoně, a to ve vztahu k rodičům, případně k těm osobám, kterým bylo dítě svěřeno.

Přestupkem podle § 30 odst. 1 písm. e) zákona č. 200/1990 Sb., o přestupcích je úmyslné umožnění požívání alkoholických nápojů nebo užívání jiných návykových látek, než látek omamných a psychotropních osobě mladší osmnácti let, ohrožuje-li se tím její tělesný nebo mravní vývoj. Naproti tomu svádění jiného ke zneužívání jiné návykové látky než alkoholu nebo ho podporování v tomto jednání, je trestným činem šíření toxikomanie podle § 188a tr. zákona.

Trestného činu ohrožování výchovy mládeže podle § 217 odst. 1 trestního zákona se dopustí ten, kdo vydá, byť i z nedbalosti, osobu mladší než osmnáct let nebezpečí zpustnutí tím, že ji svádí k zahálčivému nebo nemravnému životu, umožní ji vést zahálčivý nebo nemravný život, nebo závažným způsobem poruší svou povinnost pečovat o osobu mladší než osmnáct let.

Formulaci „zahálčivý a nemravný život“ užívá jak zákon o sociálně-právní ochraně dětí, tak trestní zákon. V prvním případě vyvolává zájem orgánu sociálně-právní ochrany dětí, ve druhém případě pak orgánů činných v trestním řízení. O obsahu tohoto pojmu nejsou vcelku pochybnosti.

V blízké budoucnosti však mohou nastat výkladové komplikace v situacích, kdy se dítě „žíví prostitucí“. Až dosud totiž neexistuje v České republice žádná právní norma, která by definovala co je prostituce. Za tohoto stavu věci se za prostituci běžně považovalo umožnění pohlavního ukájení za úplatu a v podstatě nezáleželo na formě. Výraznou změnu však přinese trestněprávní rekodifikace, která v ustanovení § 413 přináší definici prostituce.

Podle tohoto ustanovení se za prostituci považuje soulož i jakýkoli jiný pohlavní styk s jinou osobou nebo osobami za úplatu.

Znamená to tedy, že realizace komerčního sexuálního chování s výjimkou soulože či jiného pohlavního styku jako je kupříkladu obnažování, sebeukájení a podobně nebude možno kvalifikovat jako prostituci a to

nejen ve smyslu trestního zákona, ale i ve smyslu zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, v platném znění.

V ustanovení § 6 odst. 1 písm. c) tohoto zákona se hovoří o nemravném životě a jako příklad tohoto způsobu života se uvádí obživa prostitucí, je věcí výkladu, zda u dětí je sexuální chování nebo komerční sexuální chování realizované jiným způsobem než souloží či jiným pohlavním stykem, projevem nemravného života.

Do jisté míry paradoxní situace může ovšem nastat v případě, že se děti mladší patnácti let dopustí mezi sebou sexuálního kontaktu kvalifikovaného jako pohlavní zneužívání podle § 242 tr. zákona, tedy ve smyslu § 89 odst. 2 zák. č. 218/2003 Sb. činu jinak trestného.

V tomto případě má soud pro mládež povinnost (argumentace slovy zákona „učiní“) činit potřebná opatření k nápravě dítěte, která jsou uvedena v § 93 zák. č. 218/2003 Sb.

Podle tohoto ustanovení, ale soud pro mládež již žádnou povinnost nemá. Totiž může, ale i nemusí uložit, a to zpravidla na základě výsledků předchozího pedagogicko-psychologického vyšetření 1) dohled probačního úředníka, 2) zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve středisku výchovné péče, 3) ochrannou výchovu.

Soud pro mládež ale může upustit od uložení opatření, postačuje-li k dosažení účelu zákona o soudnictví ve věcech mládeže projednání činu dítěte státním zástupcem nebo před soudem pro mládež.

Účelem trestního práva tedy není pouze represe ve formě újmy nebo pohrůžky újmou, kterou je nebo by byl pachatel povinen snášet. Ukládání a výkon takové újmy má působit výchovně a preventivně, a to zejména ve směru předcházení páchaní protispolečenské činnosti. Prevenci je tak nutno chápat jako jeden z hlavních úkolů trestního práva.

V současnosti došlo v „Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky k přijetí nového trestního zákona, který svým pojetím zcela opouští dosavadní koncepci materiálního pojetí trestného činu a vychází z koncepce formálního pojetí trestného činu. Pokud jde o trestné činy, související s oblastí výchovné péče o děti a mládež, které jsou zařazeny do hlavy IV., k výrazným změnám nedochází.

Lze tedy očekávat, že i dosavadní judikatura a rozhodovací praxe zůstane v podstatě zachována.

K řešení problematiky delikvence dětí a mladistvých byl v roce 1999 vládou schválen Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy, jehož součástí byl projekt Centrum včasné intervence zařazený do programu prevence kriminality v Ostravě, která je ve zvýšené míře postižena hospodářskými a sociálními problémy.

Posláním projektu je rychlá a efektivní spolupráce příslušných institucí v situacích, kdy se děti a mladiství dostávají do konfliktu se zákonem.

Vyhodnocení projektu v roce 2003 vedlo k vypracování Metodiky systému včasné intervence a kriminalita mládeže se řeší i v rámci Strategie prevence kriminality pro léta 2004 až 2007. V této souvislosti se podporují projekty primární prevence směrem k volnočasovým aktivitám a osvětě, a dále pak projekty sekundární prevence a následné programy pro mladistvé.

Pro děti, které se vyhýbají standardním volnočasovým aktivitám a formám institucionalizované pomoci a péče jsou v provozu tzv. Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež a terénní programy pro děti a mládež – streetwork. Hlavním poskytovatelem této sociální služby jsou nestátní neziskové organizace.

V souvislosti s účinností zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, zpracovalo ředitelství Probační a mediační služby ve spolupráci s Ministerstvem spravedlnosti a příbranými odborníky systém udělování akreditací a kontroly poskytování probačních programů pro mladistvé pachatele. Ten by měl umožnit odstranění resortní roztržičnosti, sjednotit a propojit jednotlivé aktivity a vést k účinnějšímu využívání veřejných rozpočtových prostředků na podporu rozvoje těchto programů.

Je to jedna z cest k dosažení účelu opatření, které lze mladistvému za spáchané provinění uložit – totiž především vytvořit podmínky pro sociální a duševní rozvoj mladistvého, se zřetelem k jeho dosaženému stupni rozumového a mravního vývoje, osobním vlastnostem, k rodinné výchově a k prostředí mladistvého z něhož pochází, i jeho ochraně před škodlivými vlivy a předcházení dalšímu páčání provinění.

Tedy úkol složitý a o to těžší, že snížení věkové hranice pro vznik trestní odpovědnosti stanovený na 14 let, se stává realitou.

Literatura

DUNOVSKÝ, J.; MITLÖHNER, M.; HEJČ, K.; HANUŠOVÁ – TLAČILOVÁ, J. (2005). *Problematika dětských práv a komečního sexuálního zneužívání dětí u nás a ve světě*. Grada: Praha.

ISBN 80-247-1201-6

VANÍČKOVÁ, E. (2005). *Dětská prostituce*. Grada: Praha.

ISBN 80-247-1138-9

WEISS, P. a kol. (2005). *Sexuální zneužívání pachatelé a oběti*. Grada: Praha. ISBN 80-7169-795-8

WEISS, P. a kol. (2005). *Sexuální zneužívání dětí*. Grada: Praha.

ISBN 80-247-0929-5

XV. Bohnické sexuologické dny, sborník textů. PL Bohnice Praha 2004, ISBN 80-7204-328-5

XVI. Bohnické sexuologické dny, sborník textů. PL Bohnice Praha 2005, ISBN 80-7204-351-X

II. KRIMINALITA MLÁDEŽE

Vplyv rodiny na páchanie trestnej činnosti rizikovou mládežou

Dr. Ľudovít Galbavý, PhD.

Katedra socialnej práce a sociálnych vied, Fakulta sociálnych vied
a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Abstract

Subscription allocates the criminal activity committed by youth trespassers, which are highly influenced by the family. Family as state foundation has large significance on youth person formation, and highly influences nurture and criminal activity prevention of family members.

The assumption for criminal activity commitment of youth trespassers is an incomplete or disrupted family, because young person compares his/her illegal practices to his/her parent practices, which he perceives as ideal.

First of all, young person should learn from family nurture the right relationship and esteem to the basic society principles and values. If the family nurture does not act according to these principles, it increases the assumption to the formation of criminogenous environment.

Key words: Criminal Activity Device, Increased Criminal Activity Device, Clear up Rate, Registration and Criminal Activity Indicator, Criminal Code, Code of Criminal Procedure, Patrimonial Criminal Activity, Forcible Criminal Activity, Economic Criminal Activity, Moral Criminal Activity, Overall Criminality

Vplyv sociálneho prostredia na riziková mládež

Poznatky kriminologických výskumov i skúseností z praxe dokazujú, že asociálne či antisociálne zameranie mladého páchatel'a na prvom mieste určujú sociálne faktory. Tu stačí poukázať na vysoký podiel rozvrátených neúplných rodín u mladistvých páchatel'ov, na značnú koncentráciu kriminality mládeže vo veľkomestách, na úzky vzťah medzi migráciou (sťahovaním, presunom) a kriminalitou. Človek sa rodí s istými psychickými, fyzickými i sociálnymi dispozíciami. Tieto sú dané jednak dedičnými a biofyziológickými, jednak spoločensko - historickými faktormi, ktoré do istej miery predznačujú vývoj jednotlivca.

Sociológia ale i sociálna psychológia zdôrazňujú obrovský význam sociálneho mikroprostredia, malých, najmä neformálnych skupín

spoločenskej mikro štruktúry pre život a formovanie osobnosti, jej postojov, názorov, hodnotovej orientácie a vzorov správania. Vznik a vývoj asociálneho a anti sociálneho zamerania z mladistvých páchatel'ov je nevyhnutné hľadať predovšetkým v ich rodine, škole, pracovisku, partii, bydlisku, medzi kamarátmi a pod. (Minárik, Stiffel, 1986, s.32).

Výchova v rodine

Rodinná výchova je základom a má určujúci význam pri formovaní osobnosti mladého človeka, je rozhodujúcou aj pre jeho mravný vývoj. Mladý človek si má z rodinnej výchovy odnášať do života predovšetkým správny vzťah a úctu k základným princípom a hodnotám spoločnosti. Ak rodinná výchova neplní takú funkciu, tým už sú dané väčšie predpoklady pre vznik kriminogénneho prostredia. Stabilita rodiny je predpokladom zdravej a primerane správnej výchovy detí. Rozhodujúca úloha vo výchove detí pripadá rodičom, ktorí majú byť osobným životom, správaním a vzťahom k spoločnosti príkladom svojim deťom. Rozlišujeme štyri typy rodín podľa vplyvu, aký majú na formovanie jednotlivca (Minárik, Stiffel, 1986, s.35):

1. Rodina úplná - ide o taký typ rodiny, v ktorej sa na výchovnom procese až do jeho ukončenia zúčastňujú obaja rodičia. Táto úplnosť však ešte automaticky nezaručuje kvalitnú výchovu, ktorá by spĺňala spoločenské požiadavky. Úplná usporiadaná rodina sa za istých okolností stáva príčinou delikvencie, najmä ak:

rodičia vstúpajú deťom priamo alebo nepriamo, vedome alebo nevedome normy, ktoré sú v rozpore s oficiálnou mienkou a sú škodlivé. Môže ísť o pestovanie nesprávneho vzťahu k iným sociálnym skupinám alebo samému spoločenskému zriadeniu zo strany rodičov, rodičia majú pasívny postoj k spoločenským normám a požiadavkám. Ich deti sa potom zvyčajne nesprávne orientujú v spoločenských vzťahoch. Neúcta k spoločenským hodnotám sa ľahko môže končiť delikvenciou, vzdelanie rodičov je natoľko nízke, že nie sú schopní akceptovať požiadavky spoločnosti, neuvedomujú si dosah vlastného výchovného pôsobenia, rodičia nedostatočne kontrolujú správanie svojich detí, najmä mimo rodiny, nesprávnu výchovu detí v rodine vyvoláva nadmerná alebo nedostatočná láska k nim, prípadne prisilné či prislabe vyžadovanie disciplinovaného správania.

2. Rodina úplná - neusporiadaná alebo rozvrátená - rozdiel medzi rodinou úplnou neusporiadanou a rozvrátenou treba chápať na základe vzťahov

medzi rodičmi. Rozvrátenú rodinu charakterizuje narušený, ustavične prítomný vzťah jej členov.

Pritom však aj neusporiadaná rodina nie je schopná náležite plniť určenú spoločenskú úlohu.

Činitele spôsobujúce delikvenciu mládeže sú podobné ako v úplnej usporiadanej rodine, ale vyskytujú sa podstatne častejšie. V týchto rodinách je bežný nedostatok lásky k deťom, prepukajú tu ťažké rodinné konflikty, rodičovské vzory sú na nízkej úrovni. Oba uvedené typy rodiny sú potenciálnym zdrojom delikvencie.

3. Rodina neúplná - v rodine vychováva len jeden z rodičov alebo príbuzný. Tento typ rodiny vzniká buď prirodzenou cestou, ak jeden z rodičov zomrel, alebo ak nebolo uzavreté manželstvo. Často vzniká na základe rozvodu rodičov.

Z jednotlivých typov rodín v neúplnej rodine sa môžu výraznejšie prejaviť ďalšie činitele podmieňujúce delikvenciu. Sú to:

ekonomická situácia rodiny: čím viac detí, tým je ekonomická situácia rodiny nepriaznivejšia, kvalita sociálnej kontroly nedospelých členov rodiny, psychické zaťaženie detí, ktoré porovnávajú svoje postavenie v rodine s postavením detí z iných rodín, s možnosťami rovesníkov a pod. Krivdu, ktorú deti pociťujú, často, potom riešia protispoločenským správaním alebo útekmi z rodiny, čo neraz vedie k vzniku delikvencie.

4. Rodina kriminálna - v takej rodine si jednotlivci najľahšie obojujú nežiadúci vzor správania. Môže to byť úplná alebo neúplná rodina. Delikventné správanie, normy a hodnoty si jednotlivci z delikventnej rodiny osvojujú bezprostredne a prirodzene. Negatívny vzor správania dieťa chápe ako čosi celkom normálne, pretože nemá životnú skúsenosť, aby vedelo rozlíšiť, čo je dobré, a čo je zlé. To však neznamená, že každý člen rodiny tohto typu sa nevyhnutne stáva delikventom. Okrem vplyvu rodinného prostredia je totiž každý človek pod vplyvmi rozmanitých sociálnych javov, inštitúcií a hodnôt, ktoré môžu tušiť vplyv rodiny s kriminálnym vzorom správania. Dôležitú rolu pritom zohráva seba výchova.

Škola, učiteľ, žiak a jeho prostredie

Najväčší vplyv na utváranie osobnosti mladého človeka po rodine má škola, školské prostredie.

Škola je spoločenská inštitúcia, ktorej úlohou je pomáhať každému žiakovi všestranne sa rozvíjať fyzicky, psychicky, mravne a sociálne. Začiatky delikventného správania sa prejavujú často v tomto prostredí. Sú to rozličné drobné krádeže, výtržníctvo, záškoláctvo a s tým spojený zlý prospech a podobne. Takéto prejavy má škola možnosť i povinnosť poznať a riešiť v zárodku, či už v rámci školského poriadku, alebo navrhnúť náležité opatrenia príslušným orgánom.

V škole pôsobí na žiaka učivo, konkrétne jeho obsah, osobnosť učiteľa, spolužiaci, trieda a celá atmosféra školy. Dominantnou je osobnosť učiteľa, ktorého úlohou je vytvárať na hodinách podmienky vzbudzujúce a udržiavajúce záujem žiakov o učivo. Učiteľ má pomáhať žiakovi prekonávať ťažkosti spojené s osvojovaním vedomostí, zručností a návykov. Hromadenie nepochopeného alebo slabo pochopeného učiva, nezaujímavé formy a metódy práce učiteľa často vedú k zápornému vzťahu žiaka ku škole, provokujú jeho aktivity nežiadúcim smerom, napríklad k záškoláctvu. Osobnosť učiteľa a jeho autorita má pre žiaka veľký význam zvlášť vtedy, ak žiak v učiteľovi vidí svoj vzor, ak sa s ním chce stotožniť.

Ďalším činiteľom sú spolužiaci, prevažne rovesníci. V škole je dieťa v takom prostredí, ktoré má veľmi priaznivé podmienky na jeho sociálny vývin i celkový rast. Dieťa však do školy prichádza s tými návykmi a zvykmi z rodinného prostredia a svojím správaním viac alebo menej pôsobí na spolužiakov.

Kriminalita rizikovej mládeže a jej prevencia

Závažným fenoménom vo vývoji kriminality je vzostupný trend trestnej činnosti detí a mladistvých. Rastúca kriminalita mládeže súvisí s absenciou autentického hodnotového systému, minimalizovaním možností voľnočasových aktivít. Ďalším faktorom je nepripravenosť mladej generácie na stratifikáciu spoločnosti. Mladí ju vidia iba ako sociálnu nerovnosť. V snahe vyrovnat' sa dochádza ku kriminálnym činom.

Ťažko je možné určiť, ktorá stratégia, či opatrenie môže pomôcť v zamedzovaní trestnej činnosti mladistvých. Neexistuje zaručený recept, ako úplne odstrániť kriminalitu mládeže. Účinnosť prevencie sa zabezpečuje integrálnou snahou všetkých subjektov, ktorí sa zaoberajú mladými ľuďmi. Začínajúc rodinou, ako prvotnou formou pôsobenia a napájaním ďalších subjektov. Sú to školy, orgány činné v trestnom konaní, sociálni pracovníci, pedagógovia, štátne i neštátne subjekty. Všetky tieto subjekty sa majú sústreďovať na jeden cieľ, ktorým „je predchádzanie kriminality.

Mladistvý ako subjekt trestnej činnosti

Pod trestnou činnosťou mládeže rozumieme trestné činy, ktoré páchajú fyzické osoby vo vekovom rozpätí od 15 do 18 rokov. Pri posudzovaní trestnej činnosti zohľadňuje trestný zákon i osoby veku blízke mladistvým. Závisí to predovšetkým od posudzovania sociálnych a duševných dispozícií osôb, ktoré prekročili 18. rok života. Poznanie príčin a podmienok kriminality je prostriedkom pri určovaní efektívnych foriem prevencie. Kriminalita mladistvých znamená pre spoločnosť obrovské straty materiálne, finančné a žiaľ i ľudské. Predchádzať týmto stratám nie je vôbec jednoduché. Pri skúmaní vzniku a príčin trestného činu nie je ľahké určiť, ktorý mechanizmus, faktor sa podieľal na jeho vzniku. Podrobnejšie sa problematikou skúmania príčin a podmienok, výskytu trestného činu i jej prevenciou zaoberá kriminológia.

Trestno - právna kvalifikácia kriminality dospelých platí i pre kriminalitu mladistvých:

Majetková kriminalita - krádeže: vlámania, krádeže motorových vozidiel, krádeže do bytov a rodinných domov

Násilná kriminalita - násilie voči jednotlivcovi, skupine, proti zdraviu, životu, ublíženie na zdraví, bitky.

Ekonomická kriminalita - trestné činy v oblasti hospodárskej činnosti, podnikania, sprenevery, daňové podvody (Ondrejko et al., 2000b).

V typológii trestnej činnosti mladistvých je najčastejšie páchanie majetkovej trestnej činnosti, trestná činnosť ublíženia na zdraví, bitky, trestné činy pod vplyvom alkoholu alebo inej omamnej látky. Mladí ľudia si mnohokrát neuvedomujú spoločenskú ani osobnú zodpovednosť za spáchanie trestných činov. Pri niektorých trestných činoch ide o nevyčísliteľné škody, ktoré nemožno žiadnym spôsobom nahradiť, napr. pri vražde, strata ľudského života.

Frekventovaným trestným činom u mladistvých sú krádeže. Krádeže sú majetkovým trestným činom. Ukradnuté predmety sú rozličného charakteru. Hodnota odcudzených vecí je niekedy i finančne bezvýznamná. Ak sa mladistvý dopustil krádeže, i keď ide o drobnú krádež, nemalo by sa to podceňovať. Je potrebné mu objasniť následky svojho konania, upozorniť mladých na nevýhody spojené s porušovaním zákona. Motiváciou ku krádeži je i pocit vlastníť určitú vec i za cenu, že sa ukradne. Bežným javom pri krádeži ach je i kradnutie na financovanie drog.

Máloktoľ mladí ľudia si uvedomujú negatívne dôsledky trestnej činnosti, napríklad, že je prekážkou pre prijatie do zamestnania.

Medzi trestné činy mladistvých patrí aj trestný čin lúpeže. Lúpež podľa Trestného zákona č. 140/1961 Zb. §234 vykonáva ten "kto voči inému použije násilie alebo hrozbu bezprostredného násilia v úmysle zmocniť sa cudzej veci". Trest je pri lúpeži stanovený v rozpätí 5 až 10 rokov trestu odňatia slobody. Percento objasnenia je veľmi malé, napr. lúpež v školskom prostredí. Väčšinou sú tu poškodzovaní mladší, slabší jednotlivci. Pri dokazovaní trestnej činnosti nie sú ochotní spolupracovať. Majú strach pred odplatou, pomstou pred páchatelmi. To je jeden z dôvodov, prečo sa boja pomáhať pri vyšetrovaní trestnej činnosti.

U mládeži sa registrujú aj trestné činy pod vplyvom alkoholu alebo inej omamnej látky. Aj tieto trestné činy majú percentuálne zastúpenie v trestnej činnosti mladistvých páchatel'ov. Alkohol je dostupný prostriedok pre mladých ľudí. Nevyžaduje si obzvlášť veľké úsilie pre jeho získanie. Mnohí k nemu majú voľný prístup i v domácom prostredí, v rodine.

Kriminalita mladistvých nevzniká náhle, ale postupne, výskytom javov, ktoré k nej bezprostredne smerujú. "Býva výsledkom tzv. deviantnej kariéry, ktorá spĺňa určité stupne odchýlného, deviantného správania" (Ondrejko et al., 2000b, s.129). Prístup ku kriminalite má vziať na vedomie druhy správania, ktoré patria medzi tzv. predpolia kriminality, ktoré s ňou však súvisia. Sú to sociálne - patologické javy, ako sú chudoba, prostitúcia, bezdomovstvo, alkoholizmus, toxikománia a ďalšie. Predpolie kriminality vychádza z teórie sociálneho poľa. V sociálnej realite pôsobia odstredivé a príťažlivé sily. Tieto sily sú premenené na potreby, záujmy, ktoré motivujú správanie jednotlivca. Vzťah medzi sociálnym prostredím a jednotlivcom je odvodený i od toho, ako sú uspokojované potreby a túžby jednotlivca. Odlišne je to vnímané v prostredí veľkomesta a inak v malých mestách, na vidieku. Niekedy vzniká medzi prostredím a potrebami jednotlivca súlad. Sú však situácie, keď vzniká rozpor medzi nimi. Jednotlivec to rieši nevhodným spôsobom, trestnou činnosťou (Ondrejko et al., 2000b).

Prehľad o vývoji a stave kriminality mladistvých registrujú policajné i súdne štatistiky. Súdne štatistiky poskytujú prehľad o mladistvých, ktorí sú odsúdení a sú im udelené tresty a ochranné opatrenia. Kým v prípade policajných štatistík sú to trestné činy, ktoré boli zistené a objasnené. Časť trestných činov zostáva neodhalená, neoznámená, neobjasnená a nepotrestaná. Trestné činy vykonané mladistvými osobami sa podceňujú.

Zľahčujú sa v porovnaní s trestnou činnosťou dospelých páchatel'ov. Miera odhaľovania trestnej činnosti závisí od:

- dôvery, ktorú preukazujú občania orgánom činným v trestnom konaní podľa toho, o aké druhy kriminality ide, keď je odhalenie spojené so stigmatizáciou obete
- od dynamiky nárastu kriminality,
- schopností polície odhaľovať trestné činy (Ondrejko et al., 2000b).

Ochrana mladistvého trestno - právnymi normami

Mladistvou osobou je fyzická osoba, ktorá v čase spáchania trestného činu dovŕšila 15. rok a neprekročila 18. vek života. Špecifické miesto má mladistvá osoba v Trestnom zákone i v trestnom poriadku. Pre svoj vek 15 až 18 rokov má zmenšenú životnú skúsenosť, tým aj menšiu schopnosť rozpoznávať a ovládať svoje konanie. Spoločnosť akceptuje dané okolnosti a aj z toho hľadiska má mladistvá osoba vymedzenú zníženú trestnú zodpovednosť.

Na základe uvedených skutočností predkladám štatistické ukazovatele nápadu trestnej činnosti páchanej osobami mladšími ako 15 rokov a osobami mladistvými t.j. od 15 roku do 18 rokov za rok 2005 do 30.11.2005v rámci kraja NR s porovnaním s rokom 2004,do 30.11.2004.

Z uvedenej štatistiky vyplýva, že nápad trestnej činnosti z rok 2004 u detí od 6 rokov do 15 rokov, t.j. maloletých bol celkom 285 trestných vecí a u mladistvých od 15 roku do 18 roku 379 trestných vecí, v roku 2005 u detí od 6 rokov do 15 rokov,t.j. maloletých bol celkom 230 trestných vecí a u mladistvých od 15 roku do 18 roku 443 trestných vecí. Napriek tomu, že došlo k zníženiu trestnej činnosti u maloletých páchatel'ov trestnej činnosti, ale u mladistvých páchatel'ov je potrebné poukázať na konkrétny druh trestnej činnosti najmä kde došlo k zvýšeniu trestnej činnosti.

Rok 2004			
Druh trestnej činnosti	celkom nápad	deti do 15 r.	od 15 r.do 18 r.
Násilná kriminalita	1104	46	70
vraždy	21	0	2
lúpeže	163	21	25
úmys.ubl.na zdraví	358	12	21
Mravnostná kriminalita	49	7	9
znásilnenie	7	0	0
pohlavné zneužívania	31	5	9

Majteková kriminalita	1328	207	244
krádeže vlámaním	547	110	148
krádeže mot.voz.	93	7	10
krádeže vecí z mot.voz	67	9	24
krádeže z bytov	78	9	11
výtržníctvo	186	6	23
drogy	72	0	13

Rok 2005			
Druh trestnej činnosti	celkom nápad	deti do 15 r.	od 15 r.do 18 r.
Násilná kriminalita	988	42	84
vraždy	12	0	1
lúpeže	149	8	31
úmys.ubl.na zdraví	326	10	33
Mravnostná kriminalita	75	15	13
znásilnenie	4	0	2
pohlavné zneužívania	59	14	9
Majteková kriminalita	1287	144	266
krádeže vlámaním	416	46	133
krádeže mot.voz.	63	3	14
krádeže vecí z mot.voz	73	4	19
krádeže z bytov	86	9	14
výtržníctvo	218	16	20
drogy	73	0	11

Na objasnenie je potrebné uviesť, že ide o štatistické ukazovatele nápadu trestnej činnosti v obvode Krajského riaditeľstva PZ Nitra za roky 2004 a 2005.

Z uvedenej štatistiky vyplýva, že k zvýšeniu nápadu trestnej činnosti u maloletých páchatel'ov trestnej činnosti došlo u trestných činov:

Mravnostných zo 7 v roku 2004 na 15 v roku 2005.

Pohlavné zneužívanie z 5 v roku 2004 na 14 v roku 2005.

Výtržníctvo zo 6 v roku 2004 na 16 v roku 2005.

U mladistvých páchatel'ov trestnej činnosti došlo k zvýšeniu nápadu trestnej činnosti u trestných činov :

Násilná trestná činnosť zo 70 v roku 2004 na 84 v roku 2005.

Lúpeže z 25 v roku 2004 na 31 v roku 2005.

Úmys.ubl.na zdraví z 21 v roku 2004 na 33 v roku 2005.

Tr. Činy s rasovým motívom z 1 v roku 2004 na 4 v roku 2005.
Mravnostné tr.činy z 9 v roku 2004 na 13 v roku 2005.
Znásilnenie z 0 v roku 2004 na 2 v roku 2005.
Majetkové tr.činy z 244 v roku 2004 na 266 v roku 2005.
Krádeže mot. Vozidiel z 10 v roku 2004 na 14 v roku 2005.
Krádeže z bytov z 11 v roku 2004 na 14 v roku 2005.

Na základe týchto ukazovateľov je potrebné naďalej venovať zvýšenú pozornosť maloletým a mladistvým a tak zamedzovať a predchádzať páchaniu trestnej činnosti rizikovou mládežou.

Literatura

Trestný zákon č.140/1961 Zb.
ONDREJKOVIČ Peter a kol. (2000). *Socialna patologia*. Bratislava: Veda.
Štatistické ukazovatele Ministerstva vnútra SR.

Nejčastější trestná činnost dětí a mladistvých

Ing. Jana Faltusová

Vedoucí sociálního odboru, Městský úřad Holice

Abstract

This text refers about the youth delinquency. There are strong interconnections with the adult population delinquency. Young offender prevailing in the pocket theft.

Key words: Young Offender, Delinquency, Pocket Theft

Trestnou činnost dětí a mládeže upravuje zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (dále jen ZSM). Pouze v případech, kdy ZSM neobsahuje zvláštní úpravu, použije se subsidiárně trestní řád.

Od 1. ledna 2004 , tedy od účinnosti ZSM, se trestným činům mladistvých pachatelů říká provinění. Samotná konstrukce provinění je stejná jako u trestných činů dospělých pachatelů a je představována materiálním pojetím skutku s podmínkou společenské nebezpečnosti jednání pachatele.

Na rozdíl od úpravy trestné činnosti dospělých musí být stupeň nebezpečnosti jednání mladistvého pro společnost vyšší než malý, aby vůbec mohlo jít o čin soudně trestný, zatímco u dospělých pachatelů postačí, když je stupeň nebezpečnosti vyšší než nepatrný.

Pokud by se mladistvý dopustil provinění, za které trestní zákon umožňuje uložit výjimečný trest, a pokud stupeň nebezpečnosti takového provinění pro společnost je vzhledem k zavrženíhodné pohnutce, zavrženíhodnému způsobu spáchání nebo zvláště těžkému a těžko napravitelnému následku mimořádně vysoký, může soud uložit mladistvému trest ve výměře do deseti let, má-li zato, že by trest odnětí svobody v nižší výměře k dosažení účelu trestního nepostačoval. Takže například základní trestní sazba za trestný čin znásilnění činí pro dospělého pachatele dva až osm let, pro mladistvého pachatele jeden až čtyři roky.

Pokud se činů jinak trestných dopouštějí děti mladší patnácti let, pak tomu bývá v případech, kdy jsou svými dospělejšími příbuznými často pro svou beztrestnost využívány jako jejich prodloužená ruka u drobných krádeží. Na druhé straně třeba konstatovat, že děti a mladiství jsou při svých protiprávních aktivitách spontánnější a na rozdíl od svých dospělých kolegů bývají mnohem častěji chyceni přímo při činu, s čímž souvisí další

rys jejich trestné činnosti, totiž že proti zletilým pachatelům méně často svou trestnou činnost popírají.

Stává se pravidlem, že mladiství své nezletilosti k trestné činnosti zneužívají. Většinou ani rodiče těchto pachatelů nevyvíjejí žádnou snahu, o dění u soudu se nezajímají a snaha o komunikaci s nimi obvykle vyznívá naprázdno. Není tak výjimečné, že se zákonní zástupci dětí a mladistvých k úkonům v přípravném řízení a k soudnímu jednání vůbec nedostaví, o spolupráci s obhájcem, probačním pracovníkem nebo orgánem sociálně-právní ochrany dětí nelze ani hovořit. V tomto případě lze konstatovat, že účel zákona má smysl pouze u těch dětí a mladistvých, jejichž život do té doby byl spořádaný a bez problémů.

Nejčastějším problémem je šikana. Právní definici šikany v našem právním řádě nenajdeme, ale patří mezi nebezpečný sociálně patologický jev, při němž je omezována zejména osobní svoboda a svoboda rozhodování, ponižována lidská důstojnost a čest, mnohdy je obětí ubližováno na zdraví či na majetku.

Osobnost šikanujícího dítěte – agresora může mít několik různých podob. Typickým znakem je snaha dominovat a ovládat okolí. Tyto děti bývají většinou tělesně zdatné a mají zjevně kladný vztah k projevům agrese. Dalším typickým znakem jsou nedostatek morálního cítění, absence jakýchkoliv pocitů viny, lítostí a nedostatek sebereflexe. Šikana totiž mnohdy vůbec nezávisí na osobnostních charakteristikách šikanovaného, ale čistě na jakémsi vžitém vzoru. Příkladem mohou být zmíněné instituce (internáty, učiliště, vězení), kde se šikana počne rozvíjet jaksi samozřejmě a jedinci jsou šikanováni nebo posléze sami šikanují na základě „tradice“ předávané z ročníku do ročníku. Zvláště dobrou živnou půdou je tedy neosobní prostředí s velkým množstvím lidí.

Problémem šikany ve školách je ta skutečnost, že je nejčastěji prováděna dětmi a na dětech, tudíž agresori jsou většinou ve věku, kdy sami ještě nejsou trestněprávně či občanskoprávně odpovědní.

Mladí lidé se při své trestné činnosti nejvíce specializují na kapesní krádeže, krádeže vloupáním do motorových vozidel, bytů, garáží a sklepů, krádeže v supermarketech, poškozování cizí věci, výtržnictví, ... Dalším velkým a nepřehlédnutelným problémem mladých jsou drogy. Smutné je, že jejich aktivními uživateli se stávají stále mladší a mladší skupiny dětí.

K získání drogy potřebují zákonitě nemalý přísun peněz. Kapesné od rodičů, byť sebevětší, mnohdy nestačí, a tak nejdříve okrádají své nejbližší příbuzné, spolužáky a později se dopouštějí trestné činnosti v ulicích.

Mnohdy přitom neváhají užít i brutálního násilí - potřeba další dávky je silnější než jejich svědomí. Stávají se tak součástí začarovaného kruhu, z kterého není cesty ven. Ulice je pro ně jedinou obživou i domovem.

Kde je však úplný počátek toho všeho? Kde se stala chyba? Možná by stačilo, aby si rodiče uvědomili, že za své nezletilé potomky nesou plnou odpovědnost, a že právě jejich péče a zájem o dítě je pro vývoj osobnosti každého človíčka naprosto nenahraditelná. To, že své dítě zahrnu drahými dary, značkovým oblečením a budu tvrdit, že mám ke svému dítěti absolutní důvěru a přitom si nebudu vůbec jistý tím, jak tráví moje dítě svůj volný čas, zda chodí do školy a jak se v ní chová, mě neopravňuje k tomu, abych se jako rodič bil v prsa a tvrdil, že jsem rodič bez poskvrny. Ona totiž škola může udělat pro výchovu dítěte skutečně hodně, nicméně rodiče zastoupit nemůže.

Závěrem lze jen konstatovat, že kriminalita dětí a mladistvých a se vyvíjí v souladu s kriminalitou celé společnosti.

Hodnocení probačních programů pro mládež

Mgr. Lucie Smutková a Mgr. Martin Smutek¹

Probační a mediační služba ČR; Katedra sociální práce a sociální politiky,
Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Abstract

This text refers about the so called “Probational Programs“ in social work with youth offender. These programs are designed to improve some of general skills of young people, e.g. communication skills (or generally all social skills). They are designed as therapeutical programs, educational programs or programs of requalification. Hand in hand with increasing diversity of programs goes the need to evaluate the effectiveness of these programs and assess their rationality. This text refers about some of general possibilities in using evaluation research methods to assess both the process and impact of probational programs. We discuss quantitative as well as qualitative strategies, we compare experimental and quasi-experimental methods and their utilization in evaluation of probational programs.

Key Words: Probational Programs, Evaluation, Quantitative Strategy, Qualitative Strategy, Experiment, Quasi-experiment

Úvod

Delikvence patří k nejvýraznějším projevům sociální patologie u rizikové mládeže obecně. Jedním z nástrojů, které jsou v současnosti k dispozici při práci s delikventní mládeží, jsou tzv. probační programy. Tento text si klade za cíl ozřejmit pojem probační program a nastínit obecné možnosti evaluace těchto programů.

Spolu s růstem významu probačních programů v rámci praxe Probační a mediační služby ČR bude nabývat na důležitosti hodnocení jejich účinnosti. Evaluace je obecně brána jako dynamicky se rozvíjející oblast sociálně-vědního výzkumu, která plně koresponduje se soudobými trendy zefektivňování a racionalizace veškerých sociálních programů. Probační programy pak definuje Zákon č.218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže v platném znění. Mladistvý je podle uvedeného zákona ten, kdo v době spáchání provinění dovršil patnáctý rok a nepřekročil osmnáctý rok svého věku.

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Martin Smutek, Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, tel.: +420493331317, email: martin.smutek.2@uhk.cz.

Probační programy

Probační program je definován jako program sociálního výcviku, psychologického poradenství, terapeutický program, program zahrnující obecně prospěšnou činnost, vzdělávací, doškolovací, rekvalifikační nebo jiný vhodný program k rozvíjení sociálních dovedností a osobnosti mladistvého, a to s různým režimem omezení v běžném způsobu života, který směřuje k tomu, aby se mladistvý vyhnul chování, které by bylo v rozporu se zákonem, k podpoře jeho vhodného sociálního zázemí a k urovnání vztahů mezi ním a poškozeným (viz odst. 1 § 17).

Již v samotné definici probačních programů jsou tak obsaženy cíle, které jasně korespondují s principem restorativní, resp. obnovující justice. Důraz je zde kladen na orientaci na oběti, širší zapojení komunity do řešení případu, na prevenci kriminality a diverzifikaci jednotlivých soudních případů (viz Zehr 2003). Prospěch z takového postupu práce pak plyne obětem, pachatelům i komunitě, do níž se pachatelé mají znovu zapojit.

Nespornou výhodou tohoto typu opatření je možnost uplatnění v podstatě v každé fázi trestního řízení - v řízení přípravném i v řízení před soudem. Představují tak významnou alternativu k ukládání trestních opatření a umožňují tak zbytečně nekriminalizovat prvopachatele z řad mládeže tzv. „méně závažné trestné činnosti“. Programy je možné realizovat různými způsoby. Lze pracovat skupinově i individuálně, zapojovat rodinu mladistvého, i celou komunitu. Je také možné kombinovat práci profesionálů a využívání dobrovolníků - nejčastěji z řad vrstevníků. Časté je zaměření na terapii, nácvik vhodných způsobů chování, využití prvků zážitkové pedagogiky apod.

V České republice je v současnosti akreditováno několik desítek probačních programů (viz internetový portál www.justice.cz). Programy jsou zaměřeny zejména na aktivity směřující proti zneužívání návykových látek, dále na rozvoj psychosociálních dovedností a sebepoznání klientů, vzdělávání, orientaci na trhu práce, posílení právního vědomí, posílení rodičovského chování, prevence další recidivy a minimalizaci rizikových faktorů. Je využívána pestrá škála metod a způsobů intervencí. Existují zde programy zaměřené na konkrétní dovednosti (kognitivně-behaviorální, gramotnost, šance na zaměstnání, sociální a komunikační dovednosti). Poskytovateli probačních programů jsou většinou občanská sdružení, do značné míry se na tomto poli angažují i diecézní charity.

Jak bylo naznačeno již v úvodu, programy by měly být průběžně monitorovány a vyhodnocovány. V průběhu přechodného období dvou let

(2005 a 2006) bude vyvíjen ve spolupráci s MPSV systém hodnotitelů kvality probačních programů. Fakt vysoké diverzity probačních programů však znesnadňuje nalezení vhodného způsobu jejich evaluace. Jednotlivé programy mohou vyžadovat využití odlišných evaluačních přístupů a použitých technik získávání dat. Na následujících stranách proto shrneme obecné možnosti využití evaluačních výzkumných metod. Následně by pak mělo být provedeno jejich přizpůsobení na míru (tailorizace) každému programu.

Programová evaluace

Programová evaluace se stává v současnosti stále více potřebnou, ruku v ruce s tím, jak je vyžadována stále vyšší a vyšší odpovědnost realizátorů programů za jejich efektivnost, účelnost, celkově vzato za racionalitu těchto opatření. Spolu s růstem významu programové evaluace však roste i množství více či méně se lišících přístupů a využitelných výzkumných designů.

Programová evaluace nicméně zůstává aplikací jak kvantitativních, tak kvalitativních výzkumných metod. Programová evaluace je využívána při hodnocení programů, které jsou v jakémkoli stádiu svého vývoje, od plánovacích stádií až po kompletní program. Programová evaluace je používána k tomu, aby pomohla učinit důležitá rozhodnutí o budoucnosti hodnocených programů. Kdybychom měli sáhnout po definici evaluace, je vhodné využít ve světě široce rozšířené publikace Evaluation: A Systematic Approach, autorů Rossiho a Freemana (1993:5): „Evaluační výzkum je systematická aplikace procedur sociálního výzkumu za účelem hodnocení konceptualizace, designu, implementace a nástrojů sociálně-intervenčních programů.“

Formativní a sumativní evaluace

Michael Scriven bývá často považován za zakladatele jednoho z nejpopulárnějších, základních a trvalých rozlišení typů evaluace, když používá pojmy formativní a sumativní evaluace. Podle Scrivena (in Clarke 1999:6-7) je formativní evaluace prováděna s cílem poskytnout zpětnou vazbu lidem, kteří se snaží něco na program zlepšit. Poukazuje to na určitý typ evaluačních aktivit, jejichž hlavním cílem je podpořit proces zlepšování (improvement). Následkem toho je ve formativní studii kladen

důraz na identifikaci silných a slabých stránek programu nebo intervence. V podstatě evaluátor sbírá data o designu programu a jeho implementaci.

U tzv. sumativní evaluace je primárním zájmem determinovat celkovou efektivitu, nebo dopad programu. Závěrem sumativní evaluace by měl být návrh zdali by program měl nebo neměl pokračovat. Sumativní evaluace se tedy primárně zaměřuje na determinaci efektivity opatření nebo naplánované intervence. Díky jejímu zaměření na zjištění rozsahu, v jakém program dosahuje stanovených cílů, dominují kvantitativní metody a techniky sběru dat.

Herman a kol. (1987) prezentovali tyto dva přístupy jako dva ideální typy situované na opačných koncích kontinua. Hlavní rysy formativní a sumativní dichotomie tak shrnuje následující tabulka.

Formativní a sumativní evaluace – srovnání

	Formativní	Sumativní
Cíloví příjemci informací (Target Audience)	programoví manageři/praktici	tvůrci politiky (policy-makers), financovatelé (funders), veřejnost
Zaměření sběru dat	vyjasnění cílů, podstata implementace, identifikace výsledků (outcomes)	implementace, měření výsledků (outcomes)
Role evaluátora	interaktivní	nezávislá
Metodologie	kvantitativní a kvalitativní (důraz na druhou z nich)	důraz na kvantitativní
Četnost procesu sběru dat	kontinuální monitoring	omezená
Procedury podávání zpráv	neformální, pomocí diskusních skupin a meetingů	formální zprávy
Četnost podávání zpráv	během fáze pozorování /studie	po dokončení evaluace

Zdroj: Clarke 1999:8, adaptováno z Herman a kol. 1987:26, vl. překl.

V případě formativní evaluace jsou cílovou skupinou příjemců informací (target audience) ti, kdo mají odpovědnost za plánování, řízení a provádění opatření. Formativní evaluátor pracuje úzce s programovým personálem (lidé zapojení do plánování a provádění programu a další aktéři – obecně stakeholders). Za použití jak kvalitativních, tak i kvantitativních metod se formativní evaluátor zaměřuje na programové procesy. Podle Clarke (1999) je to právě tento *důraz na proces*, co odlišuje formativní přístup od přístupu

sumativního. Jde o to popsat, jak program aktuálně operuje, zvláště během svých raných fází.

Sumativně orientovaní evaluátoři mají tendenci upřednostňovat experimentální a kvazi-experimentální výzkumný design (viz níže). Přitom jak formativní, tak sumativní evaluaci je možné provádět za použití kvantitativních i kvalitativních výzkumných strategií, případně jejich kombinace.

Kvantitativní a kvalitativní data

Kvantitativní metody v zásadě používají data, která mohou být prezentována v numerické podobě a mohou být předmětem různých typů statistických analýz, zatímco kvalitativní metody produkují data, která nejsou tak vhodná pro statistické vyhodnocení. Jak poznamenávají Miles a Huberman (1984 in Clarke 1999), hlavní rozdíl mezi těmito dvěma přístupy je, že jeden pracuje s čísly, zatímco druhý je spojen se slovy.

V případě kvantitativní strategie hraje významnou roli pojem experiment. V praxi sociálních věd jsou však s „klasickým“ experimentem nemalé problémy. Proto se často přistupuje k tzv. „kvaziexperimentu“, který se stal v rámci programové evaluace populárním postupem. Uskutečnění experimentu často brání etické důvody, např. riziko manipulace s lidmi proti jejich vůli apod.

Řádný experiment pak lze rozpoznat podle následujících náležitostí (Shaugnessy, Zechmeister, 1990 in Žižlavský 2003:89):

- Interní validita. Jsou eliminovány ostatní možné příčiny (vlivy) působící na výsledek experimentu.
- Reliabilita. Opakováním experimentu je dosaženo stejného výsledku.
- Senzitivita. Experiment rozpozná efekt na závislou proměnnou, i když je nepatrný.
- Externí validita. Experimentální zjištění jsou zobecnitelná za hranice experimentálního prostředí.

Pokud chceme dosáhnout externí validity, musíme náhodně vybrat případy, které chceme zkoumat. Náhodně vybraný vzorek pak rozdělíme na *experimentální skupinu* a na *kontrolní skupinu*. „Experimentální skupina bude vystavena působení nezávislé proměnné, kdežto kontrolní skupina nebude. ...Náhodným přidělením zajistíme totožnost obou skupin, co se týče jejich struktury. Tímto opatřením zvýšíme interní validitu experimentu, protože po vystavení experimentální skupiny účinkům

nezávislé proměnné by se měly obě skupiny lišit pouze hodnotami závislé proměnné, takže změna hodnoty závislé proměnné naměřená u experimentální skupiny je vysvětlitelná pouze vlivem nezávislé proměnné, a ne odlišným složením skupin“ (ibid.). Na obrázku č.1 je uvedeno obecné schéma experimentu.

Obr.1: Schéma experimentu

	R	O1	X	O2
	R	O1		O2

Legenda: R = náhodné přidělení do skupiny; X = intervence, působení nezávislé proměnné; O2 = posttest, O1 = pretest.

Zdroj: Žižlavský 2003:90

Výše uvedené etické problémy manipulace s lidmi způsobují, že v praxi musíme slevit z některých požadavků, třeba z požadavku na náhodné přidělení do experimentální a kontrolní skupiny. Takové uspořádání pak označujeme termínem *kvaziexperiment*. V kvaziexperimentálním uspořádání bude jako kontrolní skupina sloužit „podobná“ existující skupina. Z podstaty věci pak plyne, že kvaziexperiment má ve srovnání s experimentem nižší interní validitu a také reliabilitu. Obecné schéma kvaziexperimentu je uvedeno na obrázku č.2.

Obr.2: Schéma kvaziexperimentu

	O1	X	O2
	O1		O2

Legenda: O1 = pretest; X = intervence, působení nezávislé proměnné; O2 = posttest; Přerušovaná čára symbolizuje skutečnost, že skupiny nevznikly náhodným přidělením a tudíž jsou neekvivalentní.

Zdroj: Žižlavský 2003:94

V případě kvalitativní výzkumné strategie většina takto orientovaných evaluátorů podle Jennifer Greenové (1998:387):

- používá případových studií, a proto zdůrazňují význam kontextu, ve kterém operují a ne zobecnitelnost výzkumu,
- se spoléhá (ale ne výhradně) na kvalitativní metody,

-
- c) bere na vědomí (pokud to přímo nevyzdvihují), že jejich samotná přítomnost v evaluačním výzkumu je nezanedbatelná a ovlivňuje výsledky výzkumu,
 - d) primárně se ve své práci zaměřují na zvýšení *porozumění* programu.

Kvalitativní přístupy k programové evaluaci preferují kvalitativní techniky sběru informací, jako například otevřené interview, pozorování a studium dokumentů. Tyto techniky představují pro mnoho teoretiků a praktiků největší soulad s interpretativní výzkumnou perspektivou. Kvalitativní metody se spoléhají na interakční, adaptivní a úsudkové schopnosti samotného výzkumníka.

Jak vidno, v rámci programové evaluace můžeme vidět jak formativně tak sumativně orientovaný přístup, navíc obojí je možné provést jak za využití kvantitativní tak kvalitativní výzkumné strategie. Lze očekávat, že i v případě hodnocení probačních programů budou populární kombinace těchto strategií, což umožňuje například empiricky rozkrýt kvantitativní charakteristiky programu a následně třeba porozumět meritů věci pomocí kvalitativní strategie.

Závěr

Obecně vzato je pro rozvoj a zefektivnění praxe třeba podporovat součinnost a spolupráci všech subjektů a organizací zainteresovaných v oblasti práce s rizikovou mládeží. Jedná se především o koordinovanou spolupráci orgánů činných v trestním řízení, Probační a mediační služby ČR, orgánů sociálně-právní ochrany dětí, nevládních neziskových organizací, měst a obcí. Řešena by měla být nejen otázka počtu, ale také otázka dostupnosti probačních programů. Zatím jsou probační programy nabízeny pouze organizacemi sídlícími ve větších městech. Dalším úkolem do budoucna je usilovat o co největší možný rozsah nabídky a dostupnosti akreditovaných probačních programů s cílem zajistit existenci programu, který by odpovídal individuálním potřebám klienta. Všechny tyto složité otázky může napomoci řešit precizní využití programové evaluace.

Na základě uvedené dichotomie mezi formativní a sumativní evaluací na tomto místě doporučujeme provedení nejen sumativní evaluace za využití kvantitativních výzkumných strategií (jejichž provedení lze ostatně v dohledné době očekávat), ale rovněž provést formativní studii za využití kombinované výzkumné strategie, která by umožnila lépe porozumět *procesu* fungování programu a odhalit tak příčiny případných selhání programu, či nezřetelného dopadu na cílovou populaci.

Zvážena by měla být i otázka interních či externích evaluátorů. V rámci tohoto problému by bylo vhodné zvážit možnost zapojení externích expertů do hodnotících týmů a jejich kooperace s interními členy Probační a mediační služby, Ministerstva spravedlnosti, Ministerstva práce a sociálních věcí atd.

Cílem programové evaluace je dosáhnout jak tzv. vědecké důvěryhodnosti provedené evaluace, kdy jsou pečlivě dodržena vědecko-výzkumná kritéria a dále dosáhnout tzv. důvěryhodnosti stakeholders, tedy těch, kteří jsou za programy odpovědní, jsou jejich realizátory, poskytují na jejich běh finance atd.

K rozšíření závěrů a zjištění z hodnocení programů by měly přispět i precizně formulované závěrečné zprávy a zároveň by měla být pečlivě zvážena jejich forma. Podle Rossiho a Freemana (1993:452) je v zásadě možné vytvořit několik oddělených závěrečných zpráv a stručných shrnutí evaluace, a to v různých stylech a formátech pro různé cílové skupiny. Proto je možné odlišit mezi primárním a sekundárním rozšířením těchto materiálů (primary and secondary dissemination). Primární disseminace vytvoří plné, technicky detailní verze zprávy. Sekundární se pak snaží referovat o evaluačních zjištěních způsoby, které jsou přizpůsobené (tailored) potřebám specifických stakeholders. Sekundární disseminace nezahrnuje podle Rossiho a Freemana (ibid.) jen psanou zprávu, ale může nabývat mnoha rozdílných forem, včetně slovních zpráv, obrazové prezentace podkladů nebo dokonce videa. V tomto případě by měly být podle Clarke (1999) minimalizovány technické termíny a tam kde je to potřeba, by měl být uveden i glosář hlavních pojmů. Je rovněž vhodné zahrnout do závěrečné výzkumné zprávy stručné shrnutí, jelikož se dá předpokládat, že mnoho politiků, rozhodovatelů a programového personálu nebude číst celou zprávu.

Doufejme, že evaluace probačních programů se stanou v brzké době realitou a budou dosahovat jak vysoké vědecké důvěryhodnosti, tak vysokého praktického naplnění.

Literatura

- CLARKE, A. (1999). *Evaluation Research*. London: Sage Publications.
- GREENE, J. C. (1998). *Qualitative Program Evaluation*. In: Denzin, N. K.; Lincoln, Y. S. (eds.). *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousand Oaks: Sage Publications.

KROUPOVÁ, L. (2005). *Probační programy jako nový nástroj sociální práce s mladistvými pachateli - česká realita versus britské zkušenosti*. In: Smutek, M. (ed.). *Možnosti sociální práce na počátku 21. století*. Hradec Králové: M a V.

ROSSI, P. H.; FREEMAN, H. E. (1993). *Evaluation – A Systematic Approach*. London: Sage Publications.

SMUTEK, M., ed. (2005a). *Možnosti sociální práce na počátku 21. století*. Hradec Králové: M a V.

SMUTEK, M. (2005b). *Evaluační sociálních programů*. Hradec Králové: Gaudeamus.

ÚPLNÉ ZNĚNÍ - *Trestní předpisy* (2003). Praha: Sagit.

ZEHR, H. (2003). *Úvod od restorativní justice*. Praha: SPJ.

ŽIŽLAVSKÝ, M. (2003). *Metodologie pro Sociální politiku a sociální práci*. Brno: MU.

www.justice.cz

Násilí na stadionech jako důsledek existenciální prázdnoty

Josef Kasal¹

Katedra sociální patologie a sociologie, Pedagogická fakulta, Univerzita
Hradec Králové

Abstract

Every violence launched against another man or group of persons has deeper social roots. Because offenders of football violence are young people, it is important to understand causes of their motivation. One of efficient causes of football fans violence can be caused by looking for sense of young man existence.

Key Words: Inetgration Culture, Sense of Being, Authenticity, Self-realization, Morality, Two-way Working, Initiation, Hooligans

Při snaze definovat motivace vedoucí k takovému druhu jednání jako je vášnivé fandovství nalézající své sebevyjádření v násilí ať již konaném na sobě navzájem, či agresivitě vůči institucím a hmotnému majetku, se nelze nevyhnout úvahám o vnitřních individuálních zdrojích tohoto jednání. Otázkou je jak dalece je toto jednání podmíněno současnými kulturními zvyklostmi a jak také formuje tyto skupiny z hlediska osmyslupňování životní existence. Při diskusích na dané téma dochází, zdá se, k matení pojmů svoboda a sebeuskutečnění. Naše současná kultura má tendenci zdůvodňovat podobná jednání právem individua na svobodné sebevyjádření, které pramení z individuální svobody či individualismu. Takto pojímaná svoboda klade přílišný akcent na odlišnost od ostatních. Jakási odlišnost za každou cenu však bývá zploštěnou a postrádá hlubší objektivní smysl. Vždy je nutné se ptát: „Co je na mé odlišnosti smysluplné?“ (srov. Taylor, s. 39). Právě od této úvahy lze rozvinout diskusi na téma, zda násilí na fotbalových stadionech lze objektivizovat jako důsledek existenciální prázdnoty, kterou v tomto případě vnímám jako absenci na „dobro“ orientovaného individuálního životního projektu.

Hodnotnou existenci, tedy existenci na jejímž pozadí stojí morální ideál (srov. Taylor, s.21) mohou prožívat autentičtí jedinci. A také svobodní jedinci ve smyslu, že jsou ochotni převzít plnou odpovědnost za důsledky svého chování a jednání. Každé lidské konání, tedy i fandění a chuligánství

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Josef Kasal, Katedra sociální patologie a sociologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, email: josef.kasal@uhk.cz.

je podmíněno kulturou, ve které se realizuje. Jednotlivci a skupiny žijí v sociálně kulturní realitě, jež má v daném čase a prostoru své znaky, které mají (za použití Durkheimovy formulace) na jedince sílu utlačivou. Žijeme-li v době masmediálně šířené kultury nebo také kultury *integrační*¹ budeme a jsme svědky vlivu tohoto kulturního působení na sféru volného času a jeho aktéry. V našem případě na mladé lidi, kteří nacházejí výraz tlaku integrační kultury ve fotbalovém násilí a chuligánství, tedy v kultuře absence všeobecně uznávaných norem slušného chování a pseudoliberalismu.

Banalizace sportu – banalizace fandění

Zvláštnost aktivit fotbalových fanoušků spočívá především v atraktivnosti prostředí, ve kterém se odehrávají. Je to svět nejrozšířenějšího a nejsledovanějšího (pro miliony na celém světě nejkrásnějšího) sportu. Na něho je celoročně zaměřena pozornost široké obce příznivců od malých vísek, kde se „kope“ okresní přebor až po extraligu a mezinárodní utkání. Tam všude se cítí fotbalový fanoušek potažmo fotbalový chuligán „ve své kůži“. Díky této nesmírné popularitě jsou na dění na stadionech zaměřeny sdělovací prostředky, které mediálně vytvářejí svět, ve kterém i malému je možno se zviditelnit, svět, který vytváří iluzi spolupatříčnosti, solidarity a hlavně účelnosti a užitečnosti takové činnosti. Je to součást kouzelného světa sportu, který (často jako jediný v těle národním) vyvolává emoce spojené s vlastenectvím, vědomím si spolupatříčnosti k národu a jeho schopnostem. Příliš mnoho krásného zdá se, že nabízí fotbal za věrnost k němu, za bezmeznou podporu a lásku do „roztrhání těla“. Fotbal, prostřednictvím svých aktérů, vytváří modely chování a postojů. Aktéry – hráče můžeme (ve smyslu Eco) označit za elity, jejichž institucionální moc je nulová, zato se však stávají akčním modelem pro nastupující generaci a mohou hluboce modifikovat smysl jejich hodnot a etických rozhodnutí. Vzhledem k televizním návykům širokých vrstev obyvatelstva se televizními programy utváří zároveň týdenní i denní řád rodiny. A protože privátní sféra není tím, čím se zdá být – sférou separovanou od okolí (Beck, s. 214) jsou často celými rodinami nekriticky přijímány vzorce, pomocí nichž se každé individuum snaží dekódovat sociální svět. Jsme svědky totální banalizace sportu, jenž je prezentován jako příklad zdravého

¹ Integrační kultura je určována tím, co lidi zajímá. Zahrnuje v sobě různé druhy žánrů i pohledů na svět včetně zábavy a „životní pomoci“. Je velice pružná díky převzetí funkce propagační (srov. Habermas s. 273).

životního stylu a zábava pro miliony, jako úžasná zpráva o schopnosti člověka překonávat nemožné. V čem spočívá tato banalizace? Nepřiměřeně nadhodnocuje důležitost sportovního dění pro každodenní život miliónů obyvatel této planety. Člověčenství přelomu dvacátého a jednadvacátého století nemá smysl pro uměřenost. Přesnější by bylo říci kapitáni průmyslu a politiky nemají pro ni smysl. Z jistě pozoruhodných sportovních výsledků, které si zaslouží obdiv a z umění, které je schopno pobavit a vyvolávat pozitivní emoce, bylo vytvořeno monstrum řídící se vlastními zákony. „Lidé touží po gladiátorech“, zní často z úst sportovních redaktorů, trenérů a ideologů sportu. Jeden z příkladů banalizace sportu, při níž se vědomě pracuje se zavádějící symbolikou. Gladiátoři dneška nejsou otroky, živořícími bez vlastních prostředků na okraji společnosti a pomyslný palec diváků otočený k zemi nepřináší dnešním bojovníkům většinou žádnou bolestivou újmu. Dalším příkladem jsou médií a zájmovými skupinami kolem sportu prováděné účelové manipulace s emocionálně podbarvenými pojmy jako vlastenectví, národ, hrdost, pevnost, bojovnost, čest, fair play aj. Tyto manipulace nepatřičně heroizují sport a vymezují mu místo, které mu nepatří a je pro společnost matoucí. Sportovní hvězdy, přesto, že takto je vyráběn jejich obraz, nejsou politickými osobnostmi v pravém slova smyslu. Politikou mohou být využívány, snad i zneužívané. Nejsou politickými osobnostmi, byť je média často představují div ne jako mesiáše či emisary národních nebo celolidských zájmů, protože: „oni bojují za nás“. K uvedeným konstrukcím bezesporu patří koncept iluzivní rodinné příbuznosti či úzkého, téměř osobního přátelství každého fanouška ke sportovním idolům. Těm, kteří vytvářejí obraz světa sportu jde o to, aby sportovci byli veřejností přijímáni jako „naši“. To je, myslím, dominantní citový aspekt, který (v našem případě) fotbalové fanoušky stmeluje a interiorizuje ztotožnění se s klubem. Z jejich pohledu pochopitelně nemohou být hooligans aktivity chápány jako důsledek nějaké prázdnoty. Oni se jasně profilují, nacházejí pevné body své činnosti a tato jim dává i vize do budoucna. Otázkou je, zda investice osobních životních projektů do virtuálních konceptů „světa fotbalu“ sám o sobě nevykazuje existenciální prázdnotu, neboť jak najít naplnění při absenci smysluplného obsahu?

Jiným důvodem motivace k činnosti ve skupinách chuligánů a zvláště navazujícího násilí může být silně a podvědomě pociťovaná *iniciační touha* – v tomto případě iniciace do světa dospělých. K lepšímu pochopení kontextu iniciace a fotbalového násilí použijme příklad, který zároveň nutí k zamyšlení nad vytvářením příznivého klimatu pro vzdělávání a výchovu ve školách různých typů a stupňů.

Jestliže od novověku je podobou této iniciace školní vzdělání (např. maturita=zkouška dospělosti), v moderní době je dospívajícími tato školní iniciace často vnímána jako cosi cizorodého a že oni sami nevědomě hledají jiné formy iniciace (Kratochvíl, s. 157). Tento trend samozřejmě není dobrou vizitkou rodině a škole. A naopak, svědčí o síle přesvědčivosti banalizovaných životních příběhů mediálních a sportovních hvězd. Abych však nepodlehł zjednodušujícímu nářku nad negativními vlivy médií a účelovým jednáním subjektů podporujících fotbal (a také na něm vydělávajících) je třeba se ptát, neozývá-li se v oněch vyhledávaných „mimoškolních“ iniciacích lidská přirozenost, která tím reaguje na přílišnou vzdálenost naší kultury od naší přirozenosti a na neadekvátnost postupů, které se snaží tuto vzdálenost překonávat. Takováto reakce přece nemůže být jiná než „méně kulturní“. Hlasem zdeptávané přirozenosti není přece rajská nevinnost, ale chaotický proud, který se snaží prodrat mimo vytýčené břehy nebo přes ně (Kratochvíl, s.157).

A protože škola, spolu s rodinou a zřejmě i dalšími institucemi, není schopna zaujmout natolik, aby v mladých lidech zažehávala tužby po autentickém, jedinečném a hlavně vědomém životním projektu, akceptují tyto jiné iniciační procedury. Ať již je to přehnaný důraz na sex nebo na vyznávání způsobu života v subkulturách fotbalových chuligánů (srov. Kratochvíl, s.158). Jak mají vědět, že život spojený s fotbalovou horečkou není schopen dát více než pár prchavých okamžiků vzrušení, pocitů důležitosti a síly, že na chuligánství nelze stavět smysluplný životní projekt?

Chuligánství – mezi Skylou smysluplnosti a Cháribdou zábavy

Hovoříme-li o fotbalových chuligánech, je velice snadné sklouznout do odsuzujících stereotypů vyvolaných zprávami o rvačkách při a po fotbalových zápasech, po zprávách o zničeném majetku nebo dokonce o napadání bezúhonných občanů, kteří nemají s fotbalem nic společného. Předcházející část této studie se také snaží naznačit kde hledat prameny chování vedoucího k nonkonformním projevům, část následující se pokusí zodpovědět základní otázku, zda za násilnickým jednáním lze nacházet jakési existenciální vakuum vzniklé rozkolísaným společenským vědomím na základě absence pevných hodnotových kritérií osmyslupňujících životní projekty dospívajících.

Ke zjednodušujícím soudům dochází tam, kde chybí dostatek informací, hodnověrných zpráv o daném jevu, ke kterému se snažíme zaujmout

smysluplné stanovisko. V českých zemích je sběr těchto dat teprve v počátcích. Prozatím jsou shromažďovány zkušenosti ze zahraničí. Aktivita směřem k prevenci, či dokonce odstranění násilí, jsou zatím převážně vedeny administrativně právní cestou. O aktérech a účastnících fotbalového násilí zatím víme velmi málo. Chybí ucelený sociálně psychologický profil českého fotbalového fanouška. Z již získaných informací se však dají usoudit tendence vedoucí k definování možných postojů a konkrétních řešení.

Co lze tedy říci o českém fotbalovém chuligánovi a jak se jeho angažovanost ve skupinách hooligans odráží v jeho hodnotových rámcích směrem k sebeidentifikaci a tedy i k nacházení existenciálního smyslu jeho chování? K analýze řešené problematiky použiji sociologická data z vlastního anketního šetření mezi fanoušky Sparty, FK Hradec Králové a z rozhovorů s nimi. Dále se v interpretacích budu opírat o autority z oblasti sociologie, filosofie a psychologie.

Protože scéna fotbalových fanoušků není homogenní skupinou, budu pro označení té části fanouškovské scény, která vykazuje tendence k násilnickému chování a jednání používat název chuligáni nebo hooligans (ve smyslu Mareš, Smolík, Suchánek: Fotbaloví chuligáni), na rozdíl od pojmenování fotbaloví fanoušci jako označení všech aktérů sledování fotbalu. Pro snazší orientaci ve struktuře fotbalových fanoušků uvádím rozdělení, na kterém se v základních charakteristikách shoduje literatura i aktéři fotbalového diváctví:

Skupiny fanoušků jsou obvykle rozdělovány do tří základních skupin:

Skupina A: „Ti co tleskají“ nebo také „měšťáci“ – chodí hlavně na prestižní zápasy. Skupina přihlížejících. Samotná hra není pro ně tolik důležitá, chtějí se bavit, součástí navazování různých společenských kontaktů.

Skupina B: „Ti co podporují“, žijí s klubem, chodí na všechny zápasy i vyjíždí, vše je koncentrováno na fotbal, zpravidla mladší fanoušci. Fotbal je jejich život.

Skupina C: „Tvrdé jádro“ – silná identifikace s klubem. Jejich činnost je zaměřena na zážitek. Fotbal a dění kolem je především zábava. Nejenom, že fotbal konzumují – dělají „divadlo“. Tyto skupiny jsou typickými hooligans.

Další: „Rváči“ – chrání slabší kolegy, rvou se pro legraci. Ultras jsou vnímáni někdy jako radikálové, jindy jako ti co dělají „chorea“. U nás se více blíží skupině „C“.

Za skupiny, které jsou vnímány mimo toto rozdělení, označují někteří fanoušci „extrémisty“, tedy skupiny, jejichž motivací je především prezentace rasistických a radikálních politických názorů. K uvedenému je třeba dodat, že toto rozdělení je orientační a vymezení ostrých hranic je prakticky nemožné. Tzv. hooligans řadíme do skupiny „C“. Z této skupiny se také rekrutují bojůvky, které si domlouvají předem plánované bitky s odpůrci jiného klubu. Na veřejnosti jsou nejvíce vidět a slyšet fanoušci na pomezí skupin A a B a ultras. Hooligans jsou také označováni za jakousi ochranu ostatních fanouškovských skupin. „Skini“ jsou nejvágněji označovanou skupinou, jsou více radikální v politických názorech, mají blízko k násilí, fotbal není na prvním místě zájmu. Příslušnost ke skupinám je prezentována také oblečením (hooligans zn. UMBRO, THOR STEINAR, skins zn. LONDSDALE, PITTBULL, DOUBLEMAKER, HOOLIGAN).

Jak vyplývá z výše uvedeného, je také problematické přesně určit, které skupiny jsou náchylnější k násilí na stadionech i mimo ně. Zmíněno bylo násilí, které je organizováno a předem domluveno mezi skupinami hooligans. Fanoušci sami hovoří o těchto konfliktech jako vnitřních záležitostech hooligans. Mají tendenci tyto souboje heroizovat a přičítat jim rámce gentlemanského boje. Navíc prý neohrožují většinovou společnost. Bitky se dějí za „férových pravidel“: - bijeme se s těmi, kteří to také chtějí; - nepoužíváme žádné zbraně; - toho, kdo je na zemi nebijeme. Tato „rytířská“ pravidla bývají porušována. Bitky se často vymykají organizátorům z rukou i proto, že se do bojů mísí náhodní pozorovatelé a příležitostní rváči. Mnoho vyvolaných násilností na stadionech také překračuje rámce původně zamýšleného. Místem cílených útoků spojených band bývají tzv. slabá místa na stadionech.

Z hlediska četnosti je nejčastější násilí, které je vyvoláno nedorozuměním nebo provokací mezi různými skupinami aktérů atmosféry fotbalového zápasu (pořadatelská služba ↔ fanoušci, fanoušci ↔ policie, veřejnost ↔ fanoušci apod.). Při každém zápase to na stadionech vypadá jinak. V podstatě se vytvářejí jedinečné interpersonální a interskupinové vztahy, které jsou platné pro daný čas, v daném místě a jenom pro jeden účel. Všechny tyto konflikty mají společného jmenovatele a tím je vzájemně nedostatečná znalost charakteristik „protivníka“. Při fotbalových zápasech dochází mimo hřiště ke zvláštnímu jevu – nefigurují zde logicky pouze dvě

skupiny, které se navzájem vnímají jako nepřátelské, tedy fanoušci domácích hráčů versus fanoušci hráčů hostujících. Chuligánství donutilo kluby organizovat novým způsobem pořadatelskou službu a rozšířit její působnost o oblast bezpečnosti a zamezování násilnického chování. Dále přivedlo na stadiony posílené policejní jednotky jejichž působení na fotbalových zápasech je hodnoceno značně rozporuplně. Jejich základním posláním je ochraňovat zdraví a majetek občanů, a v tomto případě, i majetek fotbalových klubů. Tato ochrana logicky spočívá v zamezení takového jednání osobám či skupinám osob, které je v rozporu s právním řádem a normami občanského soužití. Přítomnost policie „zatraktivnila“ pro chuligány kulisy fotbalového utkání. Vnáší sem totiž prvek vlastní důležitosti a vzrušení podmíněné větší rizikovostí kontroverzního chování. Překračování norem se stává prestižní záležitostí a chuligánské ostruhy jsou často získávány právě na „bitevním poli“ s policií. Před zraky veřejnosti se tak odehrává zvláštní hra, která má řadu, mnohokrát kuriózních, dějství. Fanoušci rádi vyprávějí o svých výjezdech na hostující fotbalová utkání, kde ještě na hranici hostujícího města si přebírají policisté jejich autobus a za zvuku houkaček je provázejí městem až na stadion. Při cestě vlakem si fanoušky přebírají již na nádraží a provází je zase celým městem až na stadion. Kde hledat jasnější příklad toho, že společnost prostřednictvím policie fakticky legalizuje chování chuligánů, veřejně deklaruje jejich výlučnost a důležitost. Tito, vesměs mladíci, tak zažívají přímo existenciální pocit sebeidentifikace a smysluplnosti, který jim, bohužel, není schopna dát škola ani rodina. Zkušenosti z kontaktů mezi chuligány a policisty tak dávají za pravdu některým sociálním psychologům, že fotbalové chuligánství je příkladem „vyhledávání tzv. vrcholných zážitků, resp. intenzivních emocionálních zkušeností, se kterými se nelze setkat v každodenním životě“. Další dávají nevázané chování fanoušků do souvislosti s tzv. časem mimo, tedy dobou, kdy je snížena společenská kontrola nad chováním jedince. Doba „mimo“ je podle těchto názorů časem hledání vzrušení v toku nevzrušivých situací všedního dne (srov. Mareš, Smolík, Suchánek, s. 26).

S uvedenými názory lze souhlasit s následujícím doplněním. Sociální realita se v dnešním světě velice razantně proměňuje. Z rozhovorů s fanoušky a pozorováním jejich chování je patrný odklon od „čisté“ zábavy hledající vzrušení k chování, které lze nazvat „smysluplnou zábavou“. Již jsem se zmínil, v souvislosti s iniciací, o tom, že škola není přitažlivým rámcem životního projektu pro mnoho mladých lidí a to i přesto, že bývá prezentována jako místo, kde učení má být hrou. Jako bychom se báli říkat dětem, že se musí učit zodpovědnosti, že škola není

hřištěm, ale přípravou na profesní život. A protože, bohužel, není „škola hrou“, implantují si do ní žáci zábavu. Zábavu, která nejenom rozptýluje, ale také pomáhá vyvážit se z povinnosti. Na zábavné výstřelky škola může reagovat pouze směšnými napomenutími a tresty (což je také vlastně zábavné). V souvislosti s absencí přísných společenských norem a dojmu, že vše je dovoleno a člověk k zábavě je zrozen, prožívá mladý člověk vstup do světa dospělých velice volně s představou, že takto to být má a bude napořád. Nevázaná zábava však časem pozbývá smyslu a stává se nudou. Je třeba nalézat nové a nové způsoby jak vyplnit volný čas a naplnit jej smyslem. Stát se fotbalovým fanouškem znamená možnost splnit si obě předsevzetí. Výtečně se bavit a přitom být užitečný, důležitý (sám před sebou i před ostatními). Termínem „smysluplná zábava“ tedy označuji jednání fotbalového příznivce, pro kterého původně nevázaná zábava se změnila v pocit konat něco pro „svůj“ klub, pro své kamarády, pro fotbal, zkrátka „osmysluplnit“ činnost, která má, z hlediska životního projektu, velice diskutabilní smysl. Jako důkaz lze uvést autentická vyjádření fotbalových chuligánů, kteří při svém jednání prožívají velice silné a autentické prožitky. Jsou přesvědčeni, že jejich rozhodnutí zasvěcení svého života chuligánství je správné a výsledkem svobodného rozhodnutí, které jim přináší následné svobodné jednání.

Nechme promluvit, již čtyřicetiletého chuligána:

„Není to nic jiného (fandění, pozn. autora) než vlastně obyčejná láska. Člověk se potřebuje propojit s někým, či něčím – co mu dává smysl. Jsem spojen s těmi, kteří mají stejný vztah úcty ke klubu, k městu v němž žiji. Vyvolává to pocit sounáležitosti, cítím, že to má smysl, protože je nás víc takových. Navíc k tomu přistupuje, že po těch letech je můj podíl na věci zřejmý. A pro mě to není oběť – je to stav. Jsem mezi lidmi, kteří si navzájem věří, na které je spolehnutí. Je to zvláštní svět lidí, kteří cítí vypočítavost a zbabělost společnosti. V našem světě je na kamarády větší spoleh než na jiné.“

Vyjádření dlouholetého fanouška, člověka, který je v kontaktu s jinou osobou příjemný, trochu plachý, člověka, který se věnuje grafice a osobně se angažuje za záchranu fotbalu ve svém městě, zaznívá jako přitažlivé programové prohlášení. Onu zповěď nebagatelizuji a nestavím do světla sžiravé intelektuálské ironie. Ona si to nezaslouží. Analyzujme ji z pohledu našeho tématu.

Bezděčně a nestylizovaně je zde kladen silný akcent na smysl konání, který v sobě zahrnuje obě roviny „morálního ideálu“¹. První rovinou je oblast individuálního vztahu k sobě, snaha o sebeuskutečnění a z něho vyplývající přesvědčení o autentičnosti konání. V rovině druhé je, jaksi pudově, vyjádřena touha po uznání druhými. Sebeuskutečnění má dialogický charakter – tedy až na pozadí konfrontace své představy autenticity s představami druhých a na základě vztahu k druhým osobám docházíme k sebeuskutečnění.

Zde, na základě uvedeného, se vynořuje (pro naše téma zásadní) otázka: Lze tento vnitřní smysl, tento skupinově sdílený smysl, považovat za morální ideál? Není to individuálně a skupinově pouze účelově vykonstruovaná představa? Odpověď na obě otázky a odpověď na otázku uvedenou v názvu stati můžeme dostat a dostáváme pouze v konfrontaci se společností, s názory druhých. Pouze na pozadí tohoto dialogu je možné prokázat, zda to co volíme jako jednotlivci a členové jakékoliv zájmové skupiny je správné a smysluplné. Zde se dostáváme k tomu, jak je problematické hovořit o fotbalovém chuligánství z pohledu existenciální prázdnoty. Jestliže dnešní společnost staví na odiv absurditu a nesmyslnost života, přitom miliony „průměrných lidí“ propadly divnému stylu života v němž nejvyšší hodnotou je „bavit se“ (což je vcelku jen jiný projev toho, že lidský život žádný smysl nemá) (Machovec, s.9) potom se neptáme po prázdnotě existenciálního bytí fanouška, ale po prázdnotě společenské. Z tohoto pohledu potom chování fanoušků, na pozadí těchto „smyslů“, nabývá jasnosti a jim tento život osmyslňuje, neboť přirozeně „tendují“ k něčemu co by je zařadilo tam, kde to má smysl.

Přesto i ve „smyslu vyprázdněné“ společnosti stále silně působí prověřené a přirozeně zakotvené kulturní hodnoty a z nich plynoucí uvědomování si toho, co pro život lidský je důležité, hodnotné, prvořadé, naplňující. Dnešní společnost je také společností, která hledá cesty k člověku silného vnitřního sebeobrazu, sebeaktualizovanému, majícímu neustálou tendenci se zlepšovat, vhodně se chovajícímu, zkrátka k plně rozvinutému člověku směrem k další osobě či osobám. Nejlépe to lze nazvat *pohybem směrem k socializaci* (srov. Zeig, s.227, 228). Ve vztahu k této, doufejme, že dominující, tendenci není chuligánství nic jiného než pohodlnou zábavou, iluzorním příběhem panošů pseudorytířství a ve svých nejvyhraněnějších podobách spojených s násilím je jednáním jdoucím proti smyslu naplněné

¹ Ch. Taylor jako odpověď na snahy relativizovat některé morální ideály uvádí, že některé druhy života jsou skutečně vyšší než jiné, těchto nároků se kultura tolerance individuálního sebeuskutečnění hrozí. Viz. *Etika autenticity*, s.23 - 25.

lidské existence, a proto důsledkem existenciální prázdnoty. Neboť z hlediska lidské projekce na tvořivou budoucnost není chuligánství nosným a smysluplným obsahem života, ve svých nejextrémnějších projevech je pro život nebezpečný.

Jak říká Lévinas (s.20): Existence je bojem o ni, boj o budoucnost, jako starost bytosti o své trvání a uchování. Boj už existující bytosti o pokračování této existence.

Literatura

ECO, U. (1995). *Skeptikové a těšitelé*. Praha: Svoboda.
ISBN 80-205-0472-9

BECK, U. (2004). *Riziková společnost*. Praha: SLON.
ISBN 80-86429-32-6

LÉVINAS, E. (1997). *Existence a ten, kdo existuje*. Praha: Oikoymenh.
ISBN 80-86005-36-4

MACHOVEC, M. (2002). *Smysl lidské existence*. Praha: Akropolis.
ISBN 80-7304-016-6

MAREŠ; SMOLÍK; SUCHÁNEK (2004). *Fotbaloví chuligáni*. Brno: Centrum strategických studií. ISBN 80-903333-0-3

ZEIG, J. K. (2005). *Umění psychoterapie*. Praha: Portál.
ISBN 80-7178-972-0

Nezletilí cizinci zneužívaní na našem území k trestné činnosti

Bc. Zdenka Nováková
Katedra sociální pedagogiky, Pedagogická fakulta,
Univerzita Hradec Králové

Abstract

Problemacy of infant foreigners in the Czech Republic is discussed here. I focus on the foreigners without the parent or anybody following him/her. I try to refere about the tasks like what to do with them when they are impulsed by other subject to breake the law and they are abused for crime delinquency.

Key Words: Infant Foreigner, Transgression of Law

Ráda bych Vás seznámila s problémem nezletilých cizinců bez doprovodu rodičů či jiných zákonných zástupců zneužívaných na našem území k trestné činnosti. Vzhledem k tomu, že pracuji na oddělení sociálně právní ochrany dětí úřadu městské části Praha 11, na jejímž území je zřízeno zařízení pro děti cizince, znám tuto problematiku poměrně podrobně.

Nejprve zde popíši situaci těchto dětí a následně bych se vyjádřila ke způsobu jejího současného řešení, nakonec bych chtěla poukázat na další možnosti řešení a jejich funkčnost. Děti cizinci na našem území jsou zneužívané především ke krádežím, ale bohužel v nemalé míře také k prostituci. Samozřejmě jsou zde zneužívány děti i k dalším činnostem jako je prodej různých věcí, úklid restaurací, mytí nádobí apod. Nejčastěji pochází děti zneužívané k trestné činnosti z Bulharska a východního Slovenska (hovořím zde o dětech, které byly při trestné činnosti odhaleny). Vždy se jedná o „zajetí“ dítěte do organizované skupiny, která se zabývá trestnou činností. Rodiče dětí o jejich činnosti většinou vědí, ale přímo na území našeho státu se nenacházejí. Některé děti jsou organizovaným skupinám rodiči v zemi původu prodávány. U bulharských dětí, resp. především dívek, jsou to nejprve krádeže a žebrání, které je někdy používáno jako zástěrka pro krádeže a následně s rostoucím věkem prostituce. Činnost organizovaných skupin je rozložena po celé republice, největší koncentrace je však v hlavním městě Praze. Děti z Východního Slovenska jsou odhalovány v největší míře na Ostravsku (zřejmě pro malou vzdálenost a příbuzenské vazby jednotlivých rodin). Děti jsou ze své země původu převezeny na naše území, kde jsou nuceny ke krádežím, a to již od poměrně útlého věku 8 – 9 let, někdy i dříve, ale nejběžnější je věk kolem

13 let a výše. Pokud nesplní denní normu nakradených věcí či peněz jsou surově bity stejně jako v případě, kdy jsou při činu přichyceny. Podmínky v nichž na našem území bydlí nejsou známy, děti o nich nechtějí vůbec hovořit. Krádeže se pro ně postupně stávají normou, je u nich výrazně poškozen morální statut.

Pokud je dítě odhaleno při krádeži, je poškozeným volána Policie ČR. Následuje výslech dítěte či mladistvého. Zde jsou, pokud je dítěti méně než 15 let, přítomny pracovníci orgánů sociálně právní ochrany dětí a tlumočníci. Scénáře těchto výslechů, ale i následného dění jsou téměř stejné. Nezletilý sdělí, že je v ČR jako turista a je zde s nějakou tetou, strýcem či starší kamarádkou. Jméno dotyčné osoby neznají úplně a nyní nevědí, kde se tento člověk nachází. Většinou sdělí, že se ztratili. Přesnou adresu, kde bydlí na území ČR, ale i ve své zemi původu téměř vždy údajně neznají. Pokud mají pas odkáží se na něj pouze výjimečně. Uváděným důvodem krádeže je nejčastěji nedostatek peněz na jídlo pro sebe apod. Většina nezletilých také uvádí, že chce najít svého „patrona“ a odjet s ním v nejbližších hodinách domů. Policie dítě po výslechu předá pracovníci orgánu sociálně právní ochrany dětí a ta provádí následné úkony k zabezpečení nezletilého. Nastane tedy v první řadě hledání dotyčného dospělého, kterého při výslechu dítě uvádělo. Toto je však velmi těžké a často se nepovede od dítěte získat ani celé jméno této osoby. Pracovnice tedy ve většině případů podávají k soudu návrh na vydání předběžného opatření, kterým se dítě svěří do zařízení pro děti cizince. Soud v běžné praxi těmto návrhům vyhoví. Děti jsou několik dní v zařízení pro děti cizince. Následně se jejich situace různí. Pro některé děti si přímo do zařízení přijdou lidé, kteří tvrdí, že jsou jejich rodiči a požadují jejich vydání nebo lidé, kteří tvrdí, že mají od rodičů plnou moc, jež je opravňuje děti převzít. Situace by byla jednoduchá, kdyby zde existovala jistota, že tito lidé jsou skutečnými rodiči, kteří dokáží další péči o dítě dobře zajistit nebo by existovala možnost dítě předat na základě plné moci oné zplnomocněné osobě. Ovšem praxe ukázala, že většina takových osob vůbec není rodiči dětí. V praxi rovněž neexistuje možnost předat dítě člověku na základě plné moci, není zde žádná opora v zákoně, ať už našem nebo jakékoliv zemi původu. Přestože je obecně v povědomí, že o děti dále není zajištěna péče, soudy často předběžná opatření ve prospěch těchto lidí a na jejich návrh, ruší, a to i přes to, že si neověří skutečnou totožnost těchto lidí. Soudy jsou předávány kopie rodných listů přeložené překladatelem v ČR, někde úplně chybí potvrzení o ověření pravosti původního dokladu. Není proto výjimkou, že dítě projde touto situací opakovaně. Již existují i případy, kdy dítě bylo předáno zpět člověku, který

ani dle svého tvrzení nebyl jeho rodičem. Pokud o dítě nikdo „neprojeví zájem“ děti se většinou snaží ze zařízení utéci. Jsem přesvědčena, že i nadále zůstávají na našem území a jsou i nadále zneužívány k trestné činnosti.

V případě, že dítě v zařízení zůstane, snaží se orgány sociálně právní ochrany dětí, ale i neziskové organizace kontaktovat v zemi původu dítěte orgány kompetentní k řešení situace dítěte. Bohužel to je v současné době téměř ve všech případech bezvýsledné. Dané orgány vůbec nijak nereagují na písemné žádosti o pomoc při řešení případu. Hledání příbuzných v zemi původu je tak značně komplikováno, resp. je téměř nemožné. Dítě pak zůstane v zařízení pro děti cizince, kde se, společně s dětmi – žadateli o azyl, učí česky, zvyká si na naše tradice, zvyky apod. O jeho další výchově rozhoduje český soud (ač v některých případech dle práva dané země). Pomoc ve formě umístění dětí do zařízení má tak dva protichůdné aspekty:

1. ústavní výchova na našem území se stává ochranou před dalším zneužíváním,
2. ústavní výchova zapříčiňuje u dětí vykořenění z jejich vlastní kultury a nemožnost nabídnout jim pokračování jejich života v naší zemi i po zletilosti (dá se totiž říci, že stávající zákonná úprava pobytu cizinců na našem území téměř znemožňuje těmto dětem získat trvalý pobyt na našem území).

V současné době je prosazována snaha o změnu zákona o pobytu cizinců tak, aby bylo dětem umístěným a dlouhodobě pobývajícím v zařízení pro děti cizince umožněno, po dosažení zletilosti, požádat o povolení k trvalému pobytu. Dle mého názoru je však nutné, vzhledem k výše uvedenému, spíše jednat s příslušnými státy o repatriaci těchto dětí do jejich země původu a vytvořit návazný systém, tak aby se o jejich další výchově rozhodovalo v domovském státě a aby tyto děti měly možnost žít ve svém přirozeném prostředí, což by bylo pro jejich vývoj, tvorbu vztahů a stabilitu rozhodně výhodnější.

Ochranná výchova v Polské republice

JUDr. Jiří Kubík
Konzul České republiky v Polsku

Abstract

The brief outline of the protective education problemacy. Its purpose, meaning and possibilities of its obligation in Poland.

Key Words: Protective Education Problemacy, Poland, System of Law

Výkon ochranné výchovy se v Polské republice realizuje na obdobných zásadách jako u nás.

Nezletilí, kteří se dopustí po ukončení 15 let věku trestného činu, uvedeného v trestním zákoně, mohou být podle trestního zákona odpovědní, pokud okolnosti jako je celkový stupeň rozvoje jejich osobnosti, jejich vlastnosti a dosavadní chování se míjeli s účinkem

V ostatních případech se u osob ve věku od 15 do 18 let postupuje podle zákona z roku 1982 ve znění pozdějších předpisů. Tento zákon postuluje následující opatření:

Orgánem, který se zabývá trestnými činy nezletilých osob je rodinný soud tvořený specializovaným senátem při okresním a krajském soudě, který má následující pravomoci:

- udělení napomenutí,
- donucení pachatele k nápravě způsobené škody ve prospěch poškozeného, nebo k vykonání určitých pracovních úkonů, k účasti na výchovné činnosti, včetně pedagogicko-psychologické, různá odborná školení, zákaz pobytu v určitých místech, anebo zákaz požívání alkoholu,
- stanovení přísnějšího dozoru prostřednictvím rodičů, nebo opatrovníka,
- ustanovení dozoru mládežnické nebo jiné společenské organizace,
- dozor prokurátora,
- stanovení zákazu řízení motorových vozidel (motocyklů),
- vyslovení propadnutí věci či prostředků získaných z trestné činnosti,
- umístění v náhradní rodině nebo ve výchovném zařízení pro mládež,
- umístění v nápravném zařízení (vazba pro mladistvé).

Při výslechu nezletilého je kladen důraz a snaha nejen na jeho výpověď, ale i povinnost provádět výslech v takových podmínkách na které je zvyklý, kupříkladu přímo v místě bydliště a je nutné se vyhýbat několikanásobným výslechům týkajících se stejných okolností.

Ve výjimečných případech vzhledem k povaze spáchaného trestného činu, může nezletilého policie vyslýchat pouze v přítomnosti rodičů, opatrovníka nebo obhájce, učitele, představitele okresního centra pomoci rodině či zástupce společenské organizace.

Policie také disponuje zařízeními, označenými jako policejní dětské cely, které jsou zřízeny u každého městského policejního velitelství. Do těchto cel jsou umísťovány ti nezletilí, u kterých je podezření ze spáchání trestného činu a zároveň existuje důvodná obava, že se budou skrývat, uprchnou, případně že budou jinak mařit průběh trestního vyšetřování. Důvodem pro umístění do policejní dětské cely je i skutečnost, že není možné zjistit totožnost nezletilého.

O zadržení a následném umístění nezletilého v policejní dětské cele musí být do 24 hodin uvědoměn spádově příslušný rodinný soud. Ten také může nařídit bezodkladné propuštění nezletilého z policejní dětské cely a jeho předání rodičům, případně opatrovníkovi.

Ve lhůtě 72 hodin musí být rozhodnuto o umístění zadrženého nezletilého do příslušného zařízení, kterým je výchovné zařízení pro mládež, zařízení sociálně-terapeutické pro mládež, dům společenské pomoci, zařízení zdravotní péče a nebo nápravné zařízení.

Nezletilého lze za podmínek stanovených zákonem umístit v zařízení před vlastním rozhodnutím na dobu nejvýše 3 měsíců, kterou lze prodloužit pouze o další 3 měsíce. Do uplynutí těchto lhůt musí být rozhodnuto o umístění v některém z ústavů.

Před vydáním rozhodnutí o umístění nezletilého ve výše uvedených zařízeních se v případě potřeby pro rozhodnutí soudu provádí znalecké zkoumání osoby pachatele trestného činu soudními znalci z oboru psychiatrie, kterému může podle okolností předcházet pozorování v zařízení zdravotní péče. Délka pozorování nesmí překročit dobu 6 týdnů. Procesními stranami v tomto řízení je nezletilý, jeho rodiče nebo opatrovník a prokurátor.

Literatura

Polský Zákon o řízení ve věcech neplnoletých z 26. října 1982 v platném znění.

III. VÝZNAMNÁ RIZIKA SOUČASNÉ DOBY VE VZTAHU K MLÁDEŽI

Transgrese a sociálně-patologické jevy

Mgr. Miroslav Kappl¹

Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita
Hradec Králové

Abstract

The text „Transgression and socio-pathological phenomena“ touts about the specific theory of clients world, that tries to describe reasons and motives of antisocial behaviors. This text bases on ideas of French thinker Georges Bataille, who interprets antisocial acts as a specific example of religious experience. He asserts this kind of experience is very important to formation of every personality. For that reason he takes the view, there is no feasibility of absolute prevention of the socio-pathological phenomena.

Key words: Transgression, Taboo, Socio-pathological Phenomena, Social Work

Občas se ptáme sami sebe, případně odborníků na slovo vzatých, proč lidé projevují tendence dělat věci, které jsou podle všeobecného mínění „hříšné“, „špatné“, „zraňující“, „ohrožující“ či prostě jen „nenormální“. S takovými chováními se setkáváme často, někdy bohužel jako přímí účastníci (svědci či oběti), ještě častěji se s nejdrastičtějšími z nich seznamujeme u večerních televizních zpráv či v ranních vydáních denního tisku. Většinou se nám záběry či popisy těchto činů hnusí, zároveň ovšem nemůžeme upřít zobrazením těchto jevů schopnost vyvolat v nás určitou fascinaci, svým způsobem ne nepodobnou té, kterou v daleko silnější intenzitě zažívají jejich původci. Tuto fascinaci si většinou nepřipouštíme a naši každodenní konzumaci těchto obrazů „zlých“ činů vysvětlujeme jako obecnou potřebu informací o dění kolem nás.

Pochopitelně se všichni navzájem od sebe lišíme v tom, jaké druhy chování a jednání považujeme ještě za normální, a které naopak už zahrneme do množiny odmítaných činností, v každém případě platí, že všichni z nás

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Miroslav Kappl, Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitského 62, 500 03, Hradec Králové, tel.: 493331317, email: miroslav.kappl@uhk.cz.

takovou určitou množinu vždy máme - a je to přirozené, není to o nějaké naší úzkoprstosti či netolerantní povaze, natož o fanatismu. Některé věci v našem společném světě všeobecně odmítáme akceptovat a v naší společnosti není pro ně místo. Toto odmítání dáváme všemi možnými způsoby najevo. Kromě několika diskutovaných případů určitých činů obvykle nebývá problém v rámci určité konkrétní komunity shodnout se na tom, co je už třeba odsoudit – a potrestat. Aby počet takových případů byl minimální, učí se členové každé society již od dětství různým žádoucím způsobům chování a odmítání spousty dalších, zejména těch, které souvisí s fenomény sexu a násilí. To jsou důležitá témata morálních a etických nauk všech společností a s problematickými projevy spousty z nich v praxi přijde do kontaktu kromě policie a dalších obvyklých represivních složek systému i sociální pracovník. Obvykle to bývá ve chvíli, kdy jeho klient je odhalen jako někdo, kdo přestoupil či opakovaně přestupuje určité společenské *tabu* a je nutné, aby někdo „dohlédl“ na jeho chování, aby se neopakovalo či aby se sublimovalo do určité společensky tolerované podoby svého projevu.

Nedomnívám se, že zodpovězení v úvodu položené otázky „proč se tyto věci dějí a proč se jich lidé dopouští“ nám pomůže takovýmto jednáním a chováním zabránit. Nicméně si myslím, že nám taková odpověď může alespoň pomoci tyto věci akceptovat jako určitý rys reality, se kterým se nedá toho moc dělat; nicméně možná se dá takovou odpovědí alespoň zmírňovat určitý stres, který nás postihuje, když se máme s těmito jevy setkat, ať už jako jejich přímí aktéři či jako ti, kdo byli nuceni jim přihlížet. Nevěřím ani, že na úvodní otázku a jí podobné existuje jen jediná odpověď. Může jich být nesčetně a všechny z nich budou v určitém svém aspektu pravdivé, alespoň pro určitý úzký okruh případů. Cílem tohoto příspěvku je podělit se o jednu z nejzajímavějších odpovědí na tuto otázku, která dle mého mínění zahrnuje poměrně velkou řádku společensky tabuizovaných chování a činností, s jejichž přímými aktéry se často setkáváme i my v pomáhajících profesích. (Pro upřesnění: těmito aktéry mohou být různé skupiny jako mladiství vandalové, fotbaloví chuligáni, drogově závislí, příslušníci mladistvých násilnických gangů, bojůvky „naci-skinheads“, sprayeři a graffiti umělci, skateboardisté ničící svými prkny veřejné prostory, příznivci nelegálních extrémních sportů a další účastníci jiných aktivit, obvykle spojených s násilím vůči osobám nebo soukromému i veřejnému majetku.)

Tím, od koho byla tato odpověď pro naše účely přejata, je francouzský filozof, sociolog a literát Georges Bataille, v obecném povědomí proslulý

svým konceptem „transgrese“. Právě tímto konceptem se budeme dále v tomto příspěvku zabývat v našem pátrání po tom, proč proti všem rozumným důvodům lidé konají i ty činy, které někdy velmi zdrženlivě označujeme jako poměrně „problematické“.

Než se ovšem dostaneme k samotnému pojmu „transgrese“, ozřejměme si některá základní východiska Bataillova myšlení.

Někdy se při posuzování teorií sociální práce doporučuje ptát se po tom, jaká je povaha zkoumaného konceptu, co je jeho předmětem – podle čehož potom určujeme, zda-li je to *teorie o sociální práci*, či *teorie sociální práce* nebo *teorie klientova světa* (Sibeon, 1990). Jak je již z úvodu stati poměrně zřejmé, je to *teorie klientova světa*, co nás právě aktuálně zajímá, a jak tedy začít jinak výklad takovéto teorie než otázkou, co je to vůbec „osobnost“ z hlediska zkoumané teorie - a co z toho vyplývá dále?

Odpovědí na položenou otázku nám Bataille ve svých pracích zanechal vícero, nejobecnější z nich o osobnosti vypovídá v tom smyslu, že to je *diskontinuítní bytost*, izolovaná od vnějšího světa prostřednictvím *zákazů* a *tabu*, které neslouží ničemu jinému než světu práce – světu účelu, vědění a produkce. Lidský jedinec je společností konstituován především jako „pracovní síla“, racionálně hospodařící nejen se zdroji a statky, ale navíc také se svým časem - člověk je jediný živočich, který se dokáže odvrátit od přítomného okamžiku a jeho svodů k budoucnosti, pro kterou se snaží v maximální míře zajistit (Bataille, 2000). Hranice naší individuality (subjektivity) jsou tedy umělé a Bataille v tomto nemá ve svých tvrzeních daleko k existencialistickým či marxistickým tvrzením o „odcizeném bytí“. Jiné je ovšem jeho pojetí toho, co by přívrženci existencialismu nazvali „autentickým“ – tedy „neodcizeným“ bytím.

Bataille nevnímá totiž protipól „odcizeného bytí“ jako více vědomé prožívání své subjektivity, jako bytí, které v konfrontaci s vědomím své smrtelnosti se rozhodlo více svobodně a odpovědně nakládat se svým životem. I takový způsob bytí stále podle něho zůstává v rovině služebného, odcizeného života. Za skutečný průnik považuje Bataille takové chování a jednání, které směřuje k opačným hodnotám, než vyznává „svět práce“. To znamená orientaci na hodnoty, jako je „plýtvání“, „nezdrženlivost“ a „opojení“, „ničení“ – tedy hodnoty, právě v nichž se podle něho projevuje to, co on sám nazývá „svrchovaný postoj“, tedy postoj neslučitelný se služebností určitému rozumnému účelu a s poslušností k určitému stávajícímu řádu (Bataille, 2000). Tím se ovšem už dostáváme k zmíněnému pojmu „transgrese“, bez kterého si povahu takovýchto zkušeností nelze dost dobře představit.

Co je to tedy transgrese? Z určité *vnější* perspektivy je to takové chování či jednání, které se neslučuje se společenskými normami – to už ovšem víme. Co se ale děje *uvnitř* subjektu, který jí dosahuje? Bataille se nebojí popsat takové prožívání jako určitou „náboženskou“ zkušenost. To si samozřejmě zaslouží určité vysvětlení. Jestliže převážná část našich životů se odehrává ve světě, který bychom plně charakterizovali jako *profánní* (tzn. svět určité střízlivosti, racionality, práce), nemusíme váhat, pokud budeme chtít situovat jednání a chování, o která nám jde, do světa zasvěcenému posvátnu, světa slavnosti, světa ohraničeného různými *tabu*, světa vyhrazeného bohům (Bataille, 2001). Nehraje přitom roli, zdali překročení je určitým kultem zakázáno či je za určitých okolností nejen povoleno, ale i doporučeno. V každém případě je vždy postaveno na popření hodnot světa řádu a produkce. V okamžiku, kdy se rozhodneme vzepřít autoritám tohoto světa, kdy odmítáme být pouhými pracovními nástroji a alespoň na krátkou chvíli si svévolně přivlastňujeme práva a výsady králů a bohů, stává se náš život sice nebezpečnější, ale také plnější a celistvější.

Transgrese je tedy průnik do *jiného* světa, tomu našemu se vymykajícímu – a to skoro ve všem. Vstupenkou do tohoto světa mohou být nekonvenční sexuální praktiky, násilí vůči sobě, jiným či majetku, opojení drogami, ale samozřejmě i kombinace všech těchto typů chování. Co se ale přitom vlastně s námi děje? V krátkém přesahu do nelidského světa zažíváme intenzivně právě přítomný okamžik, okamžik vzrušení či rozkoše, plně nás pohlcující a osvobozující od běžných diskursivních myšlenek. Zastavuje se přemýšlení o hospodárnosti našich činů (s ohledem na budoucí potřeby) – převládá sebevědomá radost ze spotřeby věcí, sil a zdraví. Je to okamžik, kdy mizí strach ze smrti, počáteční hrůza ze zničení sebe sama a chvění se stává mocným impulsem k prožitku extáze, která eskaluje sebe sama právě určitým propojením pocitů hrůzy a rozkoše až k veškerým svým možným hranicím (Bataille, 2001, 2004).

Výsledkem takového opojení je stav důvěry ke světu, kterému je individuum maximálně otevřeno. Není najednou proč se bát smrti, vidíme-li, že oddělenost je iluze, že smrt je pouhým návratem ke kontinuitě. V okamžicích „překročení“ se na okamžik už necítíme jako diskontinuitní bytosti oddělené od okolí, ale jako kontinuitní nerozlišené bytí, kdy hranice individuality se stávají nejasné – oslabuje se její naléhavost, objevujeme, čím v jádru jsme: „nerozlišenou intimitou“, ale nelokalizovatelnou na pouhý jeden subjekt (Bataille, 1998). Vědomí této nerozlišené intimity je tím intenzivnější, čím více se od jasného vědomí sebe jako určité „jednotky“ ve společnosti oprostujeme.

Konečným výsledkem není ovšem oslabené vědomí subjektu – ba naopak. Z takovýchto zkušeností přicházíme pozměnění. Zažili jsme mystickou zkušenost. Dotkli jsme se hranic a zároveň temného zdroje subjektivity. Postavili jsme se společnosti, stali jsme se ve vymezeném okamžiku jejími nepřáteli. Toto vymezení vůči ní i intenzita extatického zážitku nás paradoxně individualizuje, přestože naše vnímání bychom popsali opačnými slovy. Naše bytí na moment získalo kvalitu svrchovaného života vyhrazeného králům a bohům.

V závěru tohoto krátkého pojednání je zřejmé (a bylo to již zde naznačeno), že pochopení motivace k transgresivním jednáním nám nepomůže plánovat určité prevence před těmito činy. Nezdá se, že by zde bylo nějaké rozumné celoplošné řešení. Pokud budeme maximum našeho konání zakazovat, budeme vytvářet nové prostory k transgresivním jednáním – což je dlouhodobě neudržitelné, neboť je nad síly každé společnosti garantovat kontrolu nad přílišným množstvím tabuizovaných chování. Pokud budeme vytvářet kontrolované oblasti k transgresivnímu jednání, většina chování půjde mimo ně, protože povolená překročení nepřinesou kýžený opojný efekt (- a je zřejmé, že skutečná transgresivní jednání budou „extrémnější“ než ta tolerovaná). A nakonec - pokud budeme maximum konání tolerovat, budeme tím zároveň ohrožovat chod společnosti jako takové. Jediné, co můžeme činit, je vyhybat se všem těmto extrémům a smířit se s realitou. Snít o opaku je – jak dodává Peter Wiechens, autor zabývající se Bataillem – přemýšlením o *sociální utopii* (Wiechens, 1998).

Literatura

- BATAILLE, Georges (2001). *Erotismus*. Praha: Herrmann & synové.
- BATAILLE, Georges (1998). *Prokletá část. Teorie náboženství*. Praha: Herrmann & synové.
- BATAILLE, Georges (2000). *Svrchovanost*. Praha: Herrmann & synové.
- BATAILLE, Georges (2004). *Vnitřní zkušenost; Metoda meditace*. Praha: Dauphin.
- SIBEON, R. (1990). Comments on the structure and forms of social work knowledge. In: NAVRÁTIL, Pavel. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, s. 26-27.
- WIECHENS, Peter (1998). *Kdo je... Bataille*. Praha: Sofis.

Riziková mládež v kontexte závislosti

PhDr. Ľuba Pavelová, PhD., PhDr. Jozefína Tkáčiková
Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, Fakulta sociálnych vied
a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Abstract

The article deals mainly with the consequences of drug abuse for risk youth. We focus on social consequences in family, in the job/school as well as in society and peer groups.

Key Words: Risk Youth, Drug Abuse, Dependence, Social Consequences

Problematika rizikovej mládeže vystupuje do popredia vtedy, keď v celospoločenskom rámci zaznamenávame vzrastajúcu tendenciu narušeného psycho-sociálneho vývinu. Takéto všeobecné konštatovanie však určite nepomáha pri riešení uvedeného javu. Na mieste je nutný nástup interdisciplinárneho prístupu, v ktorom dôležitú úlohu zohráva nutnosť hľadania príčin. V opačnom prípade stojíme pred skutočnosťou, že v našej spoločnosti bude existovať stále viac jedincov, ktorí nemôžu nájsť svoje miesto a zmysel života.

Hľadanie príčin narušeného psycho-sociálneho vývinu je dôležité zvlášť preto, lebo poskytuje záchytné body pre individuálne, ale aj spoločenské koncepcie nápravy. Pri riešení tejto problematiky je potrebná spolupráca množstva odborníkov zo spoločenských vied, medzi ktorých sociálni pracovníci bezpochyby patria, rovnako ako sociológovia, psychológovia, etici a iní pracovníci zaoberajúci sa výskumom rizikovej mládeže.

Z mnohých výskumov jasne vyplýva, že uvedení odborníci nemôžu v plnej miere zistiť všetky atribúty príčin narušeného správania.

Hlavné príčiny vidia v rodine, s poukázaním na hranice výkonnosti a zvláštnosti dieťaťa.

Predstava rodiny ako systému sa zakladá na jednoduchom overenom poznatku: "Prvky alebo elementy systému netvoria jednotliví ľudia, ale ľudia vo vzájomných vzťahoch a vo vzájomnej interakcii". Podstatnou charakteristikou rodinných systémov a podsystémov je miera ich otvorenosti, event. uzavretosti. Otvorené systémy sú adaptabilnejšie, uzavreté nie sú schopné reagovať na zmeny. V súčasnosti existuje veľký

počet teoretických koncepcií rodiny, ktoré pomáhajú zorientovať sa v zložitej problematike, akú predstavujú rodinné systémy.

Kapierová (1989) uvádza, že len ak sú potreby bezpečnosti a lásky dostatočne uspokojované v rodine, dieťa prenáša pozitívne sociálne väzby aj na širšie okolie, túži niekam patriť, dosiahnuť určitý stupeň uznania a postavenia medzi inými ľuďmi. Prvé predstavy o tom, čo je dobré a zlé, dieťa preberá bez výhrad od rodičov. Vzťahom rodiny a existencie rizikovej mládeže sa zaoberali mnohí autori, ktorí sa snažia venovať emocionálnym a interpersonálnym činiteľom v rodine viac ako konkrétnym negatívnym charakteristikám rodiny delikventného dieťaťa, čo následne podľa ich tvrdenia znamená horšiu orientáciu a primitívnejšiu komunikáciu v rodinnom prostredí. Tým vzniká u rizikovej mládeže deprivácia a frustrácia potrieb v emocionálno – sociálnej oblasti, ktorá vedie k vzniku pocitov neistoty, opustenosti a vlastnej menejcennosti, čo môže vyústiť do zvýšenej afektivity a agresivity, neskôr v nestálosť a povrchnosť, neschopnosť emocionálnej hĺbky. Uvedené neúspechy vedú u mládeže k nespokojnosti, vnútornému napätiu, frustrácii, konfliktom, s následnými prejavmi neprimeraného správania.

K vplyvu rodiny na mládež začína pristupovať vplyv školských zariadení, širšieho sociálneho prostredia. Škola mení spôsob života mladých ľudí, ktorí si z nej neodnášajú len sumu informácií, ale učia sa samostatne aktívne riešiť problémy, vytvárajú si postoje k práci a k životu. Jednak ide o ďalší význam pre existenciu potreby istoty a bezpečia, narastá však aj potreba úspešnosti, sociálnych vzťahov a potreba pozitívneho sebahodnotenia, potreba prestíže, slobody a nezávislosti. V týchto uspokojovaniach však u mnohých mladých ľudí číhajú nedostatky, ktoré ich posúvajú do nebezpečných sociálnych skupín, kedy už hovoríme o rizikovej mládeži.

Dôležitým činiteľom vo vývine je tiež skupina vrstovníkov, kamarátov, ktorej význam s vekom narastá a dominuje v dospievaní. V dôsledku jej vplyvu nastáva uvoľňovanie sa spod vplyvu dospelých, nadväzovanie rovnocenných kontaktov a utváranie zodpovednosti za vlastné činy. Uvedené prispieva k regulácii správania prostredníctvom obmedzení, požiadaviek a očakávaní. Skupina vrstovníkov síce môže poskytnúť pocit bezpečnosti, súhlas, akceptáciu, satisfakciu, pokiaľ jej normy nie sú v rozpore s normami spoločnosti.

Vplyv výchovy v rodine a život s vrstovníkmi sme uviedli ako fakty. Na tieto fakty upozorňujeme preto, že väčšina prác o rizikovej mládeži dospela k záveru, že takáto mládež trpí citovou a kognitívnou depriváciou v rodine

a škole. Jedným z hlavných dôsledkov deprivácie je narušenie motivačného systému, s čím úzko súvisia postoje a hodnoty ako sekundárne motivačné dispozície.

Z biodromálneho hľadiska sa dieťa medzi dvanástym a sedemnástym rokom, v období puberty a na začiatku adolescencie nachádza vo fáze krízy identity, hľadania samého seba na základe identifikácie sa s inými. Spochybňuje názory predtým uznávaných autorít a stáva sa závislé na skupine rovesníkov. Ak problémy, ktoré vznikajú v tomto životnom období spolu s tými, ktoré si dieťa prináša z predchádzajúcich ontogenetických štádií nie sú ani naďalej riešené, môže viesť k vzniku porúch správania, či už asociálneho alebo antisociálneho typu, teda aj k zneužívaniu drog. Je to iba jeden z možných mechanizmov vzniku týchto porúch.

Rodina predstavuje základnú prirodzenú sociálnu skupinu s rozhodujúcim významom pre rast a vývoj ľudského jedinca a z nášho pohľadu ovplyvňuje tiež úzus svojich detí dvomi spôsobmi:

- prostredníctvom rodinnej konformity spoluvytvára určité postoje k pitiu alkoholu, fajčeniu, užívaniu liekov a pod.,
- mnohými cestami ovplyvňuje vývoj individua, tiež jeho spôsoby riešenia záťažových situácií (Zášková, 1998).

Zameranie na prácu s rizikovou mládežou je dané predovšetkým tým, že táto skupina obyvateľstva sa z aspektu prevencie javí ako najperspektívnejšia. Preventívne úsilie má práve v tomto období relatívne vysokú nádej na úspech. Spoločenskou praxou je opakovane potvrdzované, že ak chceme robiť prevenciu rizikového správania mládeže, je účinné túto vykonávať diferencovane, čo znamená neorientovať ju za každú cenu na celú populáciu. Určite nie je jednoduché nájsť kompromis preventívneho pôsobenia medzi individuálnym a všeobecným. Už sme spomenuli, že účinné ovplyvňovanie správania mladých ľudí nie je možné bez vedeckého poznania významných determinantov, ktoré sa podieľajú na genéze správania, na ktoré je prevencia zameraná. Na takomto základe je potom možné formulovať predpoklady účinného systému prevencie.

Podľa Nešpora (1992) je u malých detí vo veku zhruba do šesť rokov dôležité primerané uspokojovanie základných psychických potrieb dieťaťa (potreba bezpečia, lásky, spolupatričnosti) a zvyšovanie jeho frustračnej tolerance. Deti by si mali uvedomiť hodnotu zdravia a tiež to, ako ho chrániť a upevňovať.

Vo veku od 7 do 14 rokov je treba ponúkať skôr konkrétne zručnosti a informácie než všeobecné abstraktné koncepcie. V tomto období by mala začínať prevencia zameraná na odmietanie tabaku, alkoholu a ďalších drog.

Následné vývojové obdobia sú pre rodinu náročné, adolescenti často nebývajú ochotní prijímať doporučená dospelých, skúšajú hranice svojich možností. Táto veková kategória je zvlášť ohrozená, význam má prevencia za účasti vrstovníkov.

Z hľadiska vývoja i riešenia závislostí vnímame pôsobenie tých istých faktorov, ktorými sú rodina, škola a rovesnícke skupiny, pričom neupierame prioritné postavenie vplyvu rodiny.

Počiatkové experimentovanie s drogami sprevádza náhly pokles záujmu o školu, či prácu, nechť k vykonávaniu bežných povinností a lenivosť. Súčasne sa objavujú negatívne zmeny v náladách – podráždenosť, výbušnosť, rozladenosť. Nápadné zmeny je možno pozorovať v chovaní hlavne k rodičom, opozičné tendencie sa prejavujú v ich nerešpektovaní, izolovaní sa od rodinného života. Bežné sú nevysvetliteľné odchody z domu s neskorými návratmi, návštevy pochybných kamarátov. Sťažnosti prichádzajú zo školy i z práce.

Dlhotrvajúce užívanie drog vedie k postupnému rozvoju závislosti. Trvalou charakteristikou tvoria výkyvy nálady. Bežné hodnoty ako zdravie, priateľstvo, láska, rodina, vzdelanie, zamestnanie strácajú na význame, záujem o okolitý svet sa stráca, trvá len väzba k droge. Charakterové poruchy bývajú niekedy veľmi vážne a môžu viesť k asociálnemu chovaniu. Vnútoraná prázdnota, apatia, poruchy beznádeje sa prejavujú tzv. amotivačným syndrómom, v ktorom je postihnutému všetko ľahostajné. „Je mi jedno...“ Závislý jedinec prestáva rešpektovať príslušné normy. Menia sa jeho vzťahy s ľuďmi. Stáva sa nespoľahlivým, sebeckým a necitým. Kradne, prostituuje. Najdôležitejšou v riešení závislostí je motivácia závislého človeka, jeho vôľa s drogou prestať.

Ak sa pozrieme na sociálne dôsledky závislostí podľa Vágnerovej (2002), zistíme, že tiež korešpondujú s uvedenými faktormi takto:

1. Sociálne dôsledky v rodine: Závislý devastuje a často rozbíja svoju rodinu (najčastejšie primárnu, inú si nestihne založiť), postupne sa stáva iba príťažou, rodina rezignuje, keď vyčerpala všetky dostupné možnosti. Často závislý človek z rodiny odchádza, žije s podobne postihnutými, stáva sa bezdomovcom.

2. Sociálne dôsledky v práci (škole): Závislý zlyháva v profesionálnej roli, býva unavený, neschopný požadovaného výkonu, nemôže sa sústrediť, nemá motiváciu, alebo ju stráca. Vylúčenie zo školy, ukončenie pracovného pomeru,

3. Sociálne dôsledky v spoločnosti (skupina rovesníkov): Nálepkovanie, recidívy, strata sociálnych kontaktov, trestná činnosť.

Tento trojuholník funguje aj pri návrate závislého do normálneho spôsobu života a je prinajmenšom taký dôležitý ako pri vývoji závislostí. Uvedené faktory musia spolupôsobiť na závislého, aby sa dostal zo svojich problémov.

Takže rodina – tá potrebuje podporu spoločnosti, aby mohla úspešne plniť svoje funkcie a zabezpečila svojim deťom dostatok bezpečia, istoty, podpory. Pretože práve podpora rodiny je jedným z faktorov, ktoré ovplyvňujú rozhodovanie adolescentov v záťažových situáciách, ktorým odmietnutie alebo zneužívanie drogy určite je.

Preventívny vplyv v škole môžu mať podľa Matouška (1998) i výukové programy. Škola môže priamo učiť sociálnym zručnostiam. Deti si môžu osvojiť, ako sa slušne o niečo žiada, ako sa dá neagresívne odvrátiť agresívne konanie niekoho iného, ako sa dá odmietnuť niečo, čo sa nemá robiť alebo prijímať, ako sa dá odložiť bezprostredné uspokojenie v prospech väčšieho uspokojenie v budúcnosti. Tiež i prehrávanie určitých spoločenských rolí, hodnotenie od samého dieťaťa, spolužiakov i učiteľa. To vyžaduje veľa taktu, cieľom je totiž v každom prípade posilnenie, nie zdeptané sebahodnotenie dieťaťa. Učiteľ by mal byť vyškolený a supervidovaný.

Podobným postupom je posilňovanie schopností riešiť problém formou diskusií v malých skupinkách. Deti sa učia vnímať a rešpektovať názormi druhých, dochádza ku kompromisom, pre celú skupinu prijateľným riešením.

Obidva spôsoby programov preukázateľne zlepšujú atmosféru triedy, kooperativitu detí, posilňujú pozitívne väzby medzi nimi, zlepšujú výsledky vzdelávania a znižujú mieru asociálneho chovania detí, ktoré týmto výcvikom prešli. Je však obtiažne v chránenom prostredí triedy modelovať situácie vznikajúce v nefunkčných rodinách detí, prípadne v partiách asociálne sa chovajúcich vrstovníkov. Preto sa niektorí autori prihovárajú za individuálny prístup k výcviku rizikových detí, ktoré sa opiera o ich konkrétnu situáciu sociálnu, rodinnú s prihliadnutím na ich vrstovnícke vzťahy a ich postavenie v škole.

Vhodné je i vzdelávanie vrstovníkov (peer programs, ktoré je založené na jednoduchej myšlienke, že ak sa podarí osloviť najvplyvnejších žiakov v škole, budú svojím správaním a konaním slúžiť ako vzory a sprostredkovatelia pri prípadných kritických situáciách v triede).

Terénna sociálna práca (streetwork) je u nás novou formou práce s rizikovou mládežou teda i s užívateľmi drog. Sociálni pracovníci priamo na ulici poskytujú pomoc, služby, informácie tým, pre ktorých je ťažké, často i nemožné vyhľadať na správnom mieste, v správnom čase správny zdroj pomoci a správne ho osloviť. Úspechy tejto práce sú priamo závislé od osobnostného i odborného vybavenia streetworkera. Práve pre náročnosť tejto práce potrebuje pravidelnú supervíziu.

V prostredí toxikomanov je rozšírený názor, že drogová závislosť je ich osobná záležitosť. Ide však o omyl veľmi sebecký a nebezpečný. Spoločnosť v záujme svojej ochrany nemôže súhlasiť s tým, aby vznikali materiálne a sociálne škody.

Pokiaľ ide o samotnú filozofiu partie toxikomanov, stojí v hierarchii hodnôt na poprednom mieste túžba po osobnej slobode, láske, túžba po nevšedných, neviazaných a vzrušujúcich zážitkoch. Droga má byť prostriedkom na dosiahnutie plného prežitia týchto hodnôt. Paradoxne k týmto želaniam o osobnú slobodu a lásku prichádzajú, nevšedné zážitky vystrieda šedá skutočnosť a koncentrovanie sa na jednu jedinou vec: získanie svojej drogy.

Ak však drogová závislosť nie je len osobnou záležitosťou toxikomanov, vnímame aj mnohé resty zo strany spoločnosti a zároveň nás napadá otázka: ide o rizikovú mládež alebo rizikovú spoločnosť?

Literatura

KAPIER, Maria (1989). *Potrzeba matki – podstawowa potrzeba psychiczna malego dziecka*. Psychologia wychowawcza. 384 s.

LABÁTH, Vladimír a kol. (2001). *Riziková mládež*. Praha: Slon. ISBN 80-85850-66-4

MATEJČEK, Zdeněk (1992). *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN. ISBN 80-04-25236-2

MATOUŠEK, Oldřich a kol. (1996). *Práce s rizikovou mládeží*. Projekt LATA. Praha: Portál. ISBN 80-7178-064-2.

MATOUŠEK, Oldřich; KROFTOVÁ, Andrea (1998). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál. 336 s. ISBN 80-7178-226-2

VÁGNEROVÁ, Marie (2002). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál. 444 s. ISBN 80-7178-678-0

ZÁŠKODNÁ, Helena (1998). *Psychosociální problémy adolescentu*. České Budejovice: JU, ZF. 93 s. ISBN 80-7040-306-3

Nové syntetické drogy – účinky, rizika, prevence

Václav Macoun¹

Ústav veřejné správy a regionální politiky, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Slezská Univerzita v Opavě

Abstract

Article deals with the new synthetic drugs problemacy. It discusses the effect and risks concerned to such drug abuse. Article also pay attention to prevention of discussed social pathological phenomenon.

Key Words: Synthetic Drugs, Drug Abuse, Prevention

Nové syntetické drogy jsou psychotropní látky nejčastěji se stimulačními a psychotropními účinky. Řadíme mezi ně zejména látky odvozené od fenyletylaminu a tryptaminu. Nejčastěji ovlivňují serotogenní systém, dále systém dopaminový a noradrenalinový. Stimulují sympatikus, který se podílí na mimovolní regulaci řady fyziologických funkcí organismu (především reguluje srdce, cévy, trávicí soustavu, tělesnou teplotu, spánek apod.). Kromě stimulačních mají i psychotropní účinky a mohou být nebezpečné lidem psychicky nemocným.

Jejich výskyt v předchozích dekáдах nebyl nijak výrazně rozšířen a růst spotřeby se váže hlavně na rozvoj taneční scény (v některé literatuře označované jako „techno scéna“) v posledních dvou dekáдах. Některé látky se zneužívaly již v minulosti (PMA v 70. letech), jiné se na trhu objevují nově. Důvodů k jejich výrobě bývá více. Jednak je to výrazně nižší výrobní cena než u klasické MDMA, nezanedbatelnou roli hraje také otázka legálnosti produktu a jeho výrobních komponent. Zákonodárci většinou nestačí reagovat na změny ve složení drogy, a výrobci pak mají v distribuci volnou ruku (jelikož výsledný produkt není na listině zakázaných látek). Několik z těchto drog se dokonce řadu let prodávalo ve smartshopech v zemích západní Evropy jako tzv. smart drugs (potravinové doplňky pro posílení fyziologických funkcí mozku).

Zde uvádím krátký výčet (pro orientaci rozdělený podle hlavního derivátu):

¹ Student Ústavu veřejné správy a regionální politiky Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské Univerzity v Opavě, obor Veřejná správa a regionální politika, e-mail: vasek.macoun@centrum.cz.

1. Fenyletylaminy

Fenyletylamin je přírodní látka, nacházející se v řadě rostlin a je vlastní i lidskému organismu. Patří sem přes 200 různých látek, z nichž většina ovlivňuje psychické funkce člověka. Patří sem i klasické amfetaminy (amfetamin a metamfetamin) (Páleníček, Kubů, Mravčík, 2004).

- **MDMA (extáze)** – [*3,4 metylendioxydmetamfetamin*] – dnes nejrozšířenější ze skupiny entaktogenů. Vyvinuta a patentována byla v roce 1912 jako anorektikum; nikdy se nezačala komerčně vyrábět. V polovině 20. století byla neúspěšně testována jako sérum pravdy. Na přelomu 50. a 60. let znovuoobjevena pro psychoterapii jako prostředek k dosažení větší otevřenosti klientů. Obliba u terapeutů rostla až do roku 1985, kdy byla ve většině zemí postavena mimo zákon. Od počátku 80. let se postupně rozšiřuje v taneční scéně zejména ve Velké Británii. Sem zapadá svými účinky, kdy odstraňuje únavu, komunikační zábrany (a umožňuje tak bližší kontakt) a zvyšuje „procítění s okolím“ uživatele. Po užití MDMA dochází k vyplavení serotoninu a k blokování jeho zpětného vychytávání. Po odeznění účinků se hladina serotoninu postupně dorovná, aby 2–3 den po užití došlo k poklesu jeho hladiny. Zpětné dorovnání je dlouhodobý proces. Jedním z největších rizik užívání MDMA je nevědomé požití látek, které jsou za ni pouze vydávány. (To mohou být jednak látky bez psychoaktivních účinků – např. léky, ale také látky se silnějším účinkem a delší dobou nástupu účinku.) Z medicínského hlediska je jedním z nejzávažnějších vedlejších účinků hypertermie (přehřátí organismu způsobující metabolický rozvrat, který může skončit i smrtí), která se může vyskytovat po celonočním tančení (ovšem může vzniknout i po užití MDMA samotné).
- **MBDB** – [*N-metyl-1-(1,3-benzodioxol-5-yl)-2-butanamine*] – poprvé zkoumána v 80. letech v psychoterapeutické praxi, kde pomáhala terapeutům v otevření citlivých témat v životě klienta. Patří mezi entaktogeny bez vedlejších (např. stimulačních) účinků. Na trhu se prodává nejčastěji jako extáze v tabletách buď v čisté formě nebo v kombinaci s jinými látkami (např. kofein, MDMA). MBDB má pomalejší nástup účinků a je také méně toxická než MDMA. O této látce chybí informace o účinku v kombinaci s jinými drogami. Jsou zaznamenány dva případy úmrtí v Evropě.
- **PMA a PMMA** – [*para-metoxy-amfetamin, para-metoxy-metamfetamin*] – řadí se do skupiny entaktogenů a na trhu se obě

substance vyskytují poměrně hojně. Jedná se o nebezpečné drogy. Případy úmrtí byly zaznamenány již v letech 1972 a 1973. Poté vymizel z ulic a vrátil se až počátkem 90. let (kdy byl pravděpodobně příčinou dalších úmrtí). PMA je výrazně účinnější a také podstatně toxičtější. Účinek PMA a PMMA velmi závisí na užití dávce a na kombinaci s jinou drogou (nebezpečné s MDMA a amfetaminem). Oproti MDMA má přibližně dvojnásobnou dobu nástupu.

- **4-MTA** – [*4-methylthioamfetamin*] – podobně nebezpečná droga jako PMA. Patříci taktéž do skupiny entaktogenů. Na trhu se nevyskytuje moc často. V Evropě je zaznamenáno pět případů úmrtí v souvislosti s touto látkou (jednou šlo pouze o 4-MTA, v ostatních případech se jednalo o kombinaci s jinými drogami). Jako PMA má opožděný nástup účinku a intoxikace může být doprovázena nepříjemnými pocity (bolesti hlavy, vysoká teplota, pocení). Většina konzumentů popisuje účinky prožitky jako převážně negativní.
- **2C-B** (Nexus, Erox nebo Afterburner) – [*4-bromo-2,5-dimethoxyfenethylamin*] – má entaktogenní účinky. Byl testován v psychoterapii. Jeden čas byl distribuován jako lék proti impotenci a frigiditě, zároveň byl i prodáván ve smartshopech. Užívá se v kombinaci s MDMA, kdy jej bývá užito až po odeznění nejsilnějšího účinku MDMA za účelem jeho prodloužení.
- **2C - T-7** – [*2,5-dimetoxy-4-(n)-atylthiofenyletylamin*] – není na Evropském trhu příliš rozšířen. Účinky se podobá psychedelikám. Oproti MDMA má výrazně opožděn nástup účinku (1–2,5 hod). Jsou popsány tři případy úmrtí.
- **DOM** (STP) – [*2,5-dimetoxy-4-metylamfetamin*] – je syntetický derivát amfetaminu s výraznými halucinogenními účinky. Na trhu se objevilo poprvé v roce 1967. Má velmi pomalý nástup (1–3 hod.) a několik jedinců se předávkovalo (v domněnku, že si vzali slabé LSD užili další dávku). U vyšších dávek může dojít k naprosté depersonalizaci.
- **DOB** – [*2,5-dimetoxy-4-bromoamfetamin*] – účinkuje jako DOM s tím rozdílem, že se jedná o vůbec neúčinnější psychedelický amfetamin. Na ilegálním trhu se vyskytuje ve formě tablet, bílého prášku nebo „tripů“ (kousky potištěného papíru impregnovaného psychotropní látkou). Celkově je málo informací o účincích této látky. Jsou zaznamenána úmrtí v souvislosti s DOB, z nichž k poslednímu došlo v dubnu 2004 v Praze. (Dva jedinci pravděpodobně zaměnili kapsle

s bílým práškem, místo MDMA užili DOB a silně se předávkovali. Jedna osoba zemřela.)

2. Tryptaminy

Tryptamin je strukturou podobný neurotransmiteru serotoninu. Celkem jich je popsáno několik desítek. Většina z nich má halucinogenní účinky.

- **DMT, 5-Meo-DMT** – [*Dimethyltryptamin, 5-metoxy-dimethyltryptamin*] – přírodní halucinogen. Na trhu ve formě žlutých krystalků určených ke kouření.
- **AMT, 5-MeO-AMT** – [*alfa-methyltryptamin, 5-metoxy-alfa-methyltryptamin*] v 60. letech testovány a v SSSR dostupné na předpis jako antidepresivum. Silné psychedelika se stimulačními účinky příp. s vizuálními halucinacemi. O jejich účincích je velmi málo ověřených informací. V roce 2003 zprávy o třech úmrtích v USA.
- **DIPT, 5-MeO-DIPT** – [*diisopropyltryptamin, 5-metoxy-diisopropyltryptamin*] jsou halucinogeny, vyvolávající zkreslené vnímání zvukových podnětů. 5-MeO-DIPT je mnohem účinnější. Má mít afrodiziakální účinky, případně se přirovnává k LSD.

3. Ostatní syntetické drogy

Kromě dvou výše zmíněných skupin existují ještě další látky, z nichž nejrozšířenější jsou:

- **GHB** (tekutá extáze) – [*gammahydroxybutyrát*] – bývá zneužívána v kombinaci s alkoholem. V nižších dávkách stimulans, ve vyšších anestetikum.
- **PCP** (andělský prach) – [*fencyklidin*] – s rostoucí dávkou přecházejí účinky od halucinogenních k anestetickým. V některých státech registrováno k veterinární praxi.
- **Poppers** – jedná se o různé nitráty (butylnitrát, propylnitrát apod.). Účinky mají vazodilatační (rozšiřují cévy) a ovlivňují krevní cirkulaci. Lze s nimi navodit krátký okamžik euforie.

Největším nebezpečím nových syntetických drog je i přes všechna zmíněná rizika především mizivá informovanost uživatelů o látce, kterou se rozhodli užít. To může být způsobeno jednak záměrem dealerů více vydělat (a tudíž

úmyslně zaměnit tablety), ovšem mnohdy ani distributoři nevědí, co přesně prodávají. Často prostě řeknou, že extázi (nebo „něco jako extázi“).

Další rizika, bezprostředně spojená s účinkem těchto látek, jsou především:

- dehydratace následkem dlouhotrvajícího tance ve špatně větraných místnostech
- dopravní a jiné nehody
- nadměrné pití alkoholu
- zdravotní rizika spojená a užitím tablet prodáváných jako extáze, které ale obsahují jiné psychoaktivní látky.

K náhlým a akutním zdravotním problémům po požití obvyklé dávky psychoaktivní látky je náchylná jen velmi malá část populace (Zaostřeno na drogy, 5/2003). Ovšem nikdo není přesně stanovit jak je velká a spoléhat se na to by se nemuselo vyplatit.

Prevence

Užívání nových syntetických drog bývá zpravidla součástí konzumního životního stylu mladých lidí, čehož využívá hudební i zábavní průmysl. Existují například druhy alkoholu určené především pro taneční párty. Návštěvníci těchto klubů většinou nepocházejí z marginálních či sociálně deprivovaných skupin. Spíše se jedná o mladé, movité a dobře sociálně zajištěné jedince, kteří tyto psychoaktivní látky užívají se záměrem pobavit se či užít si.

Co mohou pedagogové udělat proti tomu, aby měli jejich žáci problémy s návykovými látkami? Cílem prevence nemůže být chránit mladého člověka před působením sociálně patologických jevů, ale naučit ho, aby se jejich působení uměl bránit sám (Němec, Bodláková, 1996). Je dobré, když jde pedagog žákům příkladem. Shrnu bych to do sousloví „hraje podle pravidel“ (příp. „hraje fér“). Rozhodně žádnými zákazy ani zdviženým ukazováčkem nedocílí toho, aby žáci nechali návykové látky na pokoji. Spíše jim tím ještě přidá příchut' zakázaného ovoce. Konkrétní jednání pak závisí na samotném pedagogovi, možnostech (především finančních) a ochotě školy.

Pedagog (nejlépe třídní učitel) by měl s žáky o návykových látkách diskutovat a snažit se rozvinout jejich znalosti o této problematice. Příležitostně se stane, že jako preventista přijdu do osmé třídy, kde žáci mají větší znalosti z oblasti návykových látek, než studenti prvních ročníků

SŠ. Beseda pak probíhá jinak a je možné s žáky probrat témata, na které většinou není čas.

Pracovníci kontaktních center mohou pedagogům zodpovědět jejich otázky ohledně drog, jejich užívání, účinků i závislostí, mohou poradit v některých právních otázkách, zmínit se o ověřených postupech a o tom, jaké jsou možnosti postupu v případě, že vyučující najde ve škole (u žáka) OPL či přímo intoxikovaného studenta.

Kontaktní centrum Netopeer realizuje přednášky primární prevence většinou v 8. třídách ZŠ a 1. ročnících SŠ. Příležitostně přednášíme i v nižších ročnících, kde nosným tématem bývá „neužívej, co neznáš“, kdy akceptujeme svobodné rozhodnutí jedince a zároveň ho před určitými riziky varujeme.

V osmých třídách jsou besedy zaměřeny převážně na legální drogy, případně na marihuanu, s tím, že se zmíníme o účincích a rizicích nejrozšířenějších nelegálních látek. Zde se jedná v první řadě o primární prevenci (cílem je odradit od prvního užití drogy).

V prvních ročnících středních škol a učilišť má již naprostá většina studentů zkušenost alespoň s jednou legální návykovou látkou, někteří opakovaně příp. pravidelně. Proto zde zařazujeme i sekundární prevenci (předcházení vzniku a rozvoje závislosti u osob, které již drogu užívají).

Dalším nosným pilířem přednášek jsou doporučení, jak co nejvíce snížit rizika v případě, že se posluchači rozhodnou nějakou psychoaktivní látku užít. Mezi hlavní rady vztahující se k tanečním drogám patří:

- Nezačne-li pilulka účinkovat tak, jak bylo očekáváno, neznamená to, že je slabá. Naopak může být velmi silná, ale velice pravděpodobně neobsahuje MDMA. Může obsahovat některou ze zvláště nebezpečných syntetických drog či pouze cukr a pojivo.
- Každé zvyšování dávky v této situaci významně zvyšuje riziko, že dojde k předávkování. Další zvýšení dávky jen prodlužuje pocit dostatku energie a prudce zvyšuje toxické poškození mozkových buněk.
- Užití tablety s jiným logem podstatně zvyšuje riziko, že kombinace syntetických drog obsažených v různých tabletách způsobí život ohrožující komplikace či smrt.
- Odpočinek po každém delším tanci snižuje riziko tělesného přehřátí a zároveň dává možnost k doplnění tekutin. Doporučené množství je

půl litru vody za každou hodinu tance. Nejvhodnější jsou minerálky a ovocné šťávy (Páleníček, Kubů, Mravčík, 2004), není vhodné mixovat taneční drogy s alkoholem nebo s povzbuzujícími nápoji (kola, Semtex aj.).

Jako další možnost prevence a zároveň jako internetová poradna funguje webová stránka www.extc.cz, kterou provozuje Sdružení podané ruce ve spolupráci s Ústavem farmakologie 3. Lékařské fakulty UK. Pro zájemce jsou zde k dispozici informace o nebezpečných příměsích v tabletách a v případě zjištění jejich výskytu i varování před nimi (často i s obrázkem tablety) nebo třeba informace, kam se obrátit o pomoc.

Pedagogům bych v souvislosti s novými syntetickými drogami připomenul, že opakováním několika základních bodů se nic nezkazí. Především by mladí lidé měli vědět, jakým způsobem mohou snížit rizika, když už se rozhodnou nějakou taneční drogu užít.

Literatura

NĚMEC, J.; BODLÁKOVÁ, I. (1996). *Prevence zneužívání návykových látek*. Praha: POLY +.

PÁLENÍČEK, T.; KUBŮ, P. *Odvrácená tvář XTC* [online]. [cit. 2005-11-12]. Dostupné z:

<<http://www.lf3.cuni.cz/drogy/articles/odvracenatvarXTC.html>>.

PÁLENÍČEK, T.; KUBŮ, P.; MRAVČÍK, V. (2004). *Nové syntetické drogy: Charakteristika a hlavní rizika*. 1. vydání. Praha: Úřad vlády ČR.

ISBN 80-86734-26-9.

VALNOHA, J. (2005). *Extáze*. Nepublikovaný text v materiálu ke Kurzu prevence drogových závislostí. Brno: IES.

Zaostřeno na drogy: Rekreační užívání drog – zásadní výzva. Č. 5 (září 2003). Praha: Úřad vlády ČR. ISSN 1214-1089.

Předsudek jako rizikový faktor

PhDr. Jan Lašek, CSc.¹

Katedra pedagogiky a psychologie, Pedagogická fakulta, Univerzita
Hradec Králové

Abstract

Article Prejudice as a Risky Social Factor describes psychological bases of prejudice; prejudice is defined as a social attitude (containing three parts: cognitive, affective and behaviour), growing in any society, culture and at any time especially in three shapes: ageism, racism and sexism. Accent is here on the ageism in new situation: positive ageism towards older and old people; in society we can see it in behaviour as a overaccommodation and patronation. With prejudices very close work also social stereotypes.

Key words: Ageism, Prejudice, Racism, Sexism, Social Stereotypes

Významný evropský psycholog, zabývající se studiem lidské osobnosti, Hans Eysenck, vyvinul v nedávné minulosti také sofistikované metody k jejímu měření, které se užívají dodnes po celém světě. Do těchto metod vložil skore, měřící *sociální dezirabilitu*, tedy žádoucnost takového sociálního chování, které považuje společnost za správné a morální a podle toho, jak člověk odpovídá na tyto otázky, se pak hodnotí i jeho schopnost sebevnímání a reálného sebeposouzení u otázek dalších. Eysenck se například ptá, *zda jsou všechny vaše návyky vhodné a žádoucí, zda jste v dětském věku udělal vždy to, co vám bylo řečeno a to hned a bez reptání, zda jste někdy lhal ve svém životě nebo zda odkládáte někdy na zítřek to, co jste měl udělat dnes?*

Jednou z těchto otázek, které v psychologickém slangu tvoří tzv. skore lži, zní: *Jste zcela oproštěn od jakýchkoli předsudků?*

Zatím nemusíte odpovídat; pokusíme se v následujícím textu problematiku předsudků z psychologického hlediska objasnit a to především s ohledem na předsudky, týkající se věku člověka.

S předsudky „v hotové podobě“ se děti setkávají velmi záhy. Již v mateřské škole se zjišťuje, že obsah toho, co děti např. věděly o **rasových a**

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: PhDr. Jan Lašek, CSc., Katedra pedagogiky a psychologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitského 62, 500 03 Hradec Králové, email: Jan.Lasek@uhk.cz.

náboženských rozdílech, odrážel předsudky jejich sociálního a kulturního prostředí, i když samy s tím zatím neměly žádnou osobní zkušenost.

Předsudek je tedy fixovaný, předem zformovaný postoj k nějakému objektu, projevující se bez ohledu na individualitu nebo povahu tohoto objektu. Člověk, který má předsudky, nezvažuje při posuzování druhých žádná alternativní vysvětlení. Výsledek jeho interpersonálního hodnocení druhého je dopředu určen nějakou libovolnou vlastností druhého. *Předsudky jsou negativní i pozitivní.* Někdo například bude považovat všechny své krajany za přátelské („my bodří Moraváci“); psychologie věnuje však více času zkoumání především negativních předsudků, zvláště pak etnické a rasové nesnášenlivosti, která již zapříčinila mnoho nelidského v dějinách. I když společenské faktory jsou pro vznik a šíření předsudků zásadní, svůj význam mají i *psychologické proměnné*. V každé společnosti existují jedinci, pro něž je předsudek více osobní záležitostí než pro jiné. Intenzita předsudku je patrně více důsledkem individuálního postoje – předsudky mohou být široce rozšířeny, ale jejich intenzita bude pravděpodobně záviset na individuálních osobnostních faktorech. Hostilní nebo agresivní jedinci je projevují častěji. Hostilní impulsy však nejsou samy o sobě odpovědné za vznik a existenci předsudků. *Již existující předsudky dávají jednotlivcům příležitost k redukci osobních konfliktů tím, že nabízejí jejich hostilním impulsům vhodné terče, neschopné odplaty.* Předsudek jako postoj má *tendenci k vysoké stereotypnosti* (viz dále), k emocionálnímu náboji postoje a nemění se lehko pod vlivem opačné informace o objektu předsudku.

Z anglosaských zemí se rozšířil termín *ageismus* (ageism), který např. Nelson (2001) popisuje jako stereotypizaci, předsudek proti starým lidem. Je jistým protipólem „juvenilního ageismu“, který naopak uplatňují starší proti mladším a mladým s tím, že mladí se neumí chovat, nevyznávají správné hodnoty, o nic se hluboce nezajímají apod. Hogg a Vaughan (2002, s. 357) dodávají, že jde o: „*předsudek a diskriminaci proti lidem na základě jejich věku.*“ Tímto citátem chceme zdůraznit právě *diskriminační praktiky* jako typické lidské činnosti, vycházející z předsudků a zaměřené proti objektům předsudku, zde proti starším a starým lidem.

Nelson hovoří o třech typech –izmů, které zajímají sociální vědce:

- sexismus
- rasismus
- ageismus.

Tyto oblasti lidského života jsou také *nejčastěji proniknuty předsudky, bez ohledu na kulturu a čas*.

Jak je známo ze sociální psychologie, člověk po celý život náleží, je členem řady sociálních skupin: má v nich různé statusy a s tím spojené různé role. Sdílíme skupinové hodnoty, cíle, ale i předsudky a stereotypy. Mladší jedinec je chápán jako dosud nezralý a nedostačivý, starší jedinec pak jako relativně slabší a méně důležitý z hlediska komunity, ve které žije.

Ageismus je předsudkem, tedy sociálně psychologicky *postojem*. Při zkoumání postojů ke starým lidem jsou obvykle voleny dvě cesty (Nelson, 2001, s.160-161). První se dotazuje mladých respondentů na staré lidi obecně. Zde se obvykle setkáváme se stereotypními odpověďmi, převážně negativními. Pokud se ale dotazujeme na specifické osoby staršího věku (např. z rodiny či vlastní skupiny, pracoviště), dostáváme pak odpovědi i pozitivní, dokonce pozitivnější než postoje týchž respondentů k mladým lidem. Zde pak individuálně nabyté kognitivní znalosti o starších lidech mohou vést i k tomu, že v emocionální části postoje, kde probíhá hodnocení, mohou převážet i pozitivní prvky. Nelson hovoří o tom, že z posledních výzkumů vyplývá, že se negativní postoje ke starým lidem postupně ve společnosti mění k lepšímu, objevují se stále častěji pozitivní stereotypy ke starším lidem. Značnou roli zde přikládá především médiím: dříve byl starší či starý člověk popisován stereotypně jako excentrický, komický, „bláznivý“, umíněný, nyní jsou čím dál častěji portrétovaní spíše jako aktivní, obdivuhodní, zdatní, dokonce sexy (i v našich médiích jsou populární televizní seriály, ve kterých hrdina je již starší: Perry Mason, Matlock, Jake a tlustouch apod., je možno také připomenout vynikající hru Jiřího Hubače Nezralé maliny, v jejíž televizní adaptaci zářili herci již velmi staří).

Pozitivní ageismus (Nelson, 2001), hovoří o starých lidech jako hodných obdivu, potřebujících speciální cílenou péči a oporu, která by akceptovala jejich stav a nedělala z nich tělesné či duševní „mrzáky“, neschopné samostatného života tak, jak se to stále ještě tradičně objevuje v paternalisticky chápané gerontologii. Palmore (1990, dle Nelsona, 2001, s.164) přichází s obecnými pozitivními stereotypy, vztahujícími se ke starým lidem: tito lidé jsou milí, příjemní, šťastní, moudří, nezávislí, užívající si více osobní svobody, blahobytní, politicky silní, snažící si udržet své mládí. Palmore dále hovoří také o tzv. *pseudopozitivních postojích* ke starým lidem, produkovaných především mladými a příslušníky střední generace a které mohou vést k jistému „patronování“ starých lidí.

Tato *patronace* se pak dle Nelsona (2001) objevuje i ve způsobu komunikace se starými lidmi: na jedné straně *přílišné přizpůsobení* (overaccomodation), vedoucí k tomu, že na staré lidi mluvíme pomaleji, zřetelně, zdvořile a v jednoduchých větách; vycházíme z toho, že starší mohou hůře slyšet, mají již snížený intelekt a pomalejší kognitivní funkce. S tímto verbálním chováním se můžeme setkat u personálu např. nemocnic či LDN. Druhý typ komunikace Nelson nazývá „*baby talk*“, na staré lidi mluvíme jako na děti. Těmito projevy často podvědomě doprovázíme specifický druh „patronačního chování“ ke starým lidem. Vycházíme z toho, že starší jedinec se postupně „infantilizuje“, stává se závislým, bez naší pomoci se neobejde, není k ničemu kompetentní. Stavíme pak takového jedince do pasivní role, ve které musí nadšeně a rád přijímat veškeré naše patronování. Tímto patronováním však velmi často a bolestivě snižujeme sebeúctu a sebehodnocení starých lidí.

S předsudky úzce souvisí *stereotypy*. Stereotypy se váží k činnostem, které nejsou založeny na přímých a určitých znalostech, ale na obrazech, které si člověk sám vytvoří nebo které mu byly vštípeny. Stereotypy mají kategoriální povahu, která vyjadřuje přisuzování určitých charakteristik lidem na základě jejich skupinového členství. Pokud je osoba jednou identifikována jako patřící k jisté skupině, automaticky, prostřednictvím stereotypu, jí bývají přisuzovány všechny vlastnosti této skupiny a aktivizuje se tak i předsudek. Tento automatismus je podkladem stereotypu. Člověk pak zachází s informací tak, jako by byla reálná. Stereotyp obvykle začíná slovem „všichni“ (všichni tanečníci jsou gayové, všichni Němci jsou nadutí, všichni Češi jsme poťouchlí apod.).

K dimenzím stereotypu patří: *obsah*, daný rysy stereotypu; *uniformita*, vyjádřená souhlasem s přisouzením rysů; *směr*, charakterizovaný příznivostí či nepříznivostí stereotypu; *intenzita*, projevující se v chování k nebo proti stereotypizovanému jedinci. Jak vyplývá z předchozího, stereotypy mohou být záporné, ale i kladné a podle toho se potom ke stereotypizovaným jedincům chováme - buď je odsuzujeme, nebo adorujeme. Stereotyp obsahuje řadu fikcí; paradoxem je, že na základě těchto fikcí dochází k reálnému jednání. Ve skupinové struktuře se uplatňují dva velmi silné stereotypy: *autostereotyp* a *heterostereotyp*.

Autostereotyp velí hodnotit vlastní skupinu výše lépe, než skupiny cizí. Jeho prožitkovým obsahem je zájmeno „MY“. My jsme nejlepší, vy ostatní jste všichni horší. S vlastní skupinou jsme identifikováni, tedy autostereotyp posiluje i naši vlastní sebeúctu jako příslušníka skupiny. Vlastní egocentrismus jedince se podporuje tím, že se individuální sebecit

rozšiřuje k termínu „MY“ a pocity individuální existence jsou transformovány do vědomí *skupinové příslušnosti*.

Heterostereotyp – *velí hodnotit cizí skupiny níže, hůře, než skupinu vlastní*. Figuruje zde zájmeno „ONI“. Je úzce spjat s autostereotypem, resp. objevení se jednoho automaticky přináší i aktivizaci druhého.

S oběma stereotypy souvisí úzce faktor *skupinového předsudku*. Jedná se o postoj, sdílený členy skupiny, který se nese představami o příslušnících cizí skupiny, které *nespočívají na osobní zkušenosti, ale byly fixovány v členech skupiny jako veřejné mínění*. Ať chceme nebo ne, vnímáme stereotypně příslušníky cizích skupin očima své vlastní skupiny.

Pak „my“ mladí považujeme „ony“ staré za opotřeбенé, neschopné pochopit módu doby, konzervativně lpící na překonaném, a „my“ staří pak mladé za nezodpovědné, fanfarónské, nekompetentní, povrchní. V Anglii je již řadu let populární vtip o tom, že vrátný ze sídla ministerského předsedy v Downing Street 10 musí v šedesáti do penze, protože to tak ukládá zákon, ale může se tam v sedmdesáti vrátit jako ministerský předseda. V sousedním Německu již několik let hoří věková válka, nazývaná Jugendwahnssinn- šílenství mladých, navazující na Lennonovu myšlenku: nevěř nikomu, komu je nad třicet.

Předsudek věku se ve skryté či otevřenější podobě objevuje v inzerátech, nabízejících práci: vždy hledají mladí, flexibilní, s možností pracovat v mladém dynamickém kolektivu. Až je mi někdy těch mladých dynamických kolektivů líto: zvyšuje se individuální zahleděnost jejich členů do sebe, narůstá jejich sociální slepota a navíc: nemajíce ve svém kolektivu starší kolegy, musí si své předsudky vyřizovat mezi sebou. Na druhé straně žijeme velmi dlouho v předsudku, že mladí nic neumí, musí se ještě „moc učit“. A snad naposled klasik: Jan Werich kdysi řekl, že když se ze stáří dělá zásluha, je to vždycky špatně, protože starý blbec byl před tím taky mladej blbec.

Všudypřítomnost předsudku nás však neopravňuje k tomu, abychom nad tím jen pasivně pokrčili rameny s tím, že stejně nic dělat nejde. Předchozí desítky let nás sociálně „cvičily“ v tom, že penzista je prakticky odpaděk společnosti, že na něj, který se celý život flákal, musíme my mladí dřít a že je tedy předsudek mladých vůči nim jaksi oprávněný. Otevření naší země světu umožnilo obrovskému množství mladých lidí vycestovat, žít v jiných zemích a nejen podívat se, ale i zažít na vlastní kůži jiné poměry mezi starými a mladými. S těmito zkušenostmi se vrací domů a snad s nimi postupně přijde i jiný pohled na předsudky, spojené s věkem: ageisticky

zatuchlá česká kotlina by si to zasloužila. Bourání předsudků na základě věku je stejně obtížné, jako bourání jiných: jedou z hlavních zásad tohoto procesu je možnost rovné příležitosti; musíme si pak položit několik otázek: stačíme my staří na ty mladé a naopak, zvládneme my mladí tolik, co ti staří? My starší víme, že se neodvolatelně stárne, připouští si to i ti mladí? Jsou mladí skutečně slepí k tomu, že zestárnou, nebo se toho bojí a vytěšňují tento fakt z vědomí? Závídíme mládí mladým a přitom škodolibě čekáme, až začnou cítit první signály stárnutí?

Na počátku tohoto textu byla položena otázka, dotazující se, zda jsme oproštěni od všech předsudků. Budeme-li k sobě poctiví, asi odpovíme, že ne. Tím si sice vytváříme body ve lžiskore, ale zůstaňme klidní: těch otázek pro skore lži je devět a teprve po páté odpovědi je náš sebepohled považován za nerealisticky dokonalý.

Literatura

HAYESOVÁ, N. (1998). *Základy sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál. 168 s. ISBN : 80-7178-198-3

HOGG, M. A.; VAUGHAN, G. M. (2002). *Social psychology*. 3. vyd. New York: Prentice Hall. ISBN 0 130 33632-7. 762 s.

KRECH, D.; CRUTCHFIELD, R. S.; BALLACHEY, E. L. (1968). *Člověk v společnosti*. 1. vyd. Bratislava: SPN. 625 s.

NELSON, T. D. (2001). *Psychology of prejudice*. 1. vyd. Boston: Allyn and Bacon. ISBN 0-205-29769-2. 307 s.

Sexuálne správanie a jeho rizikové aspekty¹

Mgr. Dagmar Marková, PhD.²

Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, Fakulta sociálnych vied
a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Abstract

In the article we present selected outputs of research study, which was focused to building sexual biographies of men and women of early adult age. We characterise differences in their sexual behaviour as well as assessment of their existing fellow and sexual life. We characterize types of sexual biographies according to their riskness.

Key Words: Sexual Healthness, Sexual Behaviour, Sexual Biography, Sexual Education, Human Sexuality, Risk

Úvod

Rizikové sexuálne správanie je jednou z diskutovaných a skúmaných tém. K jej aktuálnosti prispieva aj fakt, že v súčasnosti predstavuje jednu z dôležitých oblastí, na ktorú je zamerané preventívne pôsobenie, pričom v súvislosti s prevenciou HIV/AIDS je nutné hovoriť nielen o predchádzaní rizikového sexuálneho správania, ale o podpore celkového duševného zdravia, nakoľko o sexuálnom zdraví môžeme uvažovať ako o integrálnej súčasti duševného zdravia.

Všeobecne môžeme za rizikové spôsoby sexuálneho správania považovať také formy sexuálneho styku, pri ktorých je prenos vírusu HIV omnoho pravdepodobnejší. Patrí sem napr. styk bez ochrany, promiskuita, análny styk, sadomasochistické praktiky a nekontrolovaná prostitúcia a i.

V súvislosti s rizikovými štýlmi sexuálneho správania sa a rôznymi spôsobmi a metódami ich eliminácie v rámci prevencii proti HIV/AIDS sa objavil pojem „safer sex“, t.j. bezpečnejší sex, ktorý označuje súbor bezpečnejších (nie bezpečných) sexuálnych praktík, ktoré môžu šírenie

¹ Časť príspevku vznikla vďaka podpore grantu VEGA: Súčasná rodina na Slovensku na príklade vytipovaného regiónu v medzinárodnom porovnaní, č. 1/1302/04.

² Veškerou korespondenci zasíľajte na adresu: Mgr. Dagmar Marková, PhD., Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, FSVaZ UKF v Nitre, Kraskova 1, 949 74 Nitra, tel. č.: 00421/37/7728081, kl.112, e-mail: dmarkova@ukf.sk.

HIV obmedziť. V podstate je každé nechránené pohlavné spojenie nebezpečné. Pri predchádzaní riziku HIV sú odporúčané podľa viacerých odborníkov a odbornícok (Supeková, et al., 1999, Weiss, P., 2000, Švihelová et al., 2004) tieto druhy sexuálneho správania: monogamný vzťah zdravej partnerskej dvojice, použitie prezervatívu, nepenetratívne techniky.

Niektoré výskumné zistenia

Naša výskumná štúdia bola zameraná na sexuálne a partnerské skúsenosti mužov a žien mladšieho dospelého veku (n=324), ktoré sme sa snažili na základe ich subjektívnych výpovedí o sexuálnom živote konštruovať do typov sexuálnych biografíí (viac v: Švihelová, 2004). Pýtali sme sa na skúsenosti v individuálnom sexuálnom vývine mužov a žien a jednotlivé typy sexuálnych biografíí sme ohodnotili z hľadiska ich rizikovosti.

Na základe subjektívnych výpovedí mužov a žien mladšieho dospelého veku sme vytvorili nasledovné **typy sexuálnych biografíí**:

1. **NESEXUÁLNE** - bez pohlavného styku, prevládajú krátkodobé vzťahy - dĺžka žiadneho vzťahu neprekročila jeden rok.
2. **VZŤAHOVO VZDIALENÉ** - dva krátkodobé sexuálne vzťahy alebo menej, pričom celkové trvanie sexuálnych vzťahov je jeden rok a menej.
3. **MONOGAMNÉ** - prevláda jeden sexuálny monogamný, resp. dlhodobý vzťah, ktorý trvá viac ako jeden rok.
4. **SERIÁLNE – DLHÉ** - prevládajú sexuálne dlhodobé vzťahy - minimálne dva sexuálne dlhodobé vzťahy, celkové trvanie sexuálnych dlhodobých, resp. krátkodobých vzťahov, presahuje celkové trvanie singel periód.
5. **SERIÁLNE – KRÁTKE** - prevládajú sexuálne krátkodobé, resp. dlhodobé vzťahy - minimálne dva sexuálne krátkodobé, resp. dlhodobé vzťahy, celkové trvanie sexuálnych dlhodobých, resp. krátkodobých vzťahov, nepresahuje celkové trvanie singel periód.
6. **PROMISKUITNÉ** - prevládajú sexuálne náhodné vzťahy alebo kontakty nad krátkodobými, resp. dlhodobými sexuálnymi vzťahmi – minimálne tri náhodné sexuálne vzťahy alebo kontakty.

7. NEZARADENÉ SEXUÁLNE BIOGRAFIE – tie, ktoré sú individuálne a nedajú sa zaradiť do hore uvedených typov sexuálnych biografii.

Výsledky výskumu uvedené v tabuľke č.1 naznačujú, že pre opýtaných/é mužov a ženy sú najtypickejšie seriálne sexuálne biografie. Ukazuje sa, že nesexuálne biografie sú na ústupe - pri výskume bol počet respondentov/iek v tomto type biografii najnižší.

Tab.1: Počet mužov a žien v jednotlivých typoch sexuálnych biografii

	Nesexuálne	Vzťahovo vzdialené	Monogamné	Seriálne dlhé	Seriálne krátke	Promiskuitné
Muži	7	18	6	36	25	40
Ženy	26	25	42	44	33	22

Sexuálne biografie z hľadiska ich rizikovosti¹

Jednotlivé typy sexuálnych biografii sme vo vzťahu k rizikovosti posudzovali na štvorstupňovej škále²: veľmi nízke riziko (+ +), nízke riziko (+), vysoké riziko (-), veľmi vysoké riziko (- -). Zohľadňovali sme pritom výskyt týchto rizikových spôsobov sexuálneho správania sa:

- vek pri prvom pohlavnom styku 16 rokov a menej,
- striedanie sexuálnych partnerov/iek,
- používanie, resp. nepoužívanie antikoncepcie (predovšetkým prezervatívu) pri náhodných sexuálnych stykoch,
- sexuálne zbližovanie pri pohlavnom styku (pohlavný styk uskutočňovaný od začiatku vzťahu („chodenia“) do jedného mesiaca a skôr),
- do úvahy sme brali aj hodnotenie doterajšieho sexuálneho života z hľadiska spokojnosti.

V tabuľke č. 2 stručne popisujeme vybrané aspekty sexuálnych biografii a prezentujeme naše hodnotenie z hľadiska ich rizikovosti.

Rizikovosť **nesexuálnych biografii** sme ohodnotili ako nízku. Vzhľadom k tomu, že pohlavný život je u týchto osôb obmedzený, jeho rizikovosť je

¹ Pri sexuálnych rizikách máme na mysli zdravotné riziká (infekcia HIV/AIDS, pohlavné choroby a i.) a sociálno-psychologické riziká narušenia sociálnych vzťahov.

² Škála podľa Bianchi et al. (1999), na ktorej jednom konci je nulové riziko (maximálne žiadateľný stav) a na druhom konci 100% riziko (maximálne nežiadateľný stav).

redukovaná takmer na minimálnu mieru. Domnievame sa však, že uvádzaná sexuálna nespokojnosť môže potenciálne viesť v budúcnosti k rizikovému sexuálnemu správaniu. Deklarovaná sexuálna nespokojnosť môže viesť na jednej strane k rizikovej sexualite, avšak na strane druhej nemôžeme vylúčiť ani zodpovednú monogamnú sexualitu. Preto je naše hodnotenie z hľadiska rizikovosti: + (**nízke riziko**).

Rizikovosť **vzťahovo vzdialených sexuálnych biografíí** je redukovaná relatívne nízkymi skúsenosťami s náhodnými sexuálnymi vzťahmi, príp. kontaktmi, avšak nakoľko sa tieto skúsenosti v biografiách týchto participantov a participantiek vyskytujú a vzhľadom k nedostatočnému používaniu spoľahlivej ochrany to môžeme považovať za vysoko rizikové sexuálne správanie. Zdá sa, že títo/tieto muži a ženy nemajú také dlhodobé a emocionálne stabilné vzťahy ako respondenti/ky nižšie uvedených typov sexuálnych biografíí, čo môže potenciálne viesť k striedaniu sexuálnych partnerov/iek. K rizikovosti môže prispievať aj hodnotená spokojnosť s doterajším sexuálnym životom (v priemere 2,4). Naše hodnotenie z hľadiska rizikovosti: - (**vysoké riziko**).

Aktéri a aktérky **monogamných sexuálnych biografíí** si sexuálny život spravidla organizujú v jednom monogamnom trvalom sexuálnom vzťahu, výskyt náhodných alebo extramatrimoniálnych sexuálnych skúseností je ojedinelý. Taktiež sme u nich zaznamenali najvyššiu mieru sexuálnej spokojnosti. Naše hodnotenie z hľadiska rizikovosti: + + (**veľmi nízke riziko**).

Striedanie sexuálnych partnerov/iek, ako aj nedôsledné používanie spoľahlivej ochrany prispieva k rizikovosti **seriálnych - dlhých sexuálnych biografíí**. Preto je naše hodnotenie z hľadiska rizikovosti: - (**vysoké riziko**), rovnako ako aj u **seriálnych – krátkych sexuálnych biografíí**. Aj keď je výskyt náhodných sexuálnych vzťahov a kontaktov v porovnaní s predchádzajúcim typom sexuálnych biografíí (t.j. seriálnych – dlhých) nižší, predsa k striedaniu sexuálnych partnerov/iek dochádza, a to pri nedôslednom používaní ochrany. Z týchto dôvodov možno tieto typy sexuálnych biografíí považovať za vysoko rizikové.

Za najrizikovejší môžeme považovať výber **promiskuitných sexuálnych biografíí**. Vzhľadom na vysokú promiskuitu a nedostatočnú ochranu, hodnotíme celkovo rizikovosť týchto sexuálnych biografíí ako veľmi vysokú: - - (**veľmi vysoké riziko**).

Tab.2: Sexuálne biografie z hľadiska ich rizikovosti

SEXUÁLNE BIOGRAFIE	HODNOTENIE Z HĽADISKA RIZIKOVOSTI	STRUČNÝ POPIS VYBRANÝCH ASPEKTOV SEXUÁLNYCH BIOGRAFIÍ¹
Nesexuálne	+ nízke riziko	- pohlavné styky doposiaľ nerealizovali - udávali najnižšiu mieru sexuálnej spokojnosti v porovnaní s mužmi a ženami ostatných typov sexuálnych biografíí
Vzťahovo vzdialené	- vysoké riziko	- relatívne nízke skúsenosti s náhodnými sexuálnymi vzťahmi/kontaktmi - nemajú také dlhodobé a emocionálne stabilné vzťahy ako muži a ženy ostatných typov sexuálnych biografíí - nedostatočné používaniu spoľahlivej ochrany - nízka spokojnosť s doterajším sexuálnym životom
Monogamné	++ veľmi nízke riziko	- dominuje jeden monogamný trvalý sexuálny vzťah - výskyt náhodných sexuálnych skúseností je ojedinelý - udávali najvyššiu mieru sexuálnej spokojnosti v porovnaní s mužmi a ženami ostatných typov sexuálnych biografíí
Seriálne dlhé	- vysoké riziko	- striedanie sexuálnych partnerov/iek - nedôsledné používanie spoľahlivej ochrany
Seriálne krátke	- vysoké riziko	- výskyt náhodných sexuálnych kontaktov v porovnaní s predchádzajúcim typom sexuálnych biografíí je nižší, predsa k striedaniu sexuálnych partnerov/iek dochádza - nedôsledné používanie ochrany
Promiskuitné	-- veľmi vysoké riziko	- najnižší vek prvého pohlavného styku v porovnaní s mužmi a ženami ostatných typov sexuálnych biografíí - vysoká promiskuita - nedostatočná ochrana

¹ Podrobnejší popis sexuálnych biografíí z hľadiska ich rizikovosti nájdete v: MARKOVÁ, D. et al. Sexuálne biografie z hľadiska sexuálneho zdravia. In: Sociália 2005. Trnava: FZaSP TU, 2005.

Záver

Sexuálne biografie súčasných mužov a žien mladšieho dospelého veku sú rôznorodé a nekonvenčné - sexualita nie je ohraničená inštitúciou manželstva. Podľa výsledkov nami realizovaného výskumu sú pre opýtaných/é mužov a ženy vo veku od 20 do 30 rokov najtypickejšie seriálne biografie. Dominantnosť seriálnych sexuálnych biografii je zjavná aj z faktu, že serialita je prítomná aj v iných typoch sexuálnych biografii. Svoje zastúpenie majú aj promiskuitné, monogamné a vzťahovo vzdialené sexuálne biografie. Nesexuálne biografie sú na ústupe.

Väčšinu sexuálnych biografii sme z hľadiska ich rizikovosti ohodnotili ako vysoko alebo veľmi vysoko rizikové. V tomto kontexte sa vynára požiadavka posilnenia zdravotno-výchovného a osvetového, HIV/AIDS rizikového diskurzu. Je žiaduce sa zamerať nielen na prvoplánové, ale aj druhoplánové aspekty sexuálneho zdravia. Naše úsilie by malo byť zamerané na informačno-edukačné pôsobenie nielen na úrovni skupín či jednotlivcov s určitými typmi rizikového správania sa, ale na úrovni širokej verejnosti. Takéto pôsobenie by nemalo byť zúžené len na poskytovanie informácií o menej rizikovom alebo nerizikovom správaní, ale malo by zohľadňovať komplexný prístup k sexuálnemu zdraviu.

Literatura

- BIANCHI, G.; POPPER, M.; LUKŠÍK, I.; SUPEKOVÁ, M.; STENNER, P. (1999). *Pokus o konštruovanie stratégií mladých ľudí v oblasti sexuality*. In: Československá psychologie, roč. XLIII, č.3, p. 231-252.
- MARKOVÁ, D.; JUHÁSOVÁ, A. (2005). *Sexuálne biografie z hľadiska sexuálneho zdravia*. In: Sociália 2005. Trnava: FZaSP TU.
- SUPEKOVÁ, M.; POPPER, M.; BIANCHI, G.; LUKŠÍK, I. (1999). *Spôsoby predchádzania riziku HIV v sexuálnych interakciách u mládeže na Slovensku*. Bratislava: Mladý človek a infekcia HIV (Zborník príspevkov zo VI. celoštátnej viacrezortnej vedeckej a odbornej konferencie „AIDS ‘99“), p. 75-79.

ŠVIHELOVÁ, D. (2004). *Sexuálne biografie mužov a žien generácie sexuálneho sebaoptvrdenia*. In: Zdravie, morálka a identita adolescentov. Zborník vedeckých príspevkov. Nitra: FSVaZ UKF, p. 35-48.

ŠVIHELOVÁ, D.; MARCINKOVÁ, D. (2004). *Výchova k sexuálnemu zdraviu*. In: Výchova k zdraviu a zdravému životnému štýlu. Nitra: UKF, p. 158-165.

WEISS, P. (2000). *HIV/AIDS a rizikovosť sexuálneho chovania*. In: Plánovanie rodiny & reprodukčné zdravie. 1/2000, str. 35-38.

Rizika mládeže v současné době

PhDr. Eva Švarcová¹

Katedra pedagogiky a psychologie, Pedagogická fakulta,
Univerzita Hradec Králové

Abstract

Purpose of this text is to find out views of the university students on risks of youth at present time and on possibilities of solving already arosed problems or their prevention.

Key words: Criminality, Drugs, Alcohol, Vexation, Family, Media, Legislature

Úvod

Současná doba je často charakterizována jako uspěchaná, hektická, soustředěná na individualismus, degradující morální hodnoty, bezcitná, liberální k mnoha negativním způsobům chování atd., atd.

Všechny výše uvedené faktory samozřejmě působí též na děti a mladé lidi, kteří se s nimi ne vždy dokáží adekvátně vyrovnat. Zvláště negativa současné společnosti mnohdy ovlivňují celkový postoj mladých lidí ke světu vůbec. Nemůžeme se potom divit, že často hledají a někdy i ztrácejí smysl života, bouří se proti konzumní společnosti, nebo naopak vzdávají věčný a nesmyslný boj o dokonalost, která se po nich nepřimo všude vyžaduje.

Někteří, silní jedinci, vydrží tlak společnosti a přizpůsobí se, nebo se o to alespoň snaží, ale mnozí z řady důvodů nevydrží a podlehnou svodům snadnějšího způsobu života.

Z kriminálních statistik sice vyplývá, že poněkud klesá podíl mládeže na páchání trestních činů obecně, ale zároveň je patrný posun od nahodile páchané trestné činnosti k typování objektů napadení.

Nejčastější skupinu trestné činnosti mládeže představuje majetková kriminalita, druhou v pořadí je násilná kriminalita a další typickou formou trestné činnosti mládeže je výtržnictví a mravnostní kriminalita. Velice

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: PhDr. Eva Švarcová, Katedra pedagogiky a psychologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03, Hradec Králové, email: eva.svarcova@uhk.cz.

závažnou formou kriminality mládeže jsou trestné činy s rasovým a národnostním podtextem. Jednou z dalších typických forem trestné činnosti mládeže je drogová kriminalita. Jedná se zejména o šíření toxikomanie, nedovolenou výrobu omamných a psychotropních látek a jedů, držení omamných a psychotropních látek a jedů jak pro jiného, tak pro vlastní potřebu v množství větším než malém (Musil, J., Konrád, Z., Suchánek, J.),

Cíl průzkumu

Zjistit názory vysokoškolských studentů na rizika mládeže v současné době, návrhy na řešení již vzniklých problémů případně na jejich předcházení.

Charakteristika respondentů

Průzkumu se zúčastnili studenti prezenční formy studia Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové a Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v celkovém počtu 122.

Použité metody

Volné zpracování dvou otázek písemnou formou, u několika skupin následovala ještě diskuse k dané problematice. Studenti odpovídali na tyto otázky:

1. Jaká jsou dle vašeho názoru rizika mládeže v současné době.
2. Jak by bylo možné vámi uvedené problémy řešit či jim předcházet.

Výsledky průzkumu a jejich interpretace

Uveden je počet respondentů, kteří odpověděli stejným či velmi podobným způsobem, také variant odpovědí je více (jednotlivé odpovědi nebyly upravovány).

1. Jaká jsou dle vašeho názoru rizika mládeže v současné době:

- 78 drogy, hlavně snadný přístup k nim
- 50 alkohol a liberální přístup k jeho užívání
- 38 média – agresivita, brutalita a rostoucí násilí zejména v televizi
- 31 počítačové hry
- 17 šikana; nedostatek lásky a péče rodičů
- 16 příliš pracovně vytížení rodiče

-
- 15 cigarety
 - 14 špatná výchova v rodině
 - 13 odcizení od společnosti, vrstevníků, rodiny; změna hodnot, priorit
 - 12 zastaralý školský systém, který není schopen připravit mladého člověka prakticky do života, k zodpovědnosti, toleranci
 - 11 akční filmy
 - 10 neschopnost rozeznat realitu od fikce
 - 9 stres
 - 7 falešné představy o realitě nabízené televizí, počítačovými hrami apod.; automaty; reklama; stoupající kriminalita vlivem nízkých trestů
 - 6 nevhodní kamarádi, špatné party; neschopnost samostatně myslet
 - 5 ztráta zájmů, zálib; internet; citové otupení; nedostatek komunikace (rodiče x děti, děti x děti, učitelé x žáci); vysoké nároky okolí
 - 4 – 1 násilí kolem nás; problémy v rodině; špatná společnost, špatné vzory; hodně peněz od rodičů; přemíra volného času; nedostatek motivace ke vzdělávání se; degradace citů v masmédiích; nedostatek tolerance, otevřenosti a ochoty pomáhat; neustálé poukazování na špatné stránky života; nevhodné příklady v rodině (alkohol, násilí, hádky); špatné, ale snadné cesty k penězům (prostituce, dealerství, krádeže); neznalost rizik; špatná morálka společnosti; pohlavní nemoci; potlačování sebedůvěry a přirozenosti; neúcta ke starším; policie dělá, že nic nevidí; velká rozvodovost; nezájem o knihy; nedostatek pohybu; sexuální nezdrženlivost; lidé na sebe nejsou hodní; chybí víra; omezenost společnosti, kde peníze znamenají moc, právo a pravdu.

2. Jak by bylo možné vámi uvedené problémy řešit či jim předcházet:

- 56 podpora a zkvalitnění výchovy v rodině
- 41 zájmová činnost
- 27 prevence, osvěta
- 26 zlepšení komunikace s dětmi, hlavně v rodině
- 15 úprava trestního práva, měl by zmizet pocit beztrestnosti; české zákony jsou výhodné pro kriminálníky, ne pro poškozené a slušné
- 13 zlepšení současné situace ve společnosti
- 12 medializace dobrých příkladů v každodenním životě
- 11 vedení dětí ke sportu
- 10 posílení mravních hodnot, morální odpovědnosti; akční filmy s násilím a brutalitou dávat až po 22. hodině; zabránit dětem hrát násilné počítačové hry
- 9 uskutečnění změn ve školství; zlepšení vztahů ve škole

-
- 7 děti ve škole učit, jak se mají chovat; zakázat reklamu na alkohol a cigarety; víc policejních kontrol
 - 5 matky by měly méně pracovat a více se věnovat dětem
 - 4 – 1 uskutečňovat přednášky pro rodiče; změnit myšlení a hodnoty v celé společnosti; zlepšit kvalitu učitelů; naučit děti bránit se manipulaci; učit ve škole, jak vychovávat děti; rozšířit výuku náboženství; podporovat české tradice a národní hrdost; problém je neřešitelný, je zapříčiněn obrovským technickým pokrokem; na vesnici chybí zájmové kroužky a jediná parta tráví volný čas v hospodě.

Jak vyplývá z výše uvedeného průzkumu, studenti vysokých škol si velmi dobře uvědomují problémy současné doby a její hlavní rizika, která působí na mladé lidi. V první řadě je kritizován snadný přístup k návykovým látkám celkově, tolerance společnosti k alkoholu a cigaretám, agresivita, brutalita a rostoucí násilí prezentované v médiích, zejména v televizi, agresivní počítačové hry a v neposlední řadě téměř všudypřítomná šikana.

Další rizika studenti spatřují v rodině, především ve špatné výchově, v nedostatku lásky a péče rodičů, kteří mnohdy bývají příliš pracovně vytížení. Poukazují též na odcizení se od společnosti, vrstevníků, rodiny, na změny hodnot, priorit současné společnosti.

Negativně je hodnocen i zastaralý školský systém, který dle mínění studentů není schopen připravit mladého člověka prakticky do života, k zodpovědnosti, k toleranci atd.

Mezi návrhy na řešení problémů týkajících se rizik současné mládeže dominuje podpora a zkvalitnění výchovy v rodině, zájmová činnost, prevence, osvěta, zlepšení komunikace s dětmi, ale také úprava trestního práva. Jisté řešení studenti spatřují ve zlepšení současné situace ve společnosti, v medializaci kladných vzorů, ve vedení dětí ke sportu, v posílení mravních hodnot a morální odpovědnosti. Dále někteří navrhuji vysílat akční filmy s násilím a brutalitou až po 22. hodinu a apelovat na rodiče, aby zabránili dětem hrát agresivní počítačové hry.

K dalším návrhům na řešení problémů či jejich předcházení patří uskutečnění změn ve školství, zlepšení vztahů ve škole. Studenti také doporučují zcela zakázat reklamu na alkohol a tabákové výrobky, posílit policejní kontroly zaměřené na návykové látky a podle některých by matky měly méně pracovat a více se věnovat dětem.

Výsledky průzkumu jsou bezpochyby zajímavé, záleží však jen na nás, jak s nimi naložíme.

IV. VYBRANÉ MOŽNOSTI PREVENCE PATOLOGICKÝCH JEVŮ

Sebeúcta jako klíčový protektivní faktor v primární prevenci sociálně patologických jevů

Mgr. Kateřina Juklová¹

Katedra pedagogiky a psychologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Abstract

Most of our existing school prevention programs in Czech Republic were based just on giving informations to pupils and students. New research studies as well as practical experiences from abroad show the neccessarity of developing all personality components. The ability of realistic self-evaluation and true selfesteem is one of them. According to many studies it is possible to consider the true selfesteem to be the important protective factor of social pathological phenomena prevention.

Key words: Social Pathological Phenomenas, Primary Prevention Programs, Key Protective Factors, Selfesteem, Selfconcept, True – and Problematic – Selfesteem

I. Programy primární prevence

V boji se sociálně patologickými jevy je obecně kladen důraz na primární prevenci. V našich podmínkách byla dosud největší pozornost věnována oblasti protidrogové primární prevence. Ta je Světovou zdravotnickou organizací definována jako „veškeré aktivity realizované s cílem předejít problémům spojeným s užíváním návykových látek, případně oddálit první kontakt s drogou.“ V rámci tohoto širokého vymezení lze dále rozlišovat dvojí druh primární prevence. Prvním je **prevence specifická**, jejíž programy jsou explicitně zaměřeny na konkrétní typ sociálně-patologického chování (například užívání drog). Druhým typem primární prevence je **prevence nespecifická**, zahrnující široké spektrum aktivit podporujících zdravý životní styl. Riziko vzniku a rozvoje sociálně patologických jevů u dětí a mládeže se snaží minimalizovat zaměřením se primárně na obecné protektivní faktory (Trapková, 2004).

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Kateřina Juklová, Katedra pedagogiky a psychologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitského 62, e-mail: katerina.juklova@uhk.cz.

Jiní, zejména zahraniční, autoři člení primárně preventivní programy z hlediska složky osobnosti, která je programem ovlivňována. Například Hansen (1992 in Richter, 2005) analyzoval velké množství nejrozličnějších zahraničních preventivních programů a dospěl k několika typům s následujícími společnými znaky:

- **Programy zdůrazňující znalosti**, zaměřené na předávání potřebných informací;
- **Programy zdůrazňující afektivní vzdělávání**, zahrnující zvládání stresu a jiných náročných životních situací;
- **Programy akcentující vliv společnosti**, informující o vrstevnických a jiných tlacích a rozvíjející dovednosti potřebné k odolávání těmto tlakům;
- **Programy upřednostňující alternativy**, zaměřující se na hledání možných alternativ k rizikovému chování dětí a mládeže, obvykle formou zájmových akcí;
- **Komplexní preventivní programy**, v jejichž centru pozornosti jsou všechny předešlé aspekty prevence.

Viděno optikou této klasifikace, lze říci, že primární prevence v našich podmínkách je mířena zejména do oblasti rozšiřování znalostí. V praxi se běžně setkáváme s postupem, kdy jsou žákům vyšších ročníků (obvykle osmých či devátých) podávány informace za účelem jejich odrazení od užívání či experimentování s drogami. Ne vždy se však vynakládané úsilí jeví jako efektivní. Tuto skutečnost potvrzují také výzkumy zahraničních autorů (např. Cuijpers, 2002 in Richter, 2005), konstatující poměrně malé účinky protidrogové prevence na dospívající, kdy sice dochází ke zvýšení míry jejich znalostí o drogách a jejich účincích, ale účinky prevence se časem vytráčí, nejsou-li preventivní zásahy zopakovány.

Analýzou účinnosti jednotlivých typů preventivních programů dospěl (Hansen, 1992 in Richter, 2005) k závěru, že nejefektivnějšími programy jsou ty, které ovlivňují více složek osobnosti (viz komplexní) a dále programy zaměřené na společenský vliv vrstevníků. Z tohoto pohledu je žádoucí, aby si dospívající v rámci prevence měli možnost spolu s informacemi osvojit také nejrozličnější obecné životně užitečné kompetence jako je dovednost efektivní komunikace, zvládání konfliktních situací, schopnost přiměřeného sebehodnocení a zdravé sebeúcty. V poslední době k nám začínají ze zahraničí pronikat preventivní programy zaměřené na rozvíjení těchto kvalit. Další část příspěvku bude věnována psychologickému konstrukt zvanému sebeúcta, od kterého se značná část výše jmenovaných dovedností odvíjí.

II. Sebeúcta jako klíčový protektivní faktor v prevenci sociálně patologických jevů

Sebeúcta je emočně-hodnoticím aspektem našeho Já (Self), odrážející míru, do jaké si sami sebe ceníme. Souvisí s kognitivní (poznávací) složkou našeho Já, sebehodnocením, což je systém našich přesvědčení a postojů k sobě samým (Huitt, 2004). Sebeúcta je výsledkem pozitivního sebehodnocení, vyjadřuje míru spokojenosti s vlastním Já. Úroveň sebeúcty významně ovlivňuje nejenom vztah člověka k sobě samému, ale zároveň také postoj a chování k lidem z našeho okolí. Ovlivňuje postoje k životu, schopnost řešit náročné situace. Výzkumy potvrdily, že jedinci s vyšší sebeúctou jsou méně zranitelní, a lépe, aktivněji zvládají problémy v životě (Koubeková, 2004).

Podle Laška (2005) je možné sebeúctu považovat za základní indikátor pocitu subjektivní pohody (well-being), duševního zdraví a emočního přizpůsobení. Reasoner (2004) shrnuje výsledky velkého množství výzkumných studií odhalující významné souvislosti sebeúcty s úspěšností v různých oblastech našeho života. Jmenujme alespoň některé:

- Vysoká sebeúcta souvisí s dosahováním dobrých školních výsledků (Screirer and Krant, 1979).
- Nízká sebeúcta koreluje s častým výskytem delikvence a predelikvence u mladistvých (Kaplan, 1975).
- Velká část násilí páchaného mladistvými se děje jako snaha o kompenzaci pocitů nebezpečí a nízké sebeúcty (Davis, 1993).
- Mladiství se připojují ke gangům z důvodu své neuspokojené potřeby někam patřit, mající svůj původ rovněž v nízké sebeúctě (Sahagan, 1991).
- Nízká sebeúcta koreluje s vyšším rizikem předčasného těhotenství mladistvých dívek (Crockenberg and Soby, 1989).
- Nízká sebeúcta souvisí s častějším výskytem neuróz, úzkostí, obranných reakcí a konzumace alkoholu a drog u mladistvých (Skager, 1988).
- Dospívající jedinci s vyšší sebeúctou jednají častěji v souladu s morálními hodnotami (Whitely, 1980).
- Nízká sebeúcta souvisí s častějším výskytem mentální anorexie a bulimie (Piccinini, 1987).
- Vyšší Sebeúcta souvisí s celkovou odolností vůči psychosomatickým chorobám, ale i nemocem jako je rakovina (Sagan, 1990).

Z výše uvedeného přehledu výzkumů pořízených většinou korelační metodou jednoznačně nevyplývá, že zdravá sebeúcta je ve všech případech příčinou příznivých výsledků a zkušeností v nejrůznějších oblastech života a ne jejich následkem. Přesto je však autory (Huitt, 2004) optimisticky poukazováno na dynamický aspekt sebepojetí a sebeúcty, který umožňuje přerušit bludný kruh nízké sebeúcty, negativních životních zkušeností a rizikového chování právě intervencemi zaměřenými na budování zdravé sebeúcty. Z výše uvedených důvodů je možné zdravou sebeúctu považovat za protektivní faktor výskytu mnoha problémů, kterým současní dospívající čelí.

III. Vývoj sebeúcty v dětství

Dříve nežli se zaměříme na možné způsoby záměrného posilování sebeúcty, seznámíme se s počátky jejího vývoje v dětství.

Sebehodnocení a sebeúcta jsou budovány a rozvíjeny v rámci interakce jedince s prostředím a reflexe této interakce. Po vykonání jakékoli činnosti hodnotíme to, co jsme udělali. Bereme přitom v úvahu dva základní zdroje informací (Huitt, 2004):

1. naše vlastní očekávání a očekávání významných druhých
2. hodnocení našeho jednání významnými druhými.

Při bližším pohledu zjišťujeme, že raný vývoj sebeúcty má kořeny zejména ve dvou prostředích, v rodině a o něco později ve škole. Míra vřelosti a citlivosti vůči dětem, způsob kladení požadavků, hodnocení dílčích výsledků a vyjadřovaná míra akceptace dítěte dospělým jsou klíčovými proměnnými jejich vztahu a významně se podílející na procesu budování sebeúcty dítěte. Základem všeho dobrého je tedy harmonická rodina. Někdy se stává, že dítě si z rodiny z raného dětství nese „šrámy na duši“ a spolu s nimi **problematickou sebeúctu**. Ta může být rozpoznána podle následujících znaků (Deci, Ryan, 1996 in Lašek, 2005):

- Jedinec se zásadně řídí sociálním srovnáváním s těmi nejúspěšnějšími.
- Poukazuje na své největší úspěchy.
- Má tendenci k sebepředvádění.
- Má sklony k narcismu a posedlosti se sebou samým.
- Je málokdy spokojen.

Jedinci s **pravdivou sebeúctou** se oproti tomu podle těchto autorů vyznačují:

- aktivitou
- vitalitou s ohledem na pravdivé vnímání sebe sama
- vyšším stupněm nezávislosti (autonomie)
- celkovou stabilitou

I v těch horších případech je však možné pohled mladého člověka na sebe sama změnit. Ať už se o to bude pokoušet drogový preventista, rodič, třídní učitel, vedoucí zájmového kroužku, starší sourozenec či kamarád, ve všech těchto interakcích by neměl chybět zájem o dotyčného jedince jako o jedinečného člověka. Obecně lze jmenovat několik klíčových prvků interakce s dětmi a dospívajícími podporující jejich pozitivní sebehodnocení a zdravou sebeúctu (Gordon, 2003):

- **Vidět v každém dítěti jedinečnou bytost** – znamená neporovnávat dítě se sourozenci nebo spolužáky, nezdůrazňovat soupeření, ale soustředit se raději na neměřitelné kvality. Dítě potřebuje být přijímáno takové, jaké již je, nežli pro schopnosti, které jsou přáním dospělých. Podporujeme jeho vlastní zájmy.
- **Udržovat si realistická očekávání** – chápeme jako očekávání přiměřená věku, temperamentu a podmínkám dítěte. Pozor na očekávání dospělých založená na vlastních nenaplněných přáních a na využívání úspěchů dítěte ke zvyšování vlastního statutu. Učme děti vytyčovat si realistické cíle.
- **Dát možnost dělat chyby** – znamená rozvíjet v dětech odvahu být nedokonalý. Namísto zaměření se na chybu přijímejme chybování jako přirozený jev v procesu učení a povzbuzujeme děti k hledání nových řešení.
- **Umožnit zažívat úspěch** – znamená vytvářet situace, ve kterých je pravděpodobné, že dítě uspěje. Těžší úkoly rozdělit na sérii snadnějších kroků, které dítě zvládne.
- **Průběžně povzbuzovat** – znamená nečekat na konečný výsledek práce, ale oceňovat již samotné úsilí a dílčí pokroky. Je užitečné vést dítě k tomu, aby na sobě umělo najít něco, za co si může samo sebe cenit.
- **Brát dítě vážně** – znamená přijímat také jeho negativní pocity a problémy, se kterými za námi přijde. Při poskytování zpětné

vazby dítěti je důležité důsledně rozlišovat mezi hodnocením chování dítěte a jeho osoby.

- **Dávat možnost výběru** – nerozhodovat vše za dítě, ale – přiměřeně jeho věku – mu předkládat více možností, ze kterých může volit. Posílí to jeho pocit zodpovědnosti.
- **Podporovat samostatnost** – poskytovat dítěti příležitost podílet se na chodu domácnosti. Nedělat za dítě nic, co může udělat samo.
- **Učit smyslu pro humor** – učit tomu, že i vlastním problémům je možné se zasmát.

Přejme si, aby se tyto zásady staly samozřejmostí ve vztazích rodičů a dospělých pracujících s dětmi.

Literatura

GORDON, J. (2003). *Building Children's Self-esteem*. <http://www.more-selfesteem.com/articles.htm>.

HUITT, W. (2004). *Self-concept and self-esteem*. In: Educational Psychology Interactive, Valdosta, GA: Valdosta State University. <http://chiron.valdosta.edu/whuitt/col/regsys/self.html>.

KOUBEKOVÁ, E. (2004). *Sebaúcta – zdroj efektívneho zvládania záťaža adolescentami*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 39, 2004, č.1, s.3-11.

LAŠEK, J. (2005). *Komponenty sebehodnocení u adolescentů*. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 80-7041-103-1.

REASONER, R.W. (2004). *Review of Self-Esteem Research*. <http://self-esteem-international.org./content/5-research.htm>.

RICHTER, J. (ed.) (2005). *Jak ve škole vytvořit zdravější prostředí*. Příručka o efektivní školní prevenci. Praha: Úřad vlády České republiky. ISBN 80-86734-38-2.

TRAPKOVÁ, B. (2004). *Co je primární prevence?* www.odrogach.cz.

Sociálna prevencia – sociálna kuratela uskutočňovaná úradom práce, sociálnych vecí a rodiny - ako jedna z foriem pomoci rizikovej mládeži

PhDr. Ing. Lýdia Lešková¹

Obvodný úrad Spišská Nová Ves - pracovisko Gelnica

Abstract

Article deals with social prevention - social control realized by office for labour, social affairs and family, which is able to solve the big problem of last years - increasing number of children with behavioral disturbance, so called risk youth - and accompanying phenomena. Article refers to the necessity of intensification of prevention of social pathological phenomena. In elimination efforts the social control realized by office for labour, social affairs and family is important.

Key Words: Risk Youth, Social Prevention, Social Control, Primary, Secondary, Tertiary Prevention

Štátna politika SR vo vzťahu k deťom a mládeži (deklarovaná v Koncepcii štátnej politiky vo vzťahu k deťom a mládeži do roku 2007) sa realizuje v 4 základných oblastiach:

1. pôsobenie štátu prostredníctvom štátnych inštitúcií a ďalších nástrojov štátu, zabezpečujúcich podmienky vývoja a rozvoja detí a mládeže,
2. vytváranie podmienok na formovanie mladých ľudí na osobnosti samostatné, solidárne, zodpovedné a angažované,
3. vytváranie podmienok na utváranie a formovanie hodnotovej orientácie detí a mládeže v intenciách mravných a spoločenských noriem,
4. preventívna ochrana a opatrenia chrániace deti a mládež pred negatívnymi javmi, ktoré na nich pôsobia.

Ľudská osobnosť sa začína formovať v rodinnom prostredí a práve rodina je tou primárnou skupinou, kde sa dieťa učí poznávať mravné hodnoty, normy správania, včleňovať sa do spoločnosti.

Prax ukazuje, že jedinci s asociálnymi až kriminálnymi prvkami správania majú nedostatočne interiorizované hodnotové systémy spoločnosti (Levická, 2004).

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Obvodný úrad Spišská Nová Ves - pracovisko Gelnica, email: leskova.lydia@gl.vs.sk, tel.: 053/4812300.

Diferenciácia mládeže a predovšetkým jej individualizácia sa stáva zdrojom doposiaľ nevýdaných možností, ale súčasne aj zdrojom jej vlastného ohrozenia. Jediná cesta na minimalizovanie ohrozenia mládeže je predchádzanie a obmedzovanie neželaných javov (Ondrejko, 2000).

Správanie jedincov, ktoré nie je v súlade so všeobecne uznávanými normami spoločnosti, viacerí autori nazývajú ako rizikové správanie. Podľa Matouška (2003) **rizikové správanie** je jednanie, ktoré môže ohroziť život, zdravie alebo sociálnu integritu jedinca, alebo správanie, ktoré je namierené proti záujmom spoločnosti definovaných zákonmi.

V súvislosti s rizikovým správaním je potrebné priblížiť pojmy *rizikové skupiny* – skupiny ľahko zraniteľných ľudí a *riziková mládež* - u ktorej je vyššie riziko sociálneho zlyhania. Riziková mládež je jedna z cieľových skupín sekundárnej prevencie (Matoušek, 2003).

Nevyhnutnosť *vybudovania účinného komplexného systému prevencie* je v dnešnej dobe veľmi aktuálna. Latinský pôvod slova prevencia - *praeventus* znamená zákrok vpred. Úlohou prevencie je privedenie mladého človeka k správnej voľbe, k určitej hodnotovej orientácii, jeho vybaveniu vhodnými modelmi sociálneho správania.

Prevencia predstavuje konanie, ktorého cieľom je zabrániť nežiaducim javom, čo je výhodnejšie, ako odstraňovanie ich následkov (Ondrejko, 1998).

Praktické skúsenosti všetkých orgánov a inštitúcií, ktoré sa v súčasnosti zaoberajú starostlivosťou o rizikovú mládež, svedčia o tom, že ich preventívna činnosť nie je dostatočne koordinovaná, práca jednotlivých subjektov na seba nenadväzuje a dominuje administratíva nad konkrétnou praktickou starostlivosťou.

Najúčinnejšou formou boja proti delikventnej činnosti mládeže je teda predchádzanie a odstraňovanie príčin a podmienok, ktoré ju umožňujú a to formou preventívnych aktivít, ktoré sú menej ekonomicky náročné ako represívne opatrenia.

Prevencia musí vychádzať z podrobného poznania všetkých faktorov, ktoré sa môžu podieľať na vzniku delikvencie.

Vo všeobecnosti sa prevencia rozdeľuje na :

- primárnu,
- sekundárnu,
- terciálnu.

Podobné rozdelenie uvádza aj Kaiser (1994) a Bodláková (1993). Podľa nich *primárna prevencia* je zameraná na celú populáciu, ktorá nie je kriminálne riziková ani narušená. *Sekundárnu prevenciu* predstavujú preventívne aktivity zamerané na kriminálne rizikových jedincov a skupiny, u ktorých je zvýšená pravdepodobnosť, že sa stanú páchatelmi trestnej činnosti a *terciálna prevencia* zahŕňa aktivity a opatrenia zamerané na kriminálne narušených jedincov alebo skupiny osôb vrátane recidivistov.

Dobrá primárna a sekundárna prevencia kriminality musí predchádzať všetkým typom sociálneho zlyhania. Cieľom musí byť prezentácia sociálne priaznivého správania, ktoré sa nezlučuje so správaním protispoločenským (Matoušek, Kroftová, 1998).

Kafka (1994) uvádza, že sekundárna prevencia by mala začať čo v najskoršom veku rozvoja jedinca.

Na trestnoprávny a policajný boj s recidívou sa vzťahuje predovšetkým *terciálna prevencia*, ktorá už predpokladá spáchanie trestného činu a má zabrániť ďalším (Kaiser, 1994).

Podstatou sociálnej kurately, jej zmyslom a cieľom je pomôcť klientovi vyrovnať sa so svojimi problémami na základe informácií poskytnutých sociálnym kurátorom a priviesť k novému spôsobu života, k nájdeniu nových pozitívnych foriem života, ktoré mu umožnia žiť plným a kvalitnejším životom, naplneným novými rozmermi a možnosťami na svoju sebarealizáciu.

Zákon č. 305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele je novoprijatým zákonom v SR, ktorý nadobudol účinnosť 01.09.2005, a ako prvý samostatne, komplexne a systematicky rieši danú problematiku. Vymedzuje, že *sociálna kuratela sa vykonáva najmä pre* :

- a) maloletého, ktorý sa dopustil páchania trestného činu inak trestného,
- b) mladistvého páchatel'a alebo podozrivého z páchania trestnej činnosti,
- c) dieťa, ktoré sa dopustilo priestupku,
- d) dieťa, ktoré je členom skupiny, ktorá ho svojím negatívnym vplyvom ohrozuje,
- e) dieťa zneužívajúce alebo závislé na drogách,
- f) dieťa hrajúce alebo závislé na hazardných, počítačových a iných hrách a internete,
- g) dieťa, u ktorého sa pre poruchy správania prejavujú problémy najmä v škole, v skupinách, vo vzťahoch s inými deťmi, rodičmi alebo inými plnoletými fyzickými osobami,

-
- h) dieťa, u ktorého sa prejavujú poruchy správania zanedbávaním školskej dochádzky, útekmi z domu alebo zo zariadenia, v ktorom je umiestnené,
 - i) dieťa, u ktorého sa neprejavili problémy v správaní ani poruchy správania, avšak jeho jednorazové alebo krátkodobé správanie vyžaduje pre svoju závažnosť alebo neprimeranosť pomoc.

Z ustanovenia zákona vyplýva, že sociálna kuratela sa poskytuje pre tie deti, u ktorých dochádza k akýmkoľvek odchýlkam v spoločenskom správaní, ktoré nie je spoločnosťou akceptované a prekračuje tolerovanú normu v danej spoločnosti.

Zákon špecifikuje i opatrenia SPO detí a SK na predchádzanie vzniku krízových situácií v rodine a na obmedzenie a odstraňovanie negatívnych vplyvov.

Orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately vykonáva rozmanité *činnosti a úlohy*: úlohy v trestnom konaní, kontakt s mladistvým počas výkonu trestu odňatia slobody, pôsobenie na rodinné prostredie a príprava rodiny na návrat mladistvého do rodiny; pomoc a ochrana mladistvého v priestupkovom konaní.

Tento výpočet nie je úplný, ale poukazuje na to, že činnosť úradu práce, sociálnych vecí a rodiny (ÚPSVaR) je rozmanitá a zahŕňa veľmi širokú škálu aktivít.

Opatrenia SPO a SK sa vykonávajú najmä v osobnom styku s dieťaťom, jeho rodičmi a osobou, ktorá sa osobne o dieťa stará a taktiež v prirodzenom rodinnom alebo v otvorenom prostredí, v ktorom sa dieťa zvyčajne zdržiava.

Intervencia úradu práce, sociálnych vecí a rodiny

Doteraz bolo predostreté teoretické poňatie sociálnej kurately a jej legislatívne podchytenie v zákone.

Pod pojmom *intervencia* v súvislosti s delikventnou mládežou rozumieme opatrenia, ktorými sa reaguje na zvýšené riziko sociálneho zlyhania alebo zlyhávania (Matoušek, Kroftová, 1998).

Ako je vlastne uplatňovaná sociálna kuratela v súčasnej praxi sociálnych pracovníkov – sociálnych kurátorov?

Sociálny kurátor, ktorý má na starosti rizikovú mládež sa v súčasne vytvorených podmienkach ÚPSVaR v individuálnych prípadoch môže angažovať len výnimočne, nakoľko objem jeho klientely ho odsudzuje

k úradníckej práci spočívajúcej v administratívnych úkonoch, k voľbe najjednoduchšie realizovateľných postupov na dosiahnutie požadovaných cieľov vedúcich k náprave, k nízkej angažovanosti na osudoch klientov.

Priamy kontakt s klientom a preventívne pôsobenie na neho často nie je v centre záujmu sociálneho pracovníka i z objektívnych dôvodov. Pri plnení svojich pracovných povinností, ktoré sú vo veľkom rozsahu administratívne, už na vlastnú sociálnu prácu nemá čas ani energiu. Na prvom kontakte medzi sociálnym kurátorom a klientom často záleží, ako sa bude odvíjať následná intervencia a aké môžu byť jej výsledky. Prvé dojmy predurčujú budúce role obidvoch strán vzťahu a vymedzujú možnosti ich vzájomnej budúcej spolupráce.

Sociálny kurátor v našich podmienkach preberá zodpovednosť za riešenie prípadu, avšak na strane druhej je obmedzený vo svojich kompetenciách a možnostiach aj takými limitujúcimi faktormi, ako je nedostatok času a neúmerne množstvo klientov.

Napriek týmto prekážkam sociálni kurátori realizujú svoju prácu nielen administratívnymi činnosťami ale aj činnosťou v teréne, mimo kancelárskeho pracoviska.

Orgán sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately postupuje pri výkone opatrení sociálnej kurately pre deti podľa plánu sociálnej práce s dieťaťom. Plán spracováva sociálny kurátor na základe zhodnotenia situácie a podľa individuálnych potrieb konkrétneho dieťaťa. Pri jeho vypracovaní musí postupovať veľmi citlivo, s dôkladným poznaním potrieb dieťaťa, musí zohľadniť špecifiká klienta a dbať na konečný efekt, ktorý sa má dosiahnuť prácou s klientom – zmena jeho správania v pozitívnom smere.

Jednou z foriem kuratívnej starostlivosti o rizikovú mládež sú besedy a prednášková činnosť v školách, realizácia projektov i výchovno-rekreačné programy pobytovou formou. Všetky tieto aktivity sa realizujú už dlhodobo a prinášajú značný ohlas nielen u mládeže, ale aj u ich rodičov.

Prednášková činnosť na jednotlivých školách je zameraná na oboznámenie mládeže s činnosťou orgánu sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately, na ilustrovanie konkrétnych prípadov a výchovných opatrení uskutočňovaných zo strany sociálneho kurátora. Veľmi osvedčené je túto činnosť realizovať spoločne aj s príslušníkmi obvodných oddelení PZ a pracovníkmi obvodných úradov, oddelení priestupkových. Práve takýmto spôsobom sa priblíži mládeži prierez odchýlok v správaní netolerovaných danou spoločnosťou, ktoré sú rôznym spôsobom sankcionované.

Prednášková činnosť patrí k primárnej prevencii, ktorá sa realizuje pre pomerne veľké skupiny – celé triedy, respektíve ročník. Nevýhodou tejto formy je to, že mládež je zväčša počas prednášky pasívna, vzájomná komunikácia medzi deťmi a kurátorom je značne obmedzená, čo spôsobuje aj prítomnosť pedagóga. Oveľa priaznivejší ohlas majú *besedy* organizované pre menší počet detí. Pri nich sa oveľa jednoduchšie nadviaže kontakt mládeže so sociálnym kurátorom.

Jeden z veľmi obľúbených a účinných projektov je projekt organizovaný políciou pod názvom: *Správaj sa normálne*. Projekt približuje prácu polície, ako aj problematiku kriminality maloletých spôsobom primeraným ich veku. Realizuje ho príslušník polície – tzv. preventista často v spolupráci so sociálnym kurátorom. Počas celého školského roka sa navštevuje vybraná trieda nižšieho ročníka základných škôl, kde sa raz mesačne deťom v rámci pracovného listu priblíži jedna z desiatich rozpracovaných tém. Projekt sa realizuje v školskom prostredí bez prítomnosti pedagóga. Je vhodný a má opodstatnenie z hľadiska primárnej a sekundárnej prevencie aj vzhľadom k tomu, že ide o ešte formovateľnú skupinu. Po absolvovaní projektu účastníci obdržia Osvedčenie. U maloletých sa zvyšuje ich právne vedomie a realizácia aktivít by mala v budúcnosti prispieť k zníženiu nárastu trestnej činnosti.

Jednou z najúčinnějších aktivít sú *výchovno-rekreačné programy pobytovou formou*, kde sa poskytuje intenzívna sústredená starostlivosť o ohrozenú mládež mimo prostredia s negatívnymi vonkajšími faktormi. Výchovno-rekreačný program pobytovou formou umožňuje určiť potrebné reedukačné a terapeutické metódy a formy ďalšieho systematického výchovného pôsobenia na deti a mládež vzhľadom k ich psychickému stavu a úrovni sociálneho prostredia. Cieľom pobytu je aj vplývať na vytváranie postojov a hodnotových kritérií smerujúcich k zvnútorneniu potreby cieľavedome a zmysluplne využívať voľný čas, teda formovať a stabilizovať zdravý životný štýl mládeže. Ich úlohou je najmä odborné pôsobenie na odstránenie alebo zmiernenie poruchy správania, rozvoj sociálnych zručností, získanie potrebných spoločenských návykov, hygienických návykov a zabezpečenie vhodného využitia voľného času dieťaťa. Výsledky práce počas pobytu nie sú len jednorazové počas jeho trvania, ale prenášajú sa do ďalšieho obdobia spolupráce s klientom, ktorý si vytvorí oveľa otvorenejší a zvyčajne aj pozitívny vzťah so sociálnym kurátorom, čo prináša aj ľahšie zvládnutie sociálneho zlyhávania.

Práca s rizikovou mládežou si vyžaduje vysokú dávku empatie, optimizmu, viery v pozitívnu zmenu. I keď ciele sa dosahujú zvyčajne pomerne ťažko,

o to väčšia radosť prichádza vtedy, ak sa podarí aspoň v niektorých prípadoch priniesť požadovanú zmenu správania. Sociálny kurátor však pri tejto namáhavej práci nemôže stáť osamotene. Je nevyhnutné zabezpečovať väčšiu intervenciu rodičov rizikovej mládeže do ich voľnočasových aktivít. Vo vzťahu k rizikovej mládeži musí vyvíjať zvýšené kompenzačné aktivity škola, zariadenia pre výchovu mimo vyučovania, mládežnícke i cirkevné organizácie ponúknutím zmysluplných činností pre deti a mládež v mimoškolskom čase a v čase školských prázdnin.

O čom je teda práca sociálneho kurátora? Isteže, jej ponímanie je u mnohých z nás rôzne. Určite sa ale zhodneme v jednom, že je to práca, ktorú musíme brať ako poslanie: spočívajúce v pomáhaní inému, ktorý to práve potrebuje a pre ktorého naša pomocná ruka môže byť záchranou a zmenou v jeho živote.

Cielená výchova a primerané vzdelávanie vytvárajú predpoklad postupnej zmeny hodnotového systému mládeže. Je ľahšie a efektívnejšie mládež správne vychovávať, ako naprávať sociálne deformácie v správaní. Je to nákladnejšia cesta a menej efektívna. Z toho dôvodu je potrebné ozdravovať rodinu, ľudské vzťahy, aby rodičia neopúšťali, nezrádzali pre vlastný egoizmus a pôžitky tela svoje deti. Zrada detí spôsobuje zrútenie viery v dobro, spravodlivosť, demotivuje človeka vedieť odpúšťať a obetovať sa a ako deštruktívny element sa prenáša do podvedomia, odkiaľ znemožňuje schopnosť súžitia s iným človekom a ľudské šťastie.

Snažme sa odovzdávať a vštepovať deťom pozitívne hodnoty od útleho detstva, aby sme ich neskôr mohli vidieť prežívať nielen v nich, ale aj v ich potomkoch. Verím, že spoločným úsilím sa nám to určite podarí.

Literatura

BODLÁKOVÁ, Ivana (1994). *Koncepcie a program prevence kriminality v ČR*. In: Prevencia kriminality v pôsobnosti MV SR: Zborník referátov zo seminára konaného v dňoch 1. – 2. Decembra 1993 v Akadémii policajného zboru v Bratislave. Bratislava: Akadémia PZ, s. 279-284.

KAFKA, Jozef (1994). *O akcentovaných a psychopatických osobnostiach*. In: Prevencia kriminality v pôsobnosti MV SR. Bratislava: Zborník referátov zo seminára konaného v dňoch 1. – 2. decembra 1993 v Akadémii policajného zboru v Bratislave. Bratislava: Akadémia PZ, s. 211 –223.

KAISER, Günter (1994). *Kriminologie*. Praha: C.H.BECK, 268 s.

-
- LEVICKÁ, Jana (2004). *Sociálna pedagogika*. Trnava: Spoločnosť pre podporu vedy a vzdelávania na FZaSP TU. 122 s.
- MATOUŠEK, Oldřich; KROFTOVÁ, Andrea (1998). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál. 335 s.
- MATOUŠEK, Oldřich (2003). *Slovník sociální práce*. Praha: Portál. 288 s.
- ONDREJKOVIČ, Peter (1998). *Úvod do sociológie výchovy*. Bratislava: VEDA. 388 s.
- ONDREJKOVIČ, Peter (2000). *Sociálna patológia*. Bratislava: Veda. 272s.
- SEJČOVÁ, Ľuboslava (1997). *Kriminalita mladistvých a delikvencia maloletých*. In: Kriminalita mládeže a preventívno-výchovné pôsobenie: Zborník príspevkov z pracovnej porady Národného osvetového centra v Bratislave. Bratislava: Národné osvetové centrum, s. 6-28.
- Zákon NR SR č. 305/2005 O sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele.

Dobrovolnictví jako prevence sociálně-patologických jevů

Mgr. Jan Hloušek¹

Občanské poradenské středisko, o. p. s., Hradec Králové

Abstract

My article concerns the phenomenon of volunteering as an instrument for reduction of negative impacts of behavioral factors, especially racional spending of leisure time and solving unemployment of young people.

Key words: Volunteering, Non-for-profit Organization, Unemployment, Leisure Time, Social Work

Dobrovolnictví mívá různé přídomek: společenský fenomén, občanská ctnost, životní styl. Skrývá v sobě sousloví „dobrá vůle“, která se dá posílit, vyzdvihnout a využít. Dobrovolnictví může být tedy vnímáno i jako nástroj, nástroj k projevení „dobré vůle“ na úkor jiných, méně žádoucích jevů. Rád bych se v dnešním příspěvku věnoval zejména dvěma faktorům, které mohou vést až ke vzniku sociálně-patologických jevů – neúčelné trávení volného času a nezaměstnanost mladých lidí. V obou případech nabízí dobrovolnictví alternativu, nikoliv však zázračná řešení.

Dobrovolnictví je ve vyspělých demokratických zemích zcela běžná a rozšířená součást občanského života. Být dobrovolníkem je věcí cti a společenské prestiže, účast v neziskových organizacích nikdo neopomene zmínit ve svém profesním životopise. Dobrovolníky se stávají lidé aktivní, úspěšní, s pozitivním přístupem ke světu, z ekonomicky zajištěných středních a vyšších vrstev. U nás je tomu jinak, především věková skupina dobrovolníků se výrazně liší. Přesto se dobrovolnictví v ČR v posledních letech výrazně rozvíjí a utváří do nejrůznějších programů a projektů. Jejich výčet v tomto příspěvku je spíše jen demonstrativní...

Asi nejznámějšími z nich jsou program LATA a program 5P. Oněch pět pé ve druhém zmíněném programu znamená: podpora, přátelství, prevence, pomoc a péče. Program je určen dětem od 6 do 15 let ze sociálně či jinak oslabených rodin, ale i pro velmi nadané děti či jinak se vymykající, které prožívají izolaci nebo šikanu v dětském kolektivu, dětem, které si z různých příčin obtížně hledají kamarády, mají výchovné problémy, poruchy učení, jsou z početných rodin, prostě všem dětem, jejichž zdravý vývoj je ohrožen

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Jan Hloušek, Občanské poradenské středisko, o. p. s., Hradec Králové, email: kp@ops.cz.

nepříznivými vlivy a kterým by jakkoliv mohl prospět hodnotný vztah s dobrovolníkem-kamarádem. Princip programu totiž spočívá na přátelství ohroženého dítěte s dospělým dobrovolníkem, se kterým se jednou týdně schází a tráví spolu čas tak, aby byl pro oba příjemně a užitečně prožitý. Počet dvojic, které v programu vznikly, se dá dnes již počítat na stovky. Dosavadní zkušenosti s programem ukazují, že zařazení dětí do něj doporučují výchovní poradci, sociální pracovníci oddělení péče o děti, dětské psychologové i psychiatři. Program je realizován ve 13 městech v ČR, jedním z nich je i Hradec Králové, a má dnes již svou neodmyslitelnou funkci na poli prevence sociálně-patologických jevů.

Další zajímavou formou byl projekt HESTIA, zaměřený na podporu a šíření dobrovolnictví mezi středoškoláky. Cílem projektu bylo nejenom nabídnout mladým lidem zajímavou formu trávení volného času, ale i najít pro dobrovolnictví trvalé místo na našich středních školách. Středoškolákům byly nabízeny 4 formy, jak se zapojit do projektu – individuální dobrovolnictví (ve spolupráci s nějakou neziskovou organizací), tvorba tzv. miniprojektů, nárazové dobrovolnické akce a účast na letních workcampech. Projekt byl realizován v Praze, Brně, Ústí nad Labem, Českých Budějovicích a Jeseníku a zapojilo se celkem 23 středních škol. S úspěchem se setkaly zejména miniprojekty, v rámci kterých mohly skupiny studentů za asistence dospělého koordinátora uplatnit vlastní nápady, vyzkoušet si práci v týmu a kooperaci, ověřit schopnost logického uvažování i strategického plánování, posílit vlastní rozvahu a cílevědomost. Poté, co se skupina shodla na obsahu svého miniprojektu, bylo nutné naplánovat jednotlivé kroky: co to přesně bude, pro koho, kdy a kde, co na to potřebují (materiál, finance), jaké bariéry se mohou objevit, co kdo udělá, zařídí, kde a jak dlouho bude probíhat příprava i vlastní realizace miniprojektu. Celkem se podařilo uskutečnit 33 studentských projektů, mezi které patřilo např. pečení vánočního cukroví pro seniory v domově důchodců, koncert pro imobilní pacienty v nemocnicích, sportovní odpoledne, divadlo pro děti se specifickými potřebami, úklid místního prahu či dětského hřiště, festival amatérských filmů a řada dalších. Jedním z miniprojektů, který se nakonec osamostatnil, je i Rychlá rota. Je to parta studentů, kteří jsou ochotni v případě potřeby přiložit ruce k dílu. Jsou schopni zmobilizovat své síly téměř kdykoliv po hlavičkou firmy „Ferda Mravenec, práce všeho druhu“. Pomáhají zejména neziskovým organizacím s pořádáním větších jednorázových akcí, zaskočí hlídat děti, v rychlosti přestěhují aparaturu, zalepí a nadepíší spousty obálek, roznesou letáky apod. Díky projektu HESTIA se na mnohých středních školách usídlil stabilní dobrovolnický program. Studentům nabízí možnost

pravidelně se setkávat s vrstevníky, kteří chtějí přemýšlet a diskutovat o životě a o tom, jak nebýt jen „šroubkem v soukolí“ a o možnostech, jak ovlivňovat věci kolem sebe. Prostřednictvím programu mohou mladí lidé poznávat různé sociální, ekologické, volnočasové a jiné organizace a zajímavé lidi, kteří v nich působí. Zapojením do činnosti těchto organizací si mohou zkusit na vlastní kůži, co znamená pomoc v praxi a co je třeba podniknout pro řešení konkrétních problémů.

Velice podobnou myšlenku prosazoval projekt Gabriel ve škole, zaměřený na rozvoj osobnosti a schopnosti dělí a mladých lidí ve věku od 6 do 20 let. Projekt chtěl přiblížit mladým lidem příležitost a možnosti, které jim nabízí neziskový sektor a dobrovolnická práce v něm, a také pomoci jim uplatnit vlastní nápady. Realizátor projektu – pražské sdružení AGNES - nejprve vytypovalo kontaktní osobu v místě, která pak zprostředkovala kontakt s neziskovými organizacemi, pomohla se sepsáním vlastního projektu a získání finančních prostředků. Podporovány byly nejrůznější studentské projekty, které přispívají k aktivnímu přístupu mladých lidí ke svému životu, pomáhají ohroženým či znevýhodněným skupinám, přispívají k soužití a toleranci menšin ve společnosti, např. zorganizování sbírky hraček pro dětské domovy, vznik studentského časopisu či školní rady, kroužky pro romské děti apod.

Velkým sociálním problémem, který v posledních letech sužuje naši společnost, je nezaměstnanost. Jednou z cest vedoucích ke zmírňování jejích následků je zapojení nezaměstnaných do dobrovolnické činnosti. Program Nezaměstnaní jako dobrovolníci vhodně kombinuje zprostředkování dobrovolnické práce s možností poskytnout individuální poradenství i zapojení nezaměstnaných do klubových, vzdělávacích či výcvikových aktivit, směřujících ke zvýšení vlastní atraktivity na trhu práce. Dobrovolnická činnost je pro ně vytipována tak, aby přiměřeně navazovala na jejich profesní situaci, dosavadní životní i studijní zkušenosti a motivaci. Dobrovolnictví nezaměstnaných se ukazuje jako vhodný nástroj sociálního vyloučení lidí, kteří se často ne vlastní vinou ocitají na pokraji společnosti. Své uplatnění našel již prostřednictvím 6 dobrovolnických center (Brno, Kroměříž, Liberec, Plzeň, Přerov, Ústí nad Labem) a nyní i v Hradci Králové.

Rád bych vám na závěr představil nejnovější projekt, jehož realizaci díky podpoře Evropského sociálního fondu zahájila má donedávna domovská organizace. Projekt se jmenuje Dobrovolnictví absolventů jako nový nástroj aktivní politiky zaměstnanosti. Jeho smyslem je nabídnout nezaměstnaným z řad absolventů středních a vysokých škol možnost

získání praxe formou dobrovolné činnosti v neziskových organizacích, příležitost k získání pracovních návyků a k aktivizaci vlastních schopností a k prožití pocitu užitečnosti a uspokojení ze smysluplné aktivity. Od tohoto projektu si slibujeme také dosažení dalších dílčích cílů, jako je např. i získání orientace v mezilidských vztazích na pracovišti, překonání psychické krize v důsledku přechodu ze školního prostředí na trh práce a následné okamžité nezaměstnanosti (pocit frustrace, neužitečnosti, ztráty smyslu dosavadní profesní přípravy apod.), ale i zvýšení schopnosti adaptability na měnící se pracovní podmínky a pochopení efektivy práce v rámci tzv. projektového fungování (zapojení se do připravovaných či již realizovaných projektů neziskových organizací jako právoplatný člen týmu). Otvíráme tak další prostor pro uplatnění dobrovolnictví i sociálních pracovníků na pozicích koordinátorů dobrovolníků. Zda se záměr osvědčí, to si můžeme říci na podobném setkání někdy příště.

Literatura

TOŠNER, J.; SZOZANSKÁ, O. (2003). *Dobrovolníci a metodika práce s nimi v organizacích*. Portál: Praha.

NOVOTNÝ, M. (2003). *Dobrovolnictví středoškoláků*. HESTIA: Praha.

JEŽEK, J. (2002). *Gabriel ve škole*. NROS: Praha.

Dobrovolníci, vzdělávání a výchova ve škole i mimo školu - sborník konference (2004). Klub UNESCO Kroměříž, HESTIA, Česká rada dětí a mládeže, Praha.

www.ops.cz

www.hest.cz

www.dobrovolnik.cz

www.agnes.cz

www.bbbsi.org

dcul.hyperlink.cz

www.mvcr.cz

Představa o praxích u studentů prvních ročníků sociálních oborů

Kamil Janiš¹

Katedra pedagogiky a psychologie, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Abstract

This text presentates some selected information from the questionnaire survey. The survey concerned the opinion of first year students on practice and interconnection of findings from practice to lecture contents.

Key Words: Student Practice, Questionary Survey, Opinions, Interconnection with Lectures

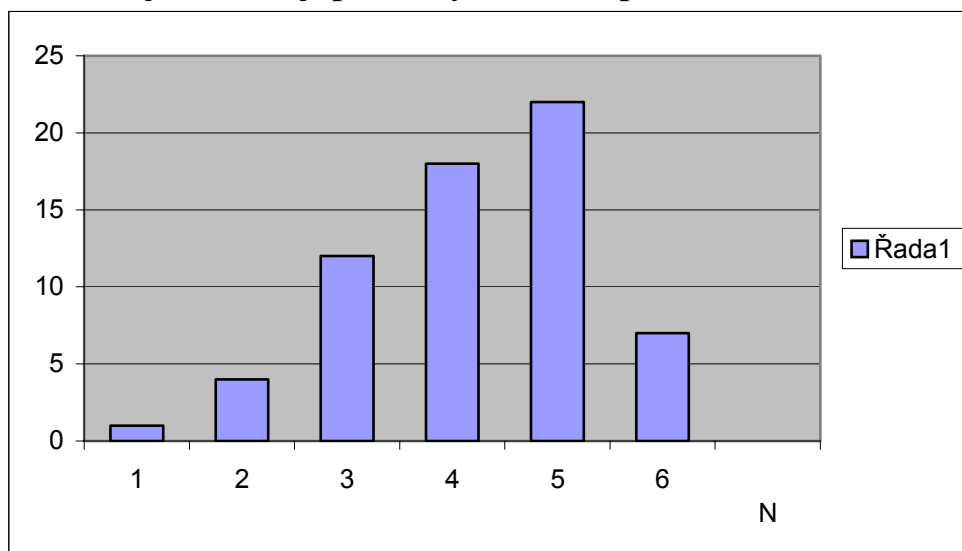
Jednou z nedílných součástí pregraduální přípravy budoucích pracovníků v sociální politiky a sociální práce, speciální pedagogiky a vychovatelství, stejně tak jako i ve vybraných studijních programech – specializace v pedagogice, představuje poznání skutečné praxe. Na začátku studia si jen málokterý student dokáže představit něco konkrétního pod daným oborem, který se rozhodl studovat. Mnohdy se zde projevují ideální představy, které se v konečné podobě mohou výrazně rozcházet z realitou. Současně toto poznání může významnou měrou přispět nejen k profesní motivaci, ale také k formování stavovské cti.

Dalším motivem k sestavení příspěvku byla zájem zjistit, do jaké míry jsou přednášející schopni konkretizovat odbornou látku na příklad z praxe, to znamená, jak dokáží ve své pedagogické praxi uplatnit Komenského didaktickou zásadu názornosti, srozumitelnosti, spojení teorie s praxí. Ke zmapování daného stavu byl sestaven dotazník (NEUC), který byl distribuován do prvních ročníků „blízkých“ bakalářských studijních programů. Důvodem bylo zjistit, jak jsou studenti zmiňovaných ročníků vtaženy do praktického dění, jak jim přednášející danou praxi přibližují na konkrétních příkladech. Celkem bylo osloveno 64 studentů prvních ročníků prezenčního studia (což přibližně odpovídá 15 % všech studentů prvních ročníků bakalářského prezenčního studia). Proto je možné dané šetření považovat za určitou dílčí sondu. Na otázku, zda přednášející do svých

¹ Student oboru Sociální pedagogika se zaměřením na tělesnou výchovu a sport, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové.

přednášek začleňují příklady z praxe, odpovědělo většina dotazovaných studentů, že tomu tak povětšinou při přednáškové činnosti bývá. Tento fakt je možné hodnotit jako pozitivní (podrobněji viz následující graf).

Přednášející uvádějí příklady z vlastní praxe

Legenda:

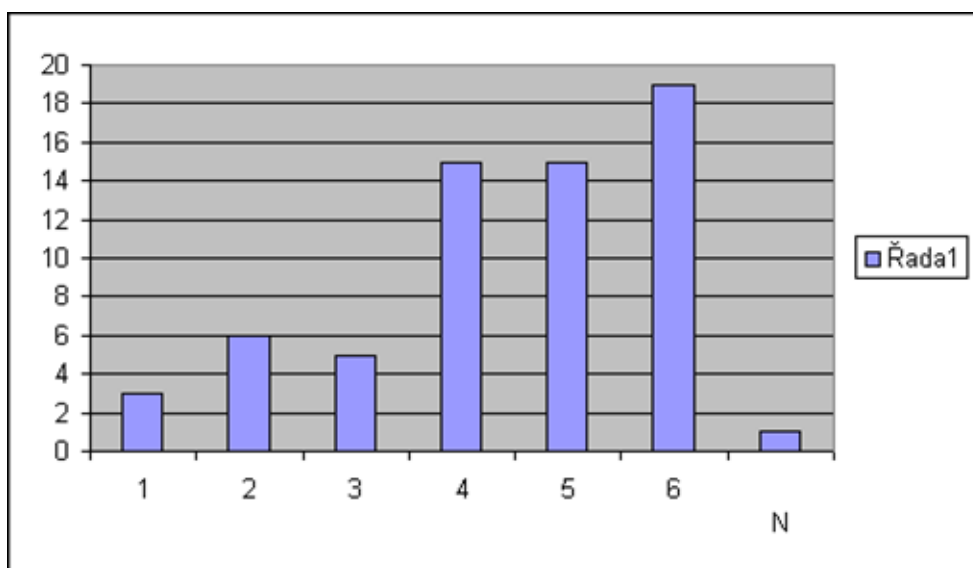
- 1 – představuje naprostý nesouhlas s předloženým tvrzením,
- 6 – vyjadřuje naprostý souhlas,
- N – pak vyjadřuje, že dotazovaný neumí, nedovede posoudit, případně zhodnotit atd.

Nejlепším možným řešením, který by nepochybně vedlo ke zjednodušení celého systému hospitací, exkurzí a stáží, by bylo jejich začlenění přímo do obsahu odpovídajících vyučovacích předmětů. Tímto organizačním krokem by nepochybně došlo k tolik proklamovanému prohloubení teorie s poznáním praxe, ale pro studenty by klesl počet absolvovaných předmětů minimálně o jeden (v lepším případě o dva).

Další zajímavou otázkou zůstává, zda se má student podílet na své budoucí profilaci, například výběrem místa (zařízení, institucí apod.) některé z forem praxe. S tím souvisí i otázka, kdo by měl praxe zajišťovat. Převládá názor, že by se touto problematikou měl zabývat některý pracovník fakulty. Pochopitelně s hospitacemi, exkurzemi atd. souvisí odpovídající byrokracie a úřednická činnost, přičemž je evidentní snaha „přesunout“ ji mimo vlastní katedru. Problém může mít své opodstatnění ve skutečnosti, že zabezpečení praxe nebývá v současnosti snadnou záležitostí. Naprostá většina pracovišť (institute, zařízení, organizace) nerada rozkrývá své vnitřní problémy před studenty. Důvody jsou celkem logické a pochopitelné. Vystává otázka, jak

tedy v blízké budoucnosti praxi řešit. Jedním z možných řešení je vytvoření sítě metodických pracovišť fakulty. Přestože tento systém pracovišť postupně rozzrůstá, stále neodpovídá požadavkům a zejména potřebám odpovídajících kateder fakulty. Pro objektivitu je zapotřebí zdůraznit, že v těch pracovištích, které „nám“ jsou příznivě nakloněni, povětšinou pracují nebo dokonce v jejich čele, stojí naši bývalí studenti.

Praxi (např. hospitaci, stáž, exkurzi atd.) by si měl každý zabezpečovat sám

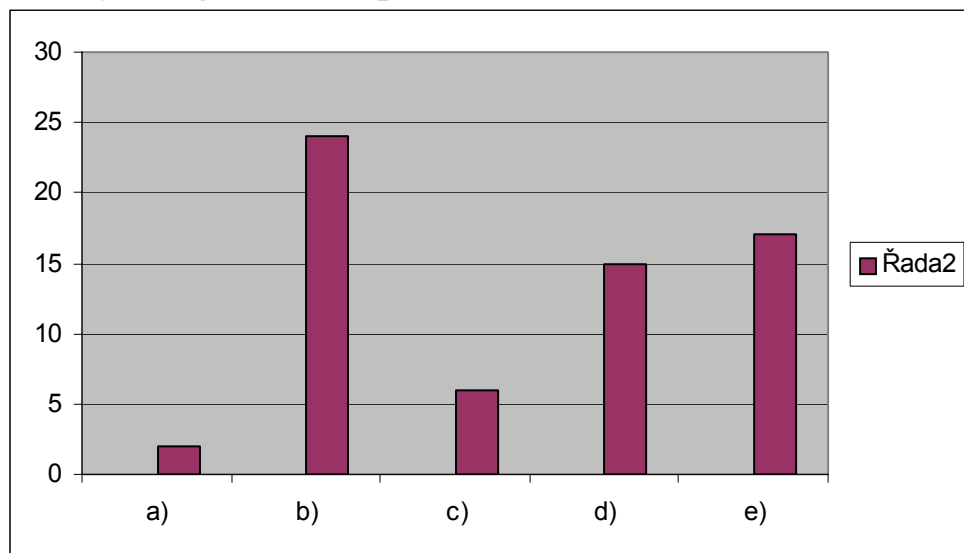
Legenda:

- 1 – představuje naprostý nesouhlas s předloženým tvrzením,
- 6 – vyjadřuje naprostý souhlas,
- N – pak vyjadřuje, že dotazovaný neumí, nedovede posoudit, případně zhodnotit atd.

Už ze samotného grafu je zřejmé, že téměř naprostá většina dotazovaných si chce volit sama poznávání praxe prostřednictvím hospitací, exkurzí, stáží a zejména pak praxe. Zůstává otázkou, zda již student prvního ročníku jsou dostatečně schopni odhadnout, která zkušenost bude pro jejich profesionální růst odpovídající. Na druhé straně však fakt, že celá řada studentů pochází téměř z celé České republiky, mohou v některých místech být tak specifické podmínky, které žádný z přednášejících není schopen prezentovat. Navíc už i prostřednictvím návštěv, exkurzí a později i průběžné a souvislé praxe může dojít k nalezení místa, kde se může student po absolvování studia plně uplatnit. Jedná se stav, který může „mnohým“ dávat velkou životní jistotu, ale také i poznání, že „tudy“ cesta nevede.

Neméně zajímavou otázkou zůstává, kdo by měl praxi zabezpečovat ze strany fakulty, potažmo ze strany příslušné katedry. Případně, zda by neměl (nemohl) být garantem někdo jiný. Ukázalo se (viz následující graf), že celou garanci by z pohledu studentů prvních ročníků měl převzít některý pracovník fakulty. V takovém případě by však nepochybně došlo k „oddělení“ praxe od obsahu jednotlivých vyučovacích předmětů na dané katedře. Zajímavé je i garantování praxe ze strany samotného vedoucího katedry. Vzhledem k tomu, že se jedná pouze o určitou sondu, stojí dané zjištění za další hlubší analýzu.

Kdo by měl garantovat praxi

Legenda:

- a) studijní oddělení
- b) jiný pověřený pracovník fakulty
- c) jiná osoba
- d) vedoucí (ředitel) pracoviště, kde se praxe koná
- e) nevím

Na závěr snad jen malá poznámka. Dalším „neoraným polem“ je problematika řešení praxe v kombinovaných formách studia. Apriorně se dá předpokládat, že studenti kombinovaných forem pocházejí přímo z praxe a nemusí tedy praxi absolvovat. Možná se jedná o kacířskou myšlenku, ale ne všichni studenti pocházejí přímo z praxe.

V. MOŽNOSTI SOCIÁLNÍ PRÁCE S VYBRANÝMI CÍLOVÝMI SKUPINAMI RIZIKOVÉ MLÁDEŽE

Subjekty zabývající se rizikovou mládeží v Královéhradeckém kraji

Mgr. Daniela Květenská¹

Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita
Hradec Králové

Abstract

Article deals with characteristics and role subjects conversant risk youth from different standpoints. Scope of the article is multidisciplinary cooperation in this area and shows instances good practice in territory of Královéhradecký region, eventually East European region.

Key Words: Risk Youth, Social – Legal Protection, Multidisciplinary Cooperation, System of Timely Help

Ve svém příspěvku bych se chtěla zamyslet na charakteristikou a rolí jednotlivých institucí, jejichž úkolem je zabývat se *rizikovou mládeží*. Stěžejním tématem příspěvku je meziresortní spolupráce, která je smysluplným trendem současné doby.

Označení *rizikový* je používáno v souvislosti s problémy sociální adaptace mládeže. Rizikovost v tomto smyslu znamená větší náchylnost, vyšší ohrožení psychosociálního vývoje na rozdíl od standardní populace. Rizikovou mládeží rozumím dospívající, u kterých je vzhledem k působení více faktorů, zvýšená pravděpodobnost selhání v sociální a psychické oblasti (Labáth, 2001 s. 11). Někteří autoři hovoří i o *ohroženém dítěti* (Matoušek a kol., 2003, s. 201 - 202), ale vzhledem k tomu, že tento pojem je obsáhlý a zahrnuje i děti ohrožené nevhodným sociálním prostředím či zneužíváním, omezím se převážně na používání pojmu *riziková mládež* v souvislosti s delikventním chováním.

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Daniela Květenská, Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitského 62, 500 03 Hradec Králové, email: daniela.kvetenska@uhk.cz.

Charakteristika jednotlivých institucí zabývajících se rizikovou mládeží

Svou úlohu v této problematice zastává stát, jehož instituce jsou v legislativně vymezené normě povinny zabývat se proviněními mládeže ať již jako represivní instituce či instituce zaměřené na snahu odklonit mladistvého od delikventní kariéry. *Vyhodnocení účinnosti přijaté legislativy související se systémovým přístupem k péči o delikventní mládež* se zabývá usnesení vlády České republiky č. 795 ze dne 25. srpna 2004. Ressorty podílejícími se na zpracování tohoto materiálu a na které jsou vázány některé konkrétní úkoly z této oblasti jsou Ministerstvo vnitra, Ministerstvo spravedlnosti, Probační a mediační služba, Nejvyšší státní zastupitelství, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstvo zdravotnictví. Ve zmíněném *Vyhodnocení* (ke dni 5.12.2005) je konstatováno, že právními a metodickými předpisy je zajištěno provázání činností jednotlivých institucí zabývajících se delikventními dětmi a mladými lidmi. Přesto v praxi přetrvává stav, kdy jednotlivé instituce pracují s klientem izolovaně a nekoordinovaně, bez využití možností, které přístup založený na kooperaci, specializaci a dělbě činností nabízí.

Pokusme se nyní zmapovat roli jednotlivých institucí, které hrají významnou roli v práci s rizikovou mládeží a vybrané legislativní normy, upravují tuto činnost a zároveň případnou spolupráci s dalšími subjekty. Cílem není podat vyčerpávající přehled, ale napomoci hrubé orientaci mezi danými institucemi. Více podrobností poskytuje výše zmíněné *Vyhodnocení účinnosti přijaté legislativy související se systémovým přístupem k péči o delikventní mládež*.

Orgány činné v trestním řízení (policie, SZ, soudy)

Orgány činnými v trestním řízení se rozumí policie, státní zastupitelství a soudy. Delikventní mládeží se tyto instituce zabývají pokud se dítě do 15 let či mladiství dopustí činu jinak trestného či provinění. Významným legislativním počinem nedávné doby bylo přijetí *zákonu č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže*, který ukládá úzkou specializaci na problematiku dětí a mládeže v těchto institucích a zároveň vznik soudů pro mládež. Tento zákon mimo jiné ukládá spolupráci s dalšími institucemi ve vztahu k delikventním dětem.

Orgány činné v trestním řízení jsou stále uzpůsobeny původnímu teritoriálnímu uspořádání krajů, včetně okresů. Někdy se hovoří o soudním

uspořádání krajů. To znamená, že policie, státní zastupitelství a soudy svým krajským upřádním stále odpovídají regionu Východočeského kraje, který svou rozlohou zasahuje do nynějších čtyř krajů: Královéhradeckého, Pardubického, Libereckého a kraje Vysočina. Okresní složky těchto institucí jsou situovány v bývalých okresních městech Východočeského kraje: Havlíčkově Brodě, Hradci Králové, Chrudimi, Jičíně, Náchodě, Rychnově nad Kněžnou, Semilech, Svitavách, Trutnově a Ústí nad Orlicí. V tomto uspořádání je proto problematické navazovat spolupráci jak na krajské, tak na okresní úrovni, protože Okresní úřady zanikly a jejich kompetence přešli na menší teritoria obcí s rozšířenou působností.

Orgány sociálně – právní ochrany dětí (OSPOD)

Dalšími důležitými subjekty v práci s delikventní mládeží jsou orgány sociálně právní ochrany. Soustavu orgánů sociálně právní ochrany tvoří krajské úřady a kraje, obecní úřady obcí s rozšířenou působností, obecní úřady a obce, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí a dále fyzické a právnické osoby na základě pověření k výkonu sociálně – právní ochrany. *Sociálně – právní ochrana dětí* byla vymezena *zákonem č. 359/1999 Sb.* Mezi hlavní oblasti sociálně – právní ochrany dětí patří prevence narušení příznivého vývoje dítěte, opatření na ochranu dětí v krizových situacích, zprostředkování osvojení a pěstounské péče, sledování vývoje dětí žijících v náhradní rodinné péči nebo v péči ústavních zařízení a v neposlední řadě je to také ochrana dětí před sociálně patologickými jevy. I tento zákon významně podporuje spolupráci s dalšími institucemi. Podle zákona o sociálně – právní ochraně dětí mají také obce s rozšířenou působností za povinnost zřídit jako zvláštní orgán obce *komisi pro sociálně – právní ochranu dětí*, složenou z členů obecních zastupitelstev a fyzických osob, které spolupůsobí při sociálně – právní ochraně, zejména pedagogických pracovníků, psychologů, zdravotnických pracovníků, občanských sdružení, církví a jiných právnických nebo fyzických osob (Platné znění zákona č. 359/1999 Sb., ..., ke dni 5.12.2005).

Hlavní úkoly v této oblasti plní obecní úřady obcí s rozšířenou působností, což je v Královéhradeckém kraji 15 obcí (Broumov, Dobruška, Dvůr Králové nad Labem, Hořice, Hradec Králové, Jaroměř, Jičín, Kostelec nad Orlicí, Náchod, Nová Paka, Nové Město nad Metují, Nový Bydžov, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov a Vrchlabí. Oproti soudnímu uspořádání krajů je zde patrna určitá disproporce a roztržštěnost.

Probace a mediace

Úkolem Probační a mediační služby je zprostředkování účinného a společensky prospěšného řešení konfliktů spojených s trestnou činností a zároveň zajištění výkonu alternativních trestů a opatření. Důraz je kladen na zájmy poškozených, ochranu komunity a prevenci kriminality. Jedná se o novou instituci na poli trestní politiky, která svazuje dvě profese: sociální práci a trestní právo (Poslání a cíle ..., ke dni 5.12.2005).

Činnost Probační a mediační služby České republiky je vymezena *zákonem č.257/2000 Sb. o probační a mediační službě*. Již zmíněný *zákon o soudnictví ve věcech mládeže* (zákon č. 218/2003 Sb.) výrazně posiluje roli probační a mediační služby a orgánů sociálně- právní ochrany.

Probační a mediační služba kopíruje soudní uspořádání Východočeského kraje, tedy těžiště činnosti spočívá na okresních střediscích. V rámci Královéhradeckého kraje jsou to střediska v Hradci Králové, Jičíně, Náchodě, Rychnově nad Kněžnou a Trutnově.

Diagnostické ústavy

Tato zařízení jsou určena pro děti či mladistvé, kteří mají být umístěni v zařízeních pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy. Přijímány jsou klienti s nařízenou ústavní výchovou, uloženou ochrannou výchovou nebo soudem vydaným předběžným opatřením o umístění, v některých případech zajišťují i preventivní pobyty na žádost rodičů. Na základě dvouměsíčního diagnostického pobytu jsou děti či mladiství rozmisťováni do různých typů speciálních školských zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, s ohledem na potřeby diagnostikovaného dítěte. *Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních č. 109/2002 Sb.* upravuje činnost diagnostických ústavů i dalších školských pobytových zařízení.

V Královéhradeckém kraji má svou působnost Dětský diagnostický ústav v Hradci Králové, v jehož gesci je několik Středisek výchovné péče.

Střediska výchovné péče pro děti a mládež (SVP)

Střediska výchovné péče poskytují podle *zákona o výkonu ochranné nebo ústavní výchovy* poskytují všestrannou preventivní speciálně pedagogickou péči a psychologickou pomoc dětem s rizikem či projevy poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji. Střediska výchovné péče mohou také

pomáhat dětem propuštěným z ústavní výchovy při jejich integraci do společnosti. Tato péče má předcházet vážnější výchovné poruchy a využívá se u dětí, kde dosud nenastal důvod k nařízení ústavní výchovy nebo uložení ochranné výchovy. Podle uvedeného zákona je dokonce úkolem středisek zpracovávat plány aktivit prevence jak zneužívání návykových látek, tak prevence dalších sociálně patologických jevů na území své působnosti a měla by koordinovat realizaci těchto aktivit v rámci škol a školských zařízení.

Těchto středisek není doposud mnoho. V Královéhradeckém kraji jsou to střediska Návrat a Domino v Hradci Králové, Kompas v Náchodě a elokované pracoviště SVP Kompas Náchod v Broumově. Při Dětském diagnostickém ústavu a Středisku výchovné péče v Hradci Králové vzniklo léčebně výchovné oddělení Domeček. Vzhledem k původnímu krajskému uspořádání spadají pod metodické vedení královéhradeckého Dětského diagnostického ústavu i další střediska výchovné péče: Pyramida v Pardubicích a Mimoza v Ústí nad Orlicí, která jsou již v lokalitě Pardubického kraje.

Možnosti neziskového sektoru

Svou významnou roli partnerských subjektů sehrávají v práci s rizikovou mládeží i nevládní neziskové organizace. Pravděpodobně nejvhodnějším a zároveň nejjednodušším typem se zdají být *občanská sdružení*. Konkrétními sociálními službami zaměřenými na práci s dětmi a mládeží, poskytovanými nevládními neziskovými organizacemi, jsou například *streetwork*, *nízkoprahová zařízení pro děti a mládež*, *dobrovolnické projekty* a *domy na půl cesty*. Jednou z doposud nerozšířených možností je poskytování *sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi*. *Sociální poradenství* je typem sociální služby, kterou mohou na základní či odborné úrovni poskytovat jak nevládní neziskové organizace, tak naopak musí být poskytováno obcemi či příslušnými státními orgány. Jednotlivé typy těchto služeb jsou charakterizovány v typologii sociálních služeb Ministerstva práce a sociálních věcí (Sociální služby..., ke dni 5.12.2005), dobrovolnické projekty blíže popisuje Matoušek (1998, 203 – 206). Možnosti neziskového sektoru jsou vázány na schopnost organizací získat finanční prostředky na své projekty.

Finančními i materiálními zdroji jsou v těchto případech obce a města, v jejichž zájmu je podporovat provoz institucí pracujících s rizikovou mládeží, dále jsou to kraje a různé resorty jednotlivých ministerstev.

Dalšími finančními zdroji jsou tuzemské i zahraniční nadace a nadační fondy, přispívat mohou pochopitelně i soukromí donátoři.

Institucionální spolupráce - multidisciplinární týmy

Potřebu komplexního, interdisciplinárního přístupu k ohroženým dětem zdůrazňuje ve své stati již Kovařík (in Matoušek a kol., 2003, s. 203). Dítě je chápáno jako biopsychosociální individualita (stejně jako dospělý) a je tedy potřeba posoudit jeho situaci jak z hlediska zdravotního, tak z hlediska psychologického a samozřejmě i z hlediska sociálního. Sociální pracovník by se měl v této konstelaci ujmout role koordinátora a sestavit tým potřebný k řešení každého jednotlivého případu. Měl by ve spolupráci s dalšími odborníky stanovit optimální skladbu týmu, naplánovat a organizovat postup vyšetření a koordinovat práci jednotlivých odborníků. Spolu s nimi by měl podrobně zmapovat situaci každého jednotlivce a navrhnout postup a alternativní řešení, případné terapie nebo rehabilitace. Tento postup se však pouze obtížně daří přenášet do praxe. Příkladem multidisciplinárních týmů je například **projekt Triangl** a další z možností je i **Systém včasné intervence**.

Projekt TRIANGL

Projekt TRIANGL je příkladem dobré praxe spolupráce sociálních pracovníků Magistrátu města Hradec Králové, pracovníků Probační a mediační služby Hradec Králové, pracovníků střediska výchovné péče Domino, pracovníků Krajského úřadu Královéhradeckého kraje a občanského sdružení Salinger. Spolupracujícími experty jsou i pracovníci kriminální policie Okresního ředitelství Hradec Králové, kteří se zaměřují na vyhledávání a objasňování trestné činnosti mládeže.

Pokud je zjištěno protiprávní jednání nezletilého, proběhne případová konference kurátora, psychologa a probačního pracovníka, kde se domlouvá předběžná možnost zařazení do programu, obecný sociální plán pomoci na základě spolupráce všech aktérů. Následují další kroky, kdy je klient pozván k ústnímu pohovoru ke kurátorovi pro mládež, který s ním projednává podmínky vstupu do programu a vytváří se plán pomoci ve spolupráci s klientem. Klient je dále osloven pracovníkem SVP Domino, probačním a mediačním pracovníkem a je motivován k využívání služeb Nízkoprahového centra pro děti a mládež, provozované občanským sdružením Salinger, k efektivnímu trávení volného času. Všechny zmíněné

složky se pravidelně schází na případových konferencích, kde jsou řešeny možnosti dalšího preventivního působení. Cílem je působit na nezletilé děti ve věku 12 – 18 let tak, aby dál nepokračovali v protiprávním jednání, napravit škodlivé vzorce chování a narušené rodinné vztahy klientů. Tento projekt se snaží zajistit maximální sociální servis na meziúřadní úrovni (Černý, 2004, s. 6).

System včasné intervence (SVI)

System včasné intervence je název pro systémové propojení institucí zabývajících se trestnou činností dětí a mládeže. System je založen na moderním způsobu počítačového propojení a následné spolupráce všech subjektů na území určitého města. Cílem tohoto počítačového propojení institucí je vytvořit funkční systém vzájemné informovanosti o nezletilých a mladistvých pachatelích trestné činnosti, přestupků a sledování plnění uloženého nápravně výchovného plánu (Stündl, 2004, s. 3).

Na základě vyhodnocení pilotního projektu tzv. Centra včasné intervence, který byl odzkoušen v městě Ostravě, byl odborem prevence kriminality Ministerstva vnitra České republiky zpracován obecný projekt *System včasné intervence*, který je určen zejména obcím s rozšířenou působností. Obecným východiskem projektu SVI je fakt, že v České republice existuje a dále vzniká celá řada institucí, zařízení a organizací (státních, samosprávných i nestátních), které se z nejrůznějších stran zabývají kriminálně rizikovými skupinami dětí a legislativa upravující tuto oblast péče je na poměrně dobré úrovni. Způsob práce příslušných institucí a organizací je často formální, nekoordinovaný a nesystémový. Opatření jsou často ukládána bez ohledu na širší souvislosti, vývoj a zejména potřeby dítěte. Každá instituce plní své úkoly, pracovníci jsou vytíženi a systém je administrativně složitý a neoperativní. Proti těmto neduhům je nasměrován projekt systém včasné intervence (Projekt System včasné intervence..., ke dni 5.12.2005).

Základem SVI je podle *Projektu System včasné intervence* (ke dni 5.12.2005) informační propojení policie, orgánů sociálně – právní ochrany a orgánů justice, které by mělo sloužit ke zlepšení celkové úrovně spolupráce, minimalizaci páčání další trestné činnosti na tomto úseku a zlepšení efektivity ukládaných výchovných opatření. Snahou je tedy celý proces urychlit a zefektivnit s využitím zákonných nástrojů přijatých pro oblast trestné činnosti dětí a sociálně právní ochrany.

Ve Východočeském kraji je tento systém uváděn do provozu ve Svitavách, v rámci Královéhradeckého kraje je město Hradec Králové ve fázi podaného projektu a očekávání jeho přijetí, což by zde umožnilo vytvořit toto jednotné informační prostředí. Realizátorem projektu ve Svitavách je Městský úřad. Subjekty, které na tomto projektu ve Svitavách participují jsou Policie České republiky Okresní ředitelství Svitavy, Obvodní oddělení PČR, Probační a mediační služba Svitavy, Okresní státní zastupitelství Svitavy, Okresní soud ve Svitavách, Městská policie Svitavy a sociální pracovníci Městského úřadu ve Svitavách. V praxi to však znamená, že nemají všichni přístup ke všem datům, ale pro jednotlivé uživatele sítě jsou vstupy ošetřeny různě upravenými uživatelskými právy.

Nezbývá než konstatovat, že podobných „příkladů dobré praxe“ bude přibývat do té míry, že multidisciplinární spolupráce bude samozřejmým aspektem práce s rizikovou mládeží.

Literatura

ČERNÝ, Robert (2004). *Projekt TRIANGL*. Interní materiál. Hradec Králové, 23 s. ISBN neuvedeno

LABÁTH, Vladimír (2001). *Riziková mládež*. Praha: Sociologické nakladatelství, 157 s. ISBN 80-85850-66-4

MATOUŠEK, Oldřich a kol. (2003). *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 380 s. ISBN 80-7178-548-2

MATOUŠEK, Oldřich a KROFTOVÁ, Andrea (1998). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 335s. ISBN 80-7178-226-2

MENDEL, Richard A. (2002). *Méně slov a více pomoci*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 141 s. ISBN 80-7338-002-1

Metodika Systému včasné intervence pro rok 2006.

http://www.mvcr.cz/bezpecnost/prevence/metodika_final_2006.pdf (ke dni 5.12.2005)

Platné znění zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně – právní ochraně dětí, s vyznačením navrhovaných změn.

http://trialog-centrum.cz/nrp_ot/5_seminar/T0995a0.doc (ke dni 5.12.2005)

Poslání a cíle Probační a mediační služby České republiky.

<http://portal.justice.cz/soud/soud.aspx?j=212&o=202&k=2015&d=21374> (ke dni 5.12.2005)

Projekt Systém včasné intervence pro obec s rozšířenou působností.
http://www.mvcr.cz/prevence/system/vlada/2004_1/pril_4.html#pril4
(ke dni 5.12.2005)

ŘEHULKOVÁ, Oliva a ŘEHULKA, Evžen (2001). *Psychologické otázky adolescence*. Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR a nakl. Albert, 141 s. ISBN 80-7326-001-8

Sociální služby – způsoby pomoci. <http://www.mpsv.cz/cs/9> (ke dni 5.12.2005)

STÜNDL, Erich (2004). *Komplexní program prevence kriminality*. Svitavy, 37 s. ISBN neuvedeno

VEČERKA, Kazimír (1997). *Prevence kriminality v teorii a praxi*. Praha: Themis, tiskárny MV, p.o., 159 s. ISBN 80-85821-48-6

Vyhodnocení účinnosti přijaté legislativy související se systémovým přístupem k péči o delikventní mládež. Usnesení vlády České republiky č. 795 ze dne 25. srpna 2004.

http://www.mvcr.cz/prevence/system/vlada/2004_1/index.html (ke dni 5.12.2005)

Riziková mládež na Luniku IX. v Košiciach

PhDr. Beáta Balogová, PhD.

Katedra sociálnej práce a andragogiky, Filozofická fakulta, Prešovská
Univerzita

Abstract

Romany youth living in Lunik IX. in Košice presents the risk for the majority population in this city. This risk lies in the exclusion of discussed minority to the suburbs. This urban exclusion causes the inadequate forming and orientation of the minority and this processes leads to the majority population perception of this young minority members as a risky youth. Integration role we can see in religious organizations which focuses on integration of Romany youth.

Key words: Risky Youth, Subculture, Contraculture, Minority, Majority, Exclusion, Inclusion

Vychádzajúc z názvu príspevku akcentuje tu niekoľko termínov, ktoré je dôležité vidieť v určitých spoločenských súvislostiach. Samotný termín riziková mládež ako vážny sociálny problém (jav) sa historicky objavuje už na začiatku novoveku. Je to skupina ktorej vzniká väčšie riziko sociálneho zlyhania (Levická, 2005). Sociálny jav je odraz reality aj keď nepoznáme jej podstatu, chápeme ho aj ako výsledok ľudského poznania. Sociálny jav sa stáva sociálnym problémom zvyčajne vtedy, ak nadobúda hromadný charakter, aj vtedy, ak znevýhodňuje jednotlivca, skupinu či komunitu oproti ostatným a tiež vtedy ak je nežiaduci pre spoločnosť a vyžaduje spoločenskú intervenciu (Žilová, 2000). Jedným zo sociálnych javov, ktorý je predmetom sociálnej práce je sociálna minorita, ktorú chápeme ako skupinu osôb, ktorá sa diametrálne odlišuje od inej skupiny (majority) a vykazuje znaky sociálneho znevýhodnenia, znaku, ktorý ju v bežných životných podmienkach posúva do polohy závislosti od iných osôb alebo do štátnych opatrení. Sociálnu minoritu tvorí aj rómske etnikum, v tomto prípade je to mládež žijúca na Luniku IX v Košiciach.

U verejnosti prevláda názor, že spoločnosť má problém s Rómami a na druhej strane (hlavne od predstaviteľov rómskych iniciatív a zahraničných návštevníkov) sa oprávnene ozývajú hlasy, že nielen Rómovia majoritnej spoločnosti, ale i majoritná spoločnosť spôsobuje Rómom problémy a ťažkosti. Pravdu majú nepochybne obe strany, nehľadiac na to, že ide o otázky spoločného súžitia a ochotu akceptovať „iného“ ako „svojho“ (Mareš, 2003). Takto sa dostávame pred otázku sociálnej exklúzie a

inklúzie. Rómske komunity sú vystavené rizikám sociálnej exklúzie, nakoľko častokrát ide o ľudí, ktorí sú nezamestnaní, chudobní, nedostatočne vzdelaní čo ich znevýhodňuje vo vzťahu k majoritnej populácii a môže znamenať aj diskrimináciu. V záujme oboch je potrebné hľadať riešenia tohto problému, nie však samostatne ale spoločne, a to kontinuálne, koordinovane a komplexne. Uvedomujeme si, že je to ideál, avšak bez idealizácie a cieľavedomosti niet kvalitných riešení a výsledkov.

Mládež ako riziková skupina, ako subkultúra respektíve kontrakultúra

Pod subkultúrou mládeže rozumieme „*predovšetkým empiricky poznateľný zvláštny integrovaný svet hodnôt, noriem a symbolov, ktoré charakterizujú správanie mládeže. Subkultúra mládeže smeruje k vytváraniu vlastných špecifických noriem, ktoré nie vždy zodpovedajú dominantnej kultúre. V dôsledku toho vznikajú možnosti spoločenských protirečení, ba aj konfliktov*“ (Ondrejko, 2000, s. 44). V spoločenskom živote vytváranie špecifických subkultúr mládeže môžeme pozorovať v rôznych rovinách (Jusko, 2005):

1. ako prirodzený jav v období socializácie dospievajúcej mládeže, pre ktoré je charakteristický vznik vrstovníckych skupín, zmeny v rodine a postupné prevzatie spoločenských rol;
2. ako záležitosť sociálnych príslušností, kedy subkultúry vytvárajú podmienky, pomocou ktorých si mladí ľudia vytvárajú svoj kultúrny priestor stojaci najmä proti dominantnej kultúre stredných vrstiev;
3. ako životný štýl, čiže príslušnosť k subkultúre výrazne ovplyvňuje spôsob života mládeže, napríklad v oblasti hodnotovej orientácie, obliekania, počúvania hudby a pod. Odpor voči stereotypnému životu konzumnej majority tak môže prerásť až do tzv. subkultúrnej uniformity.

Rizikovým rysom vzniku mládežníckych subkultúr je potenciálny vznik patologickej sociálnej adaptácie v dôsledku neúspešnej socializácie. Takto môže vzniknúť:

- konfliktná subkultúra vyskytujúca sa predovšetkým v oblastiach s vysokou migráciou obyvateľstva. Jej znakmi sú dezorganizácia, anonymita, nízka kontrola až anómia,
- rezignujúca subkultúra sa konštituuje najmä z mladých ľudí, ktorí prepadli alkoholu, či iným drogám,
- kriminálna subkultúra vzniká v najorganizovanejších častiach mestských zón,

-
- subkultúra nezamestnanej mládeže, ako výsledok subjektívnych a objektívnych príčin nezamestnanosti.

Analyzujúc správanie a konanie subkultúry mládeže žijúcej na tomto sídlisku je možné vidieť všetky typy subkultúr jednak konfliktnej, rezignujúcej, kriminálnej, ale aj subkultúru nezamestnanej mládeže.

Riešenia z pohľadu sociálnej práce

Jedným z konkrétnych riešení (samozrejme nezabúdajúc na prácu školy s touto mládežou) je práca samostatného farského úradu na Luníku IX., ktorý vznikol odčlenením od farnosti Myslava od 1. 6. 2005. Správca farnosti je z pohľadu *Košickej arcidiecézy* menovaný za *Komunikátora rómskej pastorácie* a je ním Mgr. Jozef Červeň, ktorý spolu so svojimi spolupracovníkmi vyvíja mnohé aktivity, ktoré smerujú k eliminácii rizikového správania subkultúry mládeže žijúcej na tomto sídlisku. V tejto súvislosti je vhodné vyzdvihnúť vznik a činnosť *Pracovnej agentúry Občianskeho združenia Romintegra 7777*. Toto občianske združenie pôsobí na sídlisku Luník IX. v Košiciach. Aktivity sú zamerané na rómsku cieľovú skupinu a sú postavené na troch základných pilieroch:

1. pilier - vzdelanie pre deti;
2. pilier - zamestnanie pre dospelávajúcu mládež a dospelých;
3. pilier - výchova k zodpovednosti.

1. pilier - vzdelanie pre deti

K prvému pilieru patria vzdelávacie krúžky. Je to najmä krúžok doučovania, ktorý prebieha každé popoludnie. Žiaci si tam majú možnosť napísať domáce úlohy a lepšie sa pripraviť s pomocou asistenta na vyučovanie. Písanie domácich úloh v domácom prostredí sťažujú bytové podmienky (v jednom byte býva priemerne 10 ľudí, väčšinou malých detí).

Po doobedňajšom vyučovaní v škole deti majú možnosť navštevovať rôzne krúžky: práca s PC, varenie, krúžok praktickej zručnosti, hra na hudobný nástroj, spev, divadlo, tanec, kreslenie a iné. Vo všetkých činnostiach OZ úzko spolupracuje miestnou Základnou školou, ktorá im poskytuje priestory.

2. pilier - zamestnanie pre dospelujúcu mládež a dospelých

Činnosť pracovnej agentúry je vítaná, či už zo strany samotných Rómov alebo zo strany mesta, o čom svedčí aj vysoké percento nezamestnaných na Luníku IX. Miera nezamestnanosti na tomto sídlisku predstavuje takmer 100%. Tento druhý pilier je zabezpečovaný pracovnou agentúrou, ktorá pôsobí v priestoroch základnej školy. Agentúra organizačne patrí pod OZ Romintegra 7777 a má dvoch interných zamestnancov. Ich úlohou je:

- poskytovať odborné individuálne poradenstvo,
- komunikovať so zamestnávateľmi,
- vyhľadávať nových zamestnávateľov pre budúcich uchádzačov o zamestnanie,
- spracovávať štatistiky poskytovaných uchádzačmi o zamestnanie spojené s následným overovaním priamo v teréne.

Súčasťou Dohody o sprostredkovaní zamestnania je aj zisťovanie stavu starostlivosti o rodinu, o tom či deti pravidelne navštevujú školu, či sa uchádzač usiluje žiť zodpovedne, či platí nájomné a ostatné náklady spojené s bývaním. Tieto služby sú bezplatné.

Výsledkom činnosti tejto pracovnej agentúry je, že sa im od apríla 2004 podarilo zabezpečiť zamestnanie pre desať pracovníkov v jednom z miestnych závodov. Uchádzači o zamestnanie boli umiestňovaní podľa starostlivého výberu, podľa toho, ako sa starali o svoje rodiny a najmä, či ich deti pravidelne navštevujú školu. Podnik U. S. Steel Košice, s. r. o. akceptoval tento výber a postupne sa počet pracovníkov rozšíril na ďalších dvadsaťpäť ľudí. Pre prvých desiatich spoločne zorganizovali školenie, na ktorom im boli okrem iného vysvetlené základy hospodárenia so zarobenými financiami a bolo im poskytnuté aj právne poradenstvo. Najlepší dvaja z pracovníkov, ktorí absolvovali kurz, boli prijatí do trvalého pracovného pomeru v podniku.

Agentúra je partnerom aj pre mesto Košice v projekte zníženia nezamestnanosti na sídlisku Luník IX., z ktorého jej boli poskytnuté finančné prostriedky, vďaka ktorým už druhý rok zamestnáva 25 pracovníkov, ktorí pracujú na nasledujúcich pozíciách ako:

- terénni sociálni pracovníci,
- asistenti, ktorí pomáhajú na Základnej škole a v škôlke,
- zamestnanci nepretržitej poriadkovej služby, ktorej úlohou je predchádzať výtržnostiam na sídlisku a pomáhať polícii s udržiavaním verejného poriadku.

3. pilier - výchova k zodpovednosti

Zamestnanci, ktorým bola sprostredkovaná práca prostredníctvom agentúry, sú vedení k tomu, aby správne hospodárili so zarobenými peniazmi. Odmenu dostávajú štyrikrát mesačne nasledujúcim spôsobom:

- a) siedmeho v mesiaci sú im vydávané stravné lístky,
- b) štrnásteho dostávajú výplatu,
- c) dvadsiateho prvého im je vyplácaná záloha 1000 Sk,
- d) dvadsiateho ôsmeho je im vyplácaná 2. záloha 1000 Sk.

Činnosť tejto pracovnej agentúry je efektívna, aj keď počet zamestnaných Rómov je veľmi nízky v pomere k počtu nezamestnaných obyvateľov Lunika IX. Odráža sa to aj v spokojnosti zamestnaných Rómov. Vyhovuje im aj spôsob vyplácania mzdy. Pri pokuse zrušiť tento systém, si ho Rómovia hlasovaním zvolili znova. Agentúra v budúcnosti plánuje zväčšiť počet zamestnancov, čím by mohli poskytovať služby pre omnoho väčší počet uchádzačov o zamestnanie. Súčasťou všetkých troch pilierov je aj náboženská formácia, v duchu kresťanských zásad a princípov, ktoré by mali prispievať k integrácii tohto rómskeho etnika a zníženiu rizikovosti mládeže.

Záverom

Domnievame sa, že základným problémom integrácie Rómov je problém sociálnej exklúzie a inkluzie, ktorý je problémom oboch strán, jednak majority aj miniority. Úspech je možné dosiahnuť dvojakým spôsobom a to akulturáciou vylúčených, čiže úspešnou snahou viesť ich, aby priali hodnoty a stratégie majority a na druhej strane akceptáciou ich hodnôt, niečo z ich videnia sveta (v tomto prípade aj náboženstva, viery, religiozity), ale aj z povahy ich sociálnych inštitúcií (hlavne rodiny).

Literatura

- BALOGOVÁ, B. et al. (2003). *Vybrané kapitoly so sociálnej patológie*. Prešov : PBF.
- FRK, V., KREDÁTUS, J. (2002). *Komunikácia v personálnej a sociálnej praxi*. Prešov: Cuper.
- MAREŠ, P. (2003). Romové: Sociální exkluze a inkluze. In: *Sociální práce/Sociálnapraca*, č. 4/2003, s. 65-70.
- JUSKO, P. (2005). Riziká subkultúr súčasnej mládeže z pohľadu sociálnej pedagogiky a sociálnej práce. In *Mládež a spoločnosť*, roč. XI, č. 3/2005, s. 17-26.
- LEVICKÁ, J. (2005). *Od konceptu k technike*. Trnava : FZaSP TU.
- ONDREJKOVIČ, P. (2000). *Sociálna patológia*. Bratislava : Veda.
- ŽILOVÁ, A. (2000). Sociálne minority – predmet záujmu a cieľové skupiny sociálnej práce. In: *Práca a sociálna politika*, č. 1/2000.
- ŽUMÁROVÁ, M. (2001). Životní styl a jeho utváření. In: KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. *Člověk, prostředí, výchova. K otázkám sociální pedagogiky*. Brno : Paido, 153-163.

Spolupráce s romskou rodinou v kontextu práce komunitního centra

Mgr. Gabriela Hepnarová
Salinger – Komunitní centrum, Hradec Králové

Abstract

This text is about some of specific features of Romany population. It presents the brief history of this minority. It drafts some of possibilities of community work with this minority giving the example of Salinger community center.

Key Words: Romany population, Minority, Community Social Work

Teoretické vymezení problémů romské populace

Romové jsou v české společnosti skupinou, která je bezprostředně ohrožována sociálním vyloučením. Budu-li vycházet z Parsonova modelu, čtyřmi základními systémy společnosti jsou:

- demokratický a právní systém, podporující občanskou integraci
- pracovní trh, podporující ekonomickou integraci
- sociální stát, podporující sociální integraci
- rodinné a kulturní systémy, které přispívají k interpersonální integraci.

Sociální vyloučení pak představuje neschopnost participace v jednom z těchto systémů.

Historický exkurz

Srovnáme-li podmínky v novodobé historii našeho a romského soužití, zjistíme, že v období první republiky vyrůstaly generace Romů v prostředí narušené občanské, ekonomické i sociální integrace. Komunistický režim se pokusil o nedobrovolné včlenění a zapojení Romů do všech těchto systémů společnosti. Prostředkem k tomuto zapojení mělo být oslabení rodinných a kulturních systémů. Interpersonální integrace tak byla pod neustálým tlakem zvenčí, doznala určitých změn, nicméně v mnoha rysech zůstala zachována. Takové byly životní zkušenosti rodičů a prarodičů našich Romů, ti učili své děti životní strategie umožňující přežití komunity. Jsou to právě rodinné a kulturní systémy, které ještě vykazují

známky funkčnosti. Určitým problémem pro nás je, že tyto systémy vychovávají člena romské komunity, ale naší představou je, že budou vychovávat člena naší kultury. Domnívám se, že v majoritním chápání termínu „průměrný občan“, Romové své děti nikdy vychovávat nebudou. A pokud by k tomu skutečně někdy došlo, znamenalo by to rozbití tradičních systémů komunity.

Dnes

V současnosti je narušen především systém ekonomické integrace, ale i systémy občanské a sociální integrace jsou oslabeny. Důležitým a podstatným faktem zůstává skutečnost, že interpersonální integrace dosud funguje. Podstatou interpersonální integrace je především silná sociální síť poskytující neformální zázemí a morální podporu. Ačkoli se tradiční sociální systém romské komunity rozpadá a nese četné trhliny, ještě stále dokáže plnit funkci poskytovatele pomoci a podpory.

Romská rodina je formou života jednotkou bouřlivou, ve své podstatě ale poměrně dlouhodobou a stabilní. Silná rodinná pouta Romům nikdo nikdy neupíral, všichni je vnímáme jako součást romské kultury. Rodinné a komunitní systémy jsou tedy faktory, na kterých je možné stavět. Jsou jediné, které ještě vykazují známky funkčnosti, a jako takové by se měly stát pilíři sociální práce mezi Romy. Základní otázkou je potom vymezení konkrétních cílů. Co vlastně od práce s Romy očekáváme? Zamýšlíme-li se nad osobami sociálně vyloučenými, pak hlavním cílem by především mělo být začlenění těchto osob do společnosti. Je to však realizovatelný cíl vytyčený jedné generaci sociálních pracovníků? Dle mého názoru bychom se měli zaměřit spíše na dosažení dílčích cílů. Podaří-li se nám dnes pozvednout vzdělanostní úroveň, úroveň bydlení a pocit sounáležitosti s naším územím, bude to jen jeden z mála kroků vedoucích k hlavnímu cíli. Vyvést jednotlivce ze sociálního vyloučení je obtížné, měli bychom pamatovat na fakt, že se zde snažíme vyvést celou komunitu a ještě jsme si stanovili požadavek na uchování její kulturní integrity. Představa, že výsledky budou statisticky zpracovatelné během několika volebních období, je nerealistická.

Jak již jsem uvedla výše, pomoc by měla směřovat především k rodině. Mělo by jít, ale o **realizovatelnou spolupráci** nikoli o masově převýchovnou činnost či o jakousi formu „pečovatelské služby“. O převýchovu romských rodin formou pečovatelské péče se pokoušel komunistický režim. Dnes jsme v obtížné situaci, kdy nabídka svobodného

nakládání s vlastním životem působí jako znatelná újma ve standardu života těchto osob. Proto se domnívám, že bychom měli vykročit směrem spolupráce. Bez citelné participace všech členů Romské komunity na řešení jejich problémů jsou všechny naše cíle odkázány k neúspěchu.

Komunitní práce

Jednou z metod používaných pro práci se sociálně vyloučenými klienty je Komunitní práce. Jde především o studium sociálních potřeb a problémů lokality, zpracování návrhů řešení potřeb a problémů, zajištění podpory pro navrhovaná řešení, integraci všech dostupných prostředků komunity k realizaci projektu. **Cílem komunitní práce je odstranění sociálních problémů prostředky komunity. Ve vztahu k romské komunitě jde především o vytváření podmínek pro jejich participaci na řešení politických a sociálních otázek.**

Jedním z nástrojů komunitní práce je existence tzv. Komunitních center. Komunitní centra jsou zřizována přímo v lokalitách, kde je vysoká koncentrace sociálně vyloučených skupin obyvatel. Jejich cílem je poskytování pomoci a zmocňování klientů v rámci jejich přirozeného prostředí.

Komunitní centrum Salinger

Již od roku 1995 byl v provozu Klub 6, který díky svému umístění v Šimkových sadech navštěvovala až do jeho uzavření převážně romská klientela. Samotné Komunitní centrum o.s. Salinger zahájilo svou činnost na ulici Pražská v březnu 2003. V souladu se směřováním organizace, se hlavní část realizovaných projektů zaměřuje na práci s dětmi a mládeží. V roce 2005 zahájilo činnost druhé středisko Komunitního centra v ulici Okružní.

Stávající programy komunitních center jsou :

- *dopolední klub*

Věnuje se přípravě na školní docházku. Především základy čtení, psaní, počítání, dodržování hygienických a společenských zásad, výtvarné i pracovní činnosti, sportovní aktivity.

- *I. Odpolední klub*

Nabízí chráněný prostor a možnost aktivního využití volného času dětí ve věku 7-12 let i pomoc v obtížných životních situacích. Dále pak neformální zázemí pro přípravu dětí do školy a pomoc s ní. Podporuje vlastní návrhy klientů.

- *II. Odpolední klub*

Nabízí chráněný prostor a možnost aktivního využití volného času dětí a mládeže ve věku 12-21 let i pomoc v obtížných životních situacích. Dále pak neformální zázemí pro přípravu dětí do školy a pomoc s ní. Podporuje vlastní návrhy klientů.

- *Poradenství*

Informuje klienty o možnostech uplatnění na otevřeném trhu práce nebo o následných rekvalifikacích, zvyšuje právní povědomí klientů, pomáhá jim nabýt schopnosti a dovednosti potřebné pro získání zaměstnání a jeho následné udržení, poskytuje informace a pomoc romským neziskovým organizacím.

- *Terénní sociální práce*

Umožňuje pracovat s klienty přímo v terénu – jejich přirozeném prostředí. Terénní práce zároveň slouží k informování klientů o nabídce centra.

- *Další poskytované služby jsou doprovázení a sociálně-hygienický servis*

Specifika romské rodiny

Spolupráce s romskou rodinou klade vysoké požadavky na znalost *kulturních specifíků*. Především pak fakt, že romská rodina ve své podstatě **vychovává člena komunity** nikoli individualistu, který se má prosadit ve světě. Tento formálně nedeklarovaný cíl je jasně patrný při bližším pohledu na životní realitu romských komunit a rodin. V našem prostředí je život rodiny a komunity oddělen. V případě Romů je tomu naopak. Romská komunita je jednou velkou rodinou. Popisovat odděleně některé skutečnosti ze života romské rodiny a romské komunity by vytvářelo popis vytržený ze souvislostí. Teprve až rámec komunitního života dává smysl jednotlivým obrazům ze života rodiny. Veškeré dění v rodině je totiž přímo vázáno na život v komunitě. To je velkou romskou výhodou, ale i nevýhodou. Z našeho neromského pohledu tato skutečnost znemožňuje vymanění se z rodinných a kulturních vazeb a blokuje tím možnost uspět v neromském prostředí. Členství k romské pospolitě komunitě může být skutečně

výrazným determinantem neúspěchu v životní dráze člověka. Cílem komunitní práce je tuto skutečnost změnit. Pozornost se obrací v drtivé většině na děti a mládež. Avšak bylo by hrubou chybou vyčleňovat z tohoto procesu rodiče a širší příbuzenstvo. Tam kde samotní členové romské komunity nemají možnost participovat na projektech určených pro podporu jejich dětí, jsou tyto projekty odsouzeny jen k částečnému profitu. **Tříští se tak nejen výchovné styly, cíle a metody, ale mnohdy i informace které jsou dětem předkládány.** Spolupráce byť v počátcích jen minimální, je nezbytnou součástí této práce.

Přímo v rodině jsou děti ať vědomě či nevědomě vedeny určitým výchovným stylem. Tam kde vystupujeme jako neomylní specialisté a neakceptujeme způsob výchovy rodičů, vystavujeme se jejich absolutní ignoraci, a v návaznosti na to i absolutní ignoraci jejich dětí. Pokud organizaci, ale i jednotlivce nepřijme za věrohodnou autoritu komunita, děti to pochopitelně nemají důvod učinit také. A pakliže se autoritou nestaneme jaké jsou asi naše šance na vyvolání životní změny?

Vtažení rodiny a komunity do procesu pomáhání je poměrně nový prvek v sociální práci. Na počátku musíme odbourat množství vzájemných bariér a především se utkat s nedůvěrou ze strany Romů. Zájem rodičů je možné získat jedinečně zájmem o ně samé. Požadujeme, aby rodiče a členové komunity participovali na programech pro jejich děti, k participaci by však mělo dojít z obou stran. Komunitní centra díky svému umístění mají jedinečnou příležitost participace na chodu komunity a rodiny. Formou poskytovaných služeb jsou rodině a komunitě nejbližší, nejlépe také mohou monitorovat skutečné potřeby komunity. Jejich posláním by se mělo stát vybudování mostů mezi romskou komunitou a majoritní společností. Most zpravidla spojuje dva protilehlé břehy, nepokouší se přenést jeden břeh k druhému. V této materiální rovině chápeme funkci mostu samozřejmě. V rovině kulturní však stále iracionálně očekáváme splynutí obou břehů. Teprve tam kde se podaří Komunitnímu centru stát se skutečnou součástí života komunity, je vytvořen prostor k řešení problémů.

Praktické rady a návody ke konkrétní spolupráci neexistují a ani není možné takovou metodiku seriózně zpracovat. Základním kamenem jakékoli spolupráce však musí být partnerský přístup. Blahosklonné pozvedání „oněch nepřizpůsobivých“ bude přirozeně vyvolávat spíše agresi, nežli spolupráci, měli bychom se mu tedy vyhnout.

Dalším výrazným rysem romské reality je **pevně daný status připisovaný při narození.** Všichni při svém narození přejímáme společenský statut svých rodičů jako výchozí bod našeho života. V neromském prostředí však

přejímáme i společenskou ideologii o možnosti změny tohoto statutu. Základem evropské a severoamerické kultury je víra v otevřenou budoucnost, na které sami vlastními silami participujeme. Romové tento životní postoj v drtivé většině od svých rodičů nepřijímají. Z let školní docházky a z médií se s touto ideou setkávají, ale jejich vlastní život jí není ovlivňován. Ve svém životě mnohem častěji zažívají neměnnost svého postavení. Naším úkolem by mělo být vnést myšlenku otevřené budoucnosti do životní reality Romů.

Poslední odlišností, kterou bych ráda připomenula je mnohem **tradičnější vnímání mužské a ženské role, a některá specifika těchto rolí**, tato skutečnost se odráží především ve výchově. Ženy, zejména mladé, takřka vůbec nemají autoritu a to i vůči vlastním dětem. Naopak muži jsou v drtivé většině absolutní autoritou celé rodiny. Žena má být především opatrovnicí a pečovatelkou. Tento ideál není v mnoha případech naplněn, zůstává však stále normou. Požadavek takovéto normy je asi nejlépe pozorovatelný ve školním prostředí. „Hodná“ paní učitelka má mnohem větší šance, že bude přijata rodiči i dětmi, nežli silný autoritativní ženský model. Striktní vyžadování pravidel ženou je něco přeci jen neobvyklého a budí rozpaky, může být interpretováno jako útok na mužskou roli, tudíž vnímáno jako ohrožující. Čím více se pracovníci blíží tradičně vnímaným typům, tím je větší šance na jejich přijetí komunitou a samozřejmě také přijetí myšlenek, které přinášejí.

Problémů, které vnášejí do našeho vzájemného soužití konflikty a nesoulad je mnoho. Ve svém krátkém příspěvku jsem zmínila jen ty, které považuji za nejvíce ovlivňující naše soužití. A rozhodně by neměli ucházet naší pozornosti, chceme-li spolupracovat s romskou rodinou je dobré znát pravidla podle kterých rodina žije.

Literatura

JAKOUBEK, Marek a PODUŠKA, Ondřej (2003). *Romské osady v kulturologické perspektivě*. 1. vyd. Brno: Doplněk. 174 s. ISBN 80-7239-140-2

JAKOUBEK, Marek (2004). *Romové konec (ne)jednoho mýtu*. 1. vyd. Praha: Socioklub. 317 s. ISBN 80-86140-21-0

KREBS, Vojtěch. a kol. (2002). *Sociální politika*. 2. vyd. Praha: ASPI. 376 s. ISBN 80-86395-33-2

MAREŠ, Petr (1999). *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1. vyd. Praha: SLON. 248 s. ISBN 80-85850-61-3

MURPHY, Robert F. (2001). *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. 1. vyd. Praha : SLON. 267 s. ISBN 80-85850-53-2

NAVRÁTIL, Pavel a kol. (2003). *Romové v české společnosti*. 1. vyd. Praha: Portál. 223 s. ISBN 80-7178-741-8

Práce s rizikovou mládeží v kontextu Nízkoprahového zařízení pro děti a mládež

Mgr. Helena Němečková¹, Bc. Michal Klapal²
Prostor Pro, o. s. NZDM Klídek, Hradec Králové

Abstract

Social work with risky youth is the main theme of this article. We discuss the possibilities of work with this target group in context of the particular institution for children and youth.

Key Words: Youth, Children, Social Work

Story jako prolog...

„Ahoj, jmenuji se Nad'a. Donedávna jsem se toulala po ulicích. Nudila jsem se a doma jsem být nechtěla. Víte, mí rodiče spolu už nežijí. Máma mě neshání, protože má jiný starosti. Ted' je zase na prášky ze svého nového přítele. S novým partnerem vydrží 1 rok a pak se rozejdou. Štvalo mě to. No a pak jsem objevila Klídek. Můžu si tam posedět, pustit si oblíbený CD, zahrát si fotbálek a hlavně pokecat s kámošema nebo se Simčou, která tam pracuje. Ta mi vždycky pomůže. A co se mi v Klídku líbí, proč sem chodím? Tady vždycky přijdu na jiné myšlenky, je mi tu dobře.“ (Nad'a, 16 let) - ...i takový by mohl být příběh klienta NZDM.

Tato zařízení jsou formou sociálních služeb, které u nás vznikly v devadesátých letech minulého století. Jedná se o soubor sociálních služeb určených dětem a mladým lidem, kteří žijí v prostředí zasaženém sociálně nežádoucími jevy (drogy, rasismus) a jsou jimi přímo ohroženi. Nízkoprahová zařízení vytvářejí podmínky pro navazování kontaktu, poskytování informací, odbornou pomoc a podporu, pro sociální začlenění a pozitivní změnu v životním způsobu cílové skupiny. Služba funguje stacionární formou od pondělí do pátku.

Záměrně se zde vyhýbám sporným termínům jako neorganizované děti a mládež, sociálně patologické jevy nebo nepříznivá sociální situace. Již samotný pojem „**nízkoprahové**“ je pro širokou veřejnost nejasný a

¹ Prostor Pro, o. s., vedoucí projektu NZDM Klídek, Čajkovského 1861, 500 09 Hradec Králové 9, kontakt: klídek@prostorpro.cz, tel.: 737 700 902.

² Kontaktní a sociální pracovník NZDM Klídek, Čajkovského 1861, 500 09 Hradec Králové 9, kontakt: klapal@prostorpro.cz, tel.: 732 127 053.

neprůhledný a osobně ho vnímám jako nepříliš šťastný. Nezřídka se jeho význam plete se služebně starším kolegou „bezbariérové“ a lidé tyto pojmy často chápou jako totožné. A to se stále pohybujeme pouze na poli terminologické problematiky. S ohlédnutím do praxe je možno v mnoha případech vysledovat předsudky ze strany sociálního okolí vůči zařízením, která pracují na principech nízkoprahovosti. Neznalost nebo nepochopení významu a východisek této sociální instituce je živnou půdou pro nálepkování a Nízkoprahová zařízení jsou pak nahlížena jako místa, kde mladí mohou za rouškou anonymity užívat drogy, jako místa bez pravidel a řádu.

Poslední věcí, ke které bych se rád v úvodu vyjádřil je samotný pojem „riziko, riziková mládež“. Vysvětlení lze podat několik a sociální práci v kontextu NZDM nemůže být lhostejné, jak tento pojem uchopí. Půjdeme-li tzv. „ad fontes“ v rámci etymologie tohoto slova, zjistíme, že pochází z italštiny a znamená nebezpečí. My ale v Nízkoprahových zařízeních nepracujeme primárně s nebezpečnými klienty. To **nebezpečí** má jiný charakter. Spočívá v potencionálu, který sebou nese sociální prostředí a situace konkrétních jedinců. Rizikovou mládež tady musíme chápat jako určitou věkovou kategorii, která může být, v přeneseném slova smyslu, v „nebezpečí“. Jedná se o rizika spojená s životním stylem a podmínkami mladé generace. Cílem NZDM je minimalizovat možná sociální a zdravotní rizika související se způsobem života těchto lidí, umožnit jim lépe se orientovat v jejich sociálním prostředí a vytvářet podmínky, aby v případě zájmu mohli řešit svoji nepříznivou sociální situaci.¹

Jak to máme v Klídku

V druhé části bychom rádi vymezili tuto sociální službu na příkladu NZDM Klídek. Alespoň ve zkratce si představíme principy nízkoprahovosti a postřehnout specifika poskytování služeb s ohledem na jednotlivé determinanty. Především máme na mysli lokalitu, cílovou skupinu a formy práce s klientem.

O principech nízkoprahovosti bychom mohli mluvit v rámci samostatného výstupu. Zde se nicméně omezíme na stručný nástin, postačující proto, abychom si vytyčili pole naší působnosti. Charakter principu nízkoprahovosti dává tušit pojem sám. Nízký práh znamená otevřenost a maximální přístupnost poskytovaných služeb. Jedinec by neměl být

¹ JOHNOVÁ, M. (2002): *Typologie sociálních služeb*. Pracovní text MPSV ČR. Praha: MPSV ČR.

omezen pomyslnými bariéry časového, prostorového, psychologického nebo finančního charakteru. Za základ považujeme možnost klienta přicházet do zařízení anonymně, bez povinnosti komukoliv sdělovat své osobní údaje, zároveň bezplatně a bez nutnosti se registrovat a to kdykoli v rámci otvírací doby dle svého uvážení. Zařízení je pro klienta prostředím bezpečným, kde je třeba respektovat nastavení minimálních hranic.

Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež Klídek sídlí v Hradci Králové v městské části Malšovice. Jak vyplývá ze zprávy koordinátora prevence kriminality je sídlo nízkoprahového zařízení vhodně situováno. Svým umístěním má možnost oslovit a přitáhnout široké spektrum „rizikové mládeže“.

Určení cílové skupiny, respektive vydefinování jejích klíčových znaků, je záležitostí každého konkrétního zařízení. Styčným bodem je zde věková hranice klientely, chcete-li uživatelů služeb. Pojmenovat jednoduše a výstižně jaké děti a mladí lidé to dnes a denně přicházejí do nízkoprahových zařízení je úkolem ne-li nemožným, tak velice nesnadným. Řešení prozatím nacházíme ve výčtu definičních znaků, neboť složení klientely je rozmanité a my je nemůžeme posuzovat dle jedné dominantní charakteristiky. Potřebnost nabízených služeb nejsnadněji zjistíme podle četnosti jejich využití. Vraťme se nyní k příkladu NZDM Klídek. Naši cílovou skupinou jsou děti a mladí lidé ve věkovém rozpětí 8 – 20 let z lokality Malšovice. Jedná se o ty děti a mladé lidi, kteří nemohou nebo nechťejí využít standardních forem institucionalizované pomoci a péče. Mývají vyhraněný životní styl nebo mohou být členy různých subkultur. Mohou se nacházet v obtížné životní situaci, mít omezené možnosti trávení volného času a zároveň mají potřebu být v kontaktu se sociálním okolím, eventuálně chtějí rozvíjet sebe sama. K cílové skupině se budu v průběhu vystoupení ještě vracet v souvislosti s možnými formami sociální práce s klientem, které jsou v okruhu NZDM aplikovány. Nyní ale cítím potřebu uvést, jaké služby obecně jsou v nízkoprahových zařízeních nabízeny.

I v tomto odstavci se budeme v mnohém odkazovat na Malšovický Klídek. Na předúroveň poskytovaných služeb můžeme postavit samotnou existenci prostoru, který je svým charakterem přizpůsoben potřebám cílové skupiny. Supluje její nevyrovnané sociální prostředí, nabízí zázemí a jako bonus sebou přináší bezpečí, volnočasové vyžití a **služby**, které mají za cíl poradit, podpořit, nebo pomoci - služby, které můžeme označit za sociální. Je to prostor s možnostmi, kterých děti a mladí lidé mohou ale nemusejí využít, je připraven pro ně, je to jejich prostor. Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež se profilují jako sociální instituce. Základní typ

poskytovaných služeb tedy představují sociální služby. Základní znamená, že jsou pro jejich poskytování primárně určeny.

Vedle toho nabízí nízkoprahová zařízení řadu dalších služeb jako jsou preventivní nebo výchovně – vzdělávací programy. Speciálně se zastavím u volnočasových aktivit. V tuto chvíli je vnímám jako kategorii typu „horký brambor“. Palčivé otázce zda patří nebo nepatří do nabídky sociální instituce se pokusím elegantně vyhnout a povím vám jak vnímáme volnočasové aktivity v Klídku. Realita mluví o tom, že využívání volnočasových aktivit cílovou skupinou procentuálně převyšuje ostatní nabízené služby a přesto si nemyslíme, že je to špatně. Rozhodující je účel, pro který slouží. Volnočasové aktivity nejsou cílem naší práce, ale vnímáme je jako prostředek pro navázání kontaktu a vztahu s klienty. Nabídka samotné sociální služby pro věkovou kategorii dětí a mladých lidí nestačí, není pro ně přitažlivá. Musí být podložena důvěrou v prostředí, kam dítě se svoji objednávkou přichází. Proces utváření takového vztahu je během na dlouhou trať a volnočasové aktivity, které dětem nabízíme ji viditelně zkracují. Usnadňují orientaci jak klientům, tak pracovníkům, kteří mají možnost dlouhodoběji sledovat projevy jednotlivců i skupin a snadněji rozlišit potřebu odborné intervence. Volnočasové aktivity jsou způsobem komunikace a ta je považována za prostředek, kterým lidé mohou získat snazší přístup ke svým pocitům a naučit se kooperaci ve skupině.

Kvalitativní členění sociálních služeb

Sociální služby budeme klasifikovat na základě forem práce s klientem a to z hlediska toho sociálního. V současnosti pracují nízkoprahová zařízení pouze s obsahovou stránkou nabízených služeb. Ve své podstatě se omezují na výčet poskytovaných služeb a pojednávají o způsobech (nikoliv formách) práce s klientem. Pro názornost jeden příklad. Zcela jistě mi dáte za pravdu, že pracovník v kontaktu s klientem, jehož objednávku bychom mohli pojmenovat jako informační servis, zvolí zcela jiný způsob jednání než v případě klienta žádajícího pomoc v krizi. Je jistě zajímavé se těmito způsoby práce s klientem zabývat. Sociální pracovník nízkoprahového zařízení by měl být schopen zvládat konkrétní situace a být na ně, byť jen teoreticky, připraven. Takovéto členění sociálních služeb bychom mohli označit jako kvantitativní. Skutečně se jedná o soubor možných přístupů, způsobů v jednání.

Pokusme se nyní přehodnotit svůj úhel pohledu na jinou úroveň. V našem členění hraje důležitou roli faktor času. Mluvíme zde o tzv. temporální kontinuitě a jejím významu pro vztah pracovník – klient. Určující je

hloubka, nebo-li kvalita tohoto vztahu. Jinak řečeno, intenzita práce s klientem při prvním setkání bude odlišná (kvalitativně) od dlouhodobé spolupráce. Vymežit můžeme čtyři pravděpodobné kategorie (pozn. autorů: prosím omluvte námi použité názvosloví; jedná se o pracovní pojmenování):

- prvokontakt
 - navazování vztahu
 - nahodilý kontrakt
 - dlouhodobá spolupráce
- Prvokontakt proto, že je prvý. Klient přichází do zařízení nejčastěji v doprovodu kamaráda, který službu již zná. Práce s těmito lidmi probíhá v jejich volném čase, a to v době, kdy si jeho náplň určují sami, tzn. dítě má samo možnost se rozhodnout, zda svůj volný čas stráví v klubu. Prvokontakt je fáze, se kterou již počítáme (je jasné, že bez něho by to nešlo), proto je součástí manuálu pro kontaktní práci. Klient má možnost využít služeb v provozní době klubu, výjimečně po dohodě s kontaktním pracovníkem jindy – např. v neodkladné krizové situaci. Pracovník by se měl každému nově příchozímu představit, seznámit jej s prostory klubu a zařízení. Především je nezbytné přiblížit mu principy chodu zařízení a objasnit pravidla pro pobyt v klubu. Pravidla, sankce i práva klientů jsou sepsána a umístěna na viditelném a přístupném místě. Možnosti a služby, které zařízení nabízí, představí pracovník klientovi většinou ústní formou. Prvokontakt je ve většině případů spjat s neformální oporou znalého kamaráda, což pomáhá k vybudování dobrého základu pro budoucí vztah klient – zařízení. To je svým způsobem předpoklad pro vytvoření důvěry a další spolupráci.
 - Klient zařízení zná. S větší či menší pravidelností přichází za nabídkou klubu. Součástí služeb NZDM je minimální stálá nabídka volnočasových aktivit, kterou mohou klienti pravidelně využívat (stolní fotbal, šipky, kulečnick, stolní hry apod.) a zároveň také pracovníci přinášejí nové aktivity do práce s klienty (výtvarné, hudební, sportovní apod.). Součástí těchto aktivit je i neformální výchova a vzdělávání, a to zejména v oblasti sociálních dovedností (sebezkušenostní hry, víkendové výjezdy, zážitkové programy apod.). V této formě trávení volného času nachází klient smysl, vyhovuje mu. Prostory klubu jsou mu stále více vlastní. Začíná aktivizovat svůj vlastní tvůrčí potenciál tak, že sám přichází s návrhy na trávení volného času a realizuje je. Při tom je neustále v kontaktu s pracovníkem klubu. Vztah mezi klientem a zařízením, který se vytvořil při prvokontaktu nyní přechází na vyšší

úroveň. Je to vztah klienta a pracovníka. Pracovník je připraven pomáhat a podporovat klienta při překonávání situací, které jsou pro něho aktuálně obtížné, prosazovat jeho práva a pomáhat při jejich ochraně. Klient je připraven toto přijmout. Sociální pomoc přichází až s objednávkou klienta, tzn. na základě dobrovolnosti.

- Kontaktní práce úzce souvisí s komunikací pracovníků s klienty v rámci volnočasových činností. Navazují pak na ni další sociální služby dle objednávky a potřeb klienta. Může se jednat o podání informace, poradenství nebo konkrétní situační intervenci. (pozn. jednat se může jak o individuální práci, tak o práci s celými skupinami klientů). Cílem jednání pracovníka by měla být snaha o **eliminaci, zabránění nebo zmírnění** sociálně nežádoucích jevů. K těmto třem základním úrovním činnosti NZDM se vztahují jejich cíle, které jsou definovány takto¹:

- ✓ zabezpečit podporu pro zvládnutí obtížných životních událostí
- ✓ snižovat sociální rizika vyplývající z konfliktních společenských situací, životního způsobu a rizikového chování
- ✓ zvyšovat sociální schopnosti a dovednosti
- ✓ podporovat sociální začlenění do skupiny vrstevníků i do společnosti, včetně zapojení do dění místní komunity
- ✓ zajistit nezbytnou psychickou, fyzickou, právní a sociální ochranu během pobytu v zařízení a podmínky pro realizaci osobních aktivit

Veškeré sociální služby vycházejí z kontaktní práce, která po navazování kontaktu s nově příchozími, komunikaci s klienty, vyhledávání jejich individuálních i skupinových potřeb, případně řešení konkrétních krátkodobých problémů, nabízí prostor pro dlouhodobou spolupráci.

- Pojmenování **dlouhodobá** může být v tomto případě zavádějící. Klienti NZDM jsou definováni věkem jako základním rozlišovacím znakem. Je pravdou, že sociální službu využívají často již v období základní školní docházky a dále pak až do věku přibližně dvaceti let. V pozdějším věku mladí lidé tuto službu sami přestávají vyhledávat, mají v životě jiné priority a již ji nepotřebují. Lze předpokládat, že klient, který navázal kontakt s nízkoprahovým zařízením v dětském věku, bude využívat nabídky služeb i nadále. Vzhledem ke krátké době, po kterou NZDM Klídek funguje však tuto domněnku nemůžeme z praxe potvrdit. O délce spolupráce klienta se zařízením rozhoduje mnoho proměnných nejen v životě klienta, ale i v „životě“ zařízení. Pokud se přidržíme

¹ Pracovní skupina pro dodefinování NZDM (2004): *Pojmosloví NZDM*. Praha: ČAS.

formy práce, která má mít dlouhodobý charakter, zjistíme, že může mít mnoho podob. Příčin pro setrvání u poskytování služeb je celá škála. Od dlouhodobého provázení určitou etapou života ve stylu „být s někým“ až po poskytnutí krizové intervence a následné práce s klientem, která může trvat i několik let.

Slovo na závěr

NZDM jsou v České republice na začátku svého vývoje. Lze však říci, že i když se jedná o typ služeb, který je poměrně mladý, je celkově odborníky vnímán jako progresivní s tendencí se rychle vyvíjet, zavádět změny a implementovat nové myšlenky. Konkrétně NZDM Královéhradeckého kraje jsou díky vzájemné spolupráci a úzké návaznosti na Krajský úřad Královéhradeckého kraje na dobré úrovni. Stále znatelněji je možno sledovat zvyšující se tendenci NZDM k celkové profesionalizaci oboru. V oblasti vedení a řízení vládne trend implementace inovativních managerských technik. Troufám si tvrdit, že pochyby o významu těchto zařízení se již v současnosti stírají.

Literatura

- JOHNOVÁ, M. (2002). *Typologie sociálních služeb*. Pracovní text MPSV ČR. Praha: MPSV ČR.
- Kol. autorů (2005). *Nízkoprahové programy pre deti a mládež*. Bratislava: Nadace mládeže Slovenska.
- Pracovní skupina pro dodefinování NZDM (2004): *Pojmosloví NZDM*. Praha: ČAS.

Sociální poradenství orientované na problematiku rizik mládeže

Mgr. Zuzana Truhlářová¹

Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Abstract

Social counselling appears as a part of social help. They are administered by state as well as non-profit organizations. Social counselling oriented to risk youth has some uniqueness. This article is devoted to theoretical starting points.

Key Words: Counselling, Social Counselling, Risk Youth, Education

Poradenství je jednou z forem a metod používaných v sociální oblasti. Lze jej definovat v nejobecnějším pojetí jako poskytování profesionální rady, návrhu opatření formulovaný jedním subjektem k řešení problému druhého subjektu. Přičemž oba subjekty, póly této specifické komunikace mohou tvořit nejen jednotlivci, ale i instituce a organizace.

Je souborem specifických činností s přesně vymezenými cíly a stanovenými pravidly. Smyslem poradenství by mělo být orientovat klienta na samostatné, aktivní a efektivní vyrovnání s danou problematickou situací. Pomoci mu při posuzování vlastních možností a při rozhodování o řešení problému, a to na základě informací získaných, poskytovaných či zprostředkovaných poradcem.

Poradenství je nutné specifikovat s ohledem na charakter poradenské služby a jejího bezprostředního cíle vzhledem k potřebám klienta.

Uplatňují se a prolínají se zde činnosti diagnostické, informační, zprostředkovatelské, terapeutické, organizačně preventivní, analytické a poradenské. Velký důraz je dán na profesionální etiku a profesní kompetenčnost poradců. *Okruh problémů a informací, které se stávají předmětem poradenské služby se neustále rozšiřují v závislosti na vývoji společnosti a životního způsobu.*

¹ Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Zuzana Truhlářová, Katedra sociální práce a sociální politiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitského 62, 500 03 Hradec Králové, tel.: 493331317, email: zuzana.truhlarova@uhk.cz.

Obecné cíle sociálního poradenství využívaného v práci z rizikovou mládeží:

- Rozpoznání případného osobního problému – v čem spočívá a jak ho realisticky řešit.
- Pomoc klientovi při přijetí svobodného rozhodnutí i jeho důsledků.
- Ujasnění krátkodobých a dlouhodobých osobních cílů a jejich případná modifikace.
- Umožnění lepšího sebepoznání vlastních slabin i předností klienta.
- Dosažení kladného sebehodnocení, sebedůvěry, rozvíjení schopností důvěřovat i ostatním lidem.

Ty konkrétní cíle jsou závislé na problému, situaci i osobnosti klienta, přesto je uvědomění si obecných cílů sociálního poradenství důležité. Klientem často bývá nejen mladiství, ale i jeho rodina, škola, okolí. V podtextu by vždy mělo být obsažené obecné směřování poradenského procesu.

Z tohoto pohledu je sociální poradenství součástí případové práce z klientem (*důraz je kladen na vztah mezi pomáhajícím a tím, který mu pomáhá*).

- informace,
- rada,
- aktivní pomoc (pracovní název - budeme vymýšlet vhodnější),
- asistence (pracovní název - budeme vymýšlet vhodnější),
- pomoc v prosazování práv a zájmů,
- doprovázení, vyjednávání, zastupování nebo o jejich kombinaci.

Informace - není individualizovaná, je cílená na problém (např. letáčky, adresáře, předání kontaktu na organizace zabývajícími se mládeží).

Rada - rada oproti informaci je cílená na určitou osobu, nabízí různé možnosti řešení.

Aktivní pomoc - jedná se o komplexní přístup k řešení problému s možností poskytnutí následné péče a koordinování celého problému. Obsahuje zejména tyto činnosti: vyplňování dotazníků klienta, pomoc s dopisy a telefony, zjišťování dalších informací, mediace, odkazování na jiné služby, zprostředkování styku s těmito službami.

Doprovázení - poradce doprovází klienta mimo poradnu na oficiální jednání, bývá buď v pozadí, sám aktivně nezasahuje, nebo v roli zástupce, kde aktivně prosazuje zájmy klienta.

Vyjednávání - poradce, mimo poradnu, vyjednává v zájmu klienta s třetí stranou. Klient je vždy přítomen jednání.

Zastupování - poradci je dána plná moc oficiálně zastupovat klienta při úředním jednání, a to nejen před soudem.

Asistence - činnost ve prospěch klienta mimo poradnu. Je to společný pojem pro doprovázení, vyjednávání a zastupování.

Odeslání - klient je hned při počátečním kontaktu přesměrován na jinou organizaci (anglicky signposting).

Odkazování - řešení dílčího problému klienta jinou organizací (anglicky referral).

Mezi znaky poradenství patří:

Interdisciplinárnost – propojuje v rámci podávání informací a návrhu řešení vícero vědních disciplín.

Institucionalismus – je součástí specializovaných institucí a organizací, která zařazují do rámce svých činností zřizování, vykonávání a zabezpečování poradenských služeb.

Profesionalizace – poradenství je poskytováno specializovanými odborníky.

Procesuálnost – poradenská činnost probíhá nejen jednorázově, ale i kontinuálně v časovém horizontu.

Personalizace – problémy se řeší v rámci celé osobnosti tazajícího se subjektu.

Formativnost – působení poradenství v širokém kontextu (v rodině, ve škole, na úřadech a v dalších aspektech lidského života).¹

Legislativnost – je založený na právní legislativě státu.

Sociální poradenství orientované na problematiku rizik mládeže patří do systému odborného poradenství, které pracuje s identickým klientem (jednotlivcem) v rámci jeho individuální poptávky a potřeb či poptávky jeho rodiny a okolí.

Náročnost sociálního poradenství v této oblasti spočívá v propojení znalostí z mnoha oborů a odbornosti uvedeného poradce.

¹ ŽILOVÁ, A.; NOVOTNÁ, A. (2003). *K niektorým aspektom sociálneho poradenstva*. In: Sociální poradenství jako druh pomoci. Hradec Králové: Gaudeamus. str. 95.

Sociální poradenství je odborná činnost zaměřená na zjištění rozsahu a charakteru hmotné nebo sociální nouze, na zjištění příčin jejího vzniku, na poskytnutí informací o možnostech řešení a usměrnění jednotlivce při volbě a uplatňování forem sociální pomoci.² Stává se tedy součástí sociální práce a nástrojem sociální pomoci klientovi. Pomáhá jednotlivci v řešení a zvládnutí náročných životních situacích. Je součástí služeb sociální pomoci, které poskytují jak státní instituce a organizace tak neziskové organizace.

Sociální poradenství z rizikovou mládeží v širším kontextu představuje poradenství pro klienta (jednotlivce, rodinu), které souvisí s potřebou komplexního řešení krizových životních situací, osobních problémů. Zde se v rámci sociálního poradenství využívají a překrývají další druhy odborného poradenství jako jsou: sociálně právní poradenství, pracovní právní a občansko právní poradenství, psychologické poradenství, zdravotnické poradenství, pedagogické poradenství. Stává se tedy formou krizové sociální intervence.

Nezanedbatelnou rolí sociálního poradenství v problematice rizik mládeže je i jeho preventivní působení v oblasti sociální pomoci. sociální problémy spojené s probíhajícími společenskými procesy a jejich následky – např. nezaměstnanost, kriminalita, zanedbávání atd.

Součástí sociálního poradenství lze také dělit na:

a) základní

- poskytnout informace o postupech vyplývajících z předpisů o státní sociální podpoře, sociální pomoci, zaměstnanosti a sociálně právní ochraně
- zprostředkovat informace osobám v tíživé životní situaci o dostupných formách sociální pomoci
- občanské poradenství, pomoc při řešení všech životních situací občanů

b) odborné

- odborná činnost zaměřená na zmapování situace klienta, zjištění jejího rozsahu a charakteru, příčin vzniku. Navržení a informace o možnostech řešení a usměrnění osoby při volbě. Uplatňování všech forem sociální pomoci.
- terapeutická činnost
- poskytování anonymního poradenství osobám v akutní životní krizi (např. linky důvěry).⁴

² LEVICKÁ, J.(2002). *Metody sociálnej práce*. Trnava: VeV. Str.106.

⁴ MATOUŠEK, O. (2003). *Slovník sociální práce*. Praha: Portál. str.212.

Literatura

- GABORA, J.; PRUŽINSKÁ, J. (1995). *Poradenský proces*. Praha.
- LEVICKÁ, J. (2002). *Metody sociálnej práce*. Trnava: VeV.
- LEVICKÁ, J. (2001). *Teoretické aspekty sociálnej práce*. Trnava.
- MATOUŠEK, O. (2001). *Základy sociální práce*. Praha: Portál.
- MATOUŠEK, O. (2003). *Slovník sociální práce*. Praha: Portál.
- TRUHLÁŘOVÁ, Z. (2003). Poradenství v sociální a charitní práci. In: ZITA, J.; TRUHLÁŘOVÁ, Z.; KAPPL, M. (eds.) *Sociální poradenství jako druh pomoci*. Hradec Králové: Gaudeamus. str.82-84.
- ZITA, J. (2003). Poradenství (sociální?) jako nezbytná instituce. In: ZITA, J.; TRUHLÁŘOVÁ, Z.; KAPPL, M. (eds.). *Sociální poradenství jako druh pomoci*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ZITA, J.; TRUHLÁŘOVÁ, Z.; KAPPL, M. (eds.). (2003). *Sociální poradenství jako druh pomoci*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ŽILOVÁ, A.; NOVOTNÁ, A. (2003). K niektorým aspektom sociálneho poradenstva. In: ZITA, J.; TRUHLÁŘOVÁ, Z.; KAPPL, M. (eds.). *Sociální poradenství jako druh pomoci*. Hradec Králové: Gaudeamus. str.95-100.

Sociálni pracovníci v teréne

Mgr. Miroslava Páleníková¹

Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, Fakulta sociálnych vied
a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Abstract

Article handle with social field workers, who use their personality, skills and reality as a tool in their work. Field social work in Slovakia is not concretely defined and social worker has not defined his/her position like for example social assistant in the Czech Republic. We focus on importance of roles, which such workers play, personal expectations and first contact with the client.

Key Words: Social Field Worker, Target Groups of Streetwork, Risk Client, Role of the Social Worker, First Contact with the Client

V našej prezentácii sa chceme zamerať na terénneho sociálneho pracovníka, ktorý pri svojej práci mimo inštitucionálneho prostredia používa ako hlavný nástroj pri práci s klientom najmä sám seba. Poukážeme na dôležitosť rolí, ktoré na seba berie, dôležitosť prvého kontaktu, na aspekty podporujúce úspešnú prácu a jeho postavenie v procese práce s klientom.

Terénnu sociálnu prácu považujeme za ďalšiu metódu sociálnej práce, hneď po individuálnej, skupinovej a komunitnej. Nie je vylúčené, že niektorí autori ju považujú za špecifickú formu skupinovej práce s klientom. Alebo za kombináciu bazálnych typov sociálnej práce. V SR zatiaľ nebol vypracovaný všeobecný metodický rámec terénnej sociálnej práce a v súčasnej platnej legislatíve nie je konkrétne upravená. Snahy o presadzovanie terénnej sociálnej práce sú obzvlášť v oblasti práce s rómskou komunitou, v práci s užívateľmi drog a neorganizovanými - rizikovými deťmi a mládežou.

Svetová história metódy sociálnej práce na ulici - **streetworku** v zahraničí začala na prelome 19. a 20. stor. ako reakcia na krízu v tej dobe tradične používaných prístupov. Základným dôvodom bolo zistenie, že existujú klienti sociálnej práce, ktorí tradične postavenú inštitucionálnu ponuku

¹ Veškerou korespondenci zasílejte a adresu: Mgr. Miroslava Páleníková, Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, email: mpalenikova@ukf.sk, tel.: +421905/146262.

ignorujú alebo ju nevedia prijať. Preto tí, ktorí už nechcú vyčkávať pokým klient príde pre radu sám, vychádzajú do prostredia, kde je doma klient. Pracovník sa tu stáva hosťom.

Terénny pracovník sa na miesta s vysokou koncentráciou ľudí vydáva a snaží sa s nimi nadviazať kontakt a ponúknuť im svoju pomoc. Terénna sociálna práca alebo streetwork predstavuje aktívnu vyhľadávaciu činnosť (depistáž) a nadviazanie kontaktu s jedincami a sociálnymi skupinami v rizikových sociálnych situáciách a s rizikovými prejavmi. Ponúka doprovodnú pomoc priamo v ich prirodzenom prostredí. Terénna práca je metóda doplnujúca iné intervencie v oblasti verejného zdravia. Nemá nahradzovať, zdvojiť alebo popierať potrebu existujúcich metód intervencie, ale vhodne ich dopĺňať (Rhodes, 1999, s. 8). Hlavné dôvody pre terénnu prácu sú nasledovné:

- cieľové skupiny populácie sa nedarí účinne osloviť existujúcimi spôsobmi intervencie,
- existujúce metódy intervencie neposkytujú také služby, ktoré cieľové skupiny populácie potrebujú (Rhodes, 1999, s. 11).

Podľa Bednárovej „Streetwork – práca na ulici, reprezentuje metódu terénnej sociálnej práce, ktorá namiesto pasívnych stacionárnych modelov riešenia sociálnych konfliktov ponúka aktívnu vyhľadávaciu formu sociálnej intervencie a krízovej pomoci“ (2000, s. 7). Streetwork alebo terénna sociálna práca alebo **sociálna práca na ulici** je v krajinách bývalého východného bloku realizovaná formou práce s rizikovou mládežou. Vznikla a rozšírila sa ako reakcia na úpadok štvrtí veľkomiest a súvisiaci nárast delikvencie mládeže, ktorú sa nedarilo bežnými spôsobmi represívnych zásahov ani sociálnej práce regulovať. V USA sa realizuje už niekoľko desaťročí, v západnej Európe od šesťdesiatych rokov minulého storočia. Sociálni pracovníci vychádzajú do ulíc preto, aby klientom poskytli informácie, služby, priamou pomoc alebo im sprostredkovali spojenie s inštitúciami pôsobiace v meste (Matoušek, 2003, s. 173).

Miesto streetworku nie je u nás v sociálnej práci jednoznačné, pretože nie každá inštitúcia pracujúca v teréne praktikuje streetwork a nie každý, kto používa metódu streetwork je streetworker. V rámci terénnej práce napr. s užívateľmi drog (streetworku) sa

- nadväzujú kontakty s užívateľmi drog priamo v teréne,
- poskytujú sa informácie o rizikách injekčného užívania drog, informácie o bezpečnejšom užívaní a bezpečnejšom sexe, s cieľom viesť užívateľov drog k znižovaniu rizika prenosu HIV, hepatitíd a ostatných krvou a sexuálne prenosných chorôb,

-
- organizuje sa výmena použitých ihl a striekačiek za sterilné a poskytuje sa ďalší zdravotnícky materiál (alkoholové a suché tampóny, injekčná voda, ascorbín (kyselina ascorbová), prezervatívy...),
 - poskytuje sa zdravotné a sociálne poradenstvo,
 - monitoruje sa drogová scéna.

V českých krajoch je často používaný pojem „Kontaktní práce“, kde: „Kontaktná práca je komplexom nízkoprahovo organizovaných služieb, ktorých cieľom je vytvárať podmienky pre nadviazanie kontaktu a konkrétnej kontaktnej práce s jednotlivcami a sociálnymi skupinami, ktoré nemôžu alebo nechcú vyhľadať štandardnú inštitucionálnu pomoc, a u ktorých je predpoklad potrebnosti účelnosti tejto pomoci.“

(MPSV ČR – Kontaktní práce,

<http://www.mpsv.cz/scripts/tisk.asp?id=2491&lg=2491&k=t>)

Pozornosť terénnych sociálnych pracovníkov sa zameriava najmä na polootvorené a neorganizované skupiny rizikovej mládeže. Nemôže osloviť všetkých mladistvých v určitej oblasti, preto sa explicitne obracia na presne definované cieľové skupiny. Jedná sa najmä o skupiny dočasné, pretože ich doba trvania je závislá napr. od veku ich členov, lability vzťahov medzi nimi a občas aj na zásahoch zvonku. Členstvo v nich je zväčša dobrovoľné, niekedy však vynucované špecifickými formami nátlaku. Príslušníci takýchto skupín v nich nachádzajú to, čo nenachádzajú vo vlastnej rodine, mnohokrát nevedome. Náhradná skupina môže preto fiktívne poskytovať uznanie, podporu, pochopenie, uplatnenie či citové väzby. Človek sa od narodenia socializuje, vrasť do spoločnosti, teda sa stáva členom nejakej skupiny. Tou prvou býva rodina. Život v takej skupine ovplyvňuje človeka v jeho názoroch a prispieva k formovaniu jeho osobnosti. Pokiaľ sa mladistvý necíti dobre v určitej skupine, hľadá inú. Najmä nespokojnosť v rodine je príčinou úniku do vrstovníckych skupín (peer), v ktorých hľadajú mladí útočisko a náhradu za nefungujúcu alebo chýbajúcu rodinu. Terénny sociálny pracovník si musí byť vedomý týchto skutočností, avšak nemusí popri tom poznať všetky detailné znaky špecifických skupín, resp. subkultúr. Výhodou je, keď je terénny sociálny pracovník vyzbrojený poznatkami najmä zo sociálnej pedagogiky, sociálnej psychológie alebo sociológie skupín.

Prikláňame sa k rozdeleniu cieľových skupín podľa Bednárovej (2000, s. 27), kde špecifické cieľové skupiny člení podľa znakov, ktoré sú spoločné pre ich životný štýl:

- deti a mladiství tráviaci väčšinu svojho voľného času na ulici, vrátane tzv. „detí s kľúčom na krku“,

-
- skupiny jednotanne špecificky orientovanej mládeže (skinheads, hooligans, squatter, punkeri, graffiti – mládež a pod.),
 - pouličné prostitútky a homoprostitúti,
 - ľudia závislí na návykových látkach a patologickí hráči,
 - bezdomovci.

Výber skupiny pre klientov terénnej práce špecifikuje samotné trávenie voľného času, najmä ak sa jedná o spoločensky málo akceptovaný spôsob, ktorý vedie ku konfliktu s bližším i širším okolím. Je to napr. obťažovanie okolia, vandalizmus, malé krádeže, nadmerné požívanie alkoholu alebo drog. Ide o kritérium, ktoré definuje skupinu v závislosti na určitom sociálne patologickom jave a samozrejme s ním spojený špecifický životný štýl subkultúry.

Základom terénnej sociálnej práce je, že sa realizuje v prirodzenom prostredí klienta. Nie je to inštitúcia, v ktorej má výhodnejšie postavenie jej zamestnanec, teda sociálny pracovník. V partnerskom vzťahu sa môžu obe strany prijímať bezpodmienečne a pozitívne – bez výhrad a ústretovo. Prejavý môžu byť autentické, spontánne a empatické, čím sa vytvorí priestor pre osobnostný rast klienta a prekonanie jeho vnútorných rozporov. Stáva sa aj to, že je to po prvýkrát v živote klienta, že ho niekto rešpektuje a akceptuje jeho štýl života, pre ktorý sa sám rozhodol. Klientmi sa stávajú „jedinci, členovia skupiny, ktorí vyžadujú sociálnu starostlivosť, sociálnu pomoc preto, lebo sa ocitli v sociálne kolíznej situácii, majú určitý sociálny problém, ktorý je potrebné odstrániť, prekonať alebo aspoň čiastočne odstrániť – sú to osoby, ktoré prichádzajú alebo sú v starostlivosti sociálneho pracovníka“ (Strieženec, 1996, s. 92).

K terénnemu sociálnemu pracovníkovi prichádzajú klienti, ktorí sa nemusia správať štandardne, ktorí s ním nemusia komunikovať, môžu byť depresívni, neangažovaní a pod. Môžeme teda hovoriť aj o rizikových klientoch. Tento pojem – rizikový klient – začína byť v sociálnej práci častý, skôr sa ale používa v psychológii a psychiatrii. Jednou z definícií rizikového klienta, s ktorou disponujeme, je Striežencova definícia zo Slovníka sociálneho pracovníka: „Neštandardne sa správajúci klient, ktorý vyžaduje špecifické prístupy, napr. klient nedobrovoľný (bez vlastnej motivácie), mlčanlivý, depresívny, manipulatívny, agresívny klient atď.“ (1996, s. 92). Prikláňame sa k definícii rizikového klienta, ktorá hovorí, že je ním: „Každý neštandardne sa správajúci sociálny klient, u ktorého hrozí nejaké riziko, či už z jeho správania a konania alebo zo správania a konania iného jedinca, skupiny či spoločnosti. Riziko môže byť u takéhoto klienta príčinou jeho zlyhávania v spoločnosti. Vďaka riziku môže byť ohrozená

samotná existencia klienta následkom nedostatočnosti materiálneho zabezpečenia, psychickej rovnováhy alebo nepochopenia, neprijatia či netolerovania zo strany niektorých členov spoločnosti alebo celej spoločnosti, keď môže byť ohrozený aj jeho život“ (Žáková et al., 2003, s.8). Súčasne Žáková a kol. navrhujú delenie rizikového klienta, ktorý svojim správaním ohrozuje seba alebo svoje okolie, nasledovne:

- nedobrovoľný – nespolupracujúci, neochotný, klient v odpore,
- mlčanlivý,
- manipulatívny,
- depresívny,
- suicidálny,
- agresívny,
- závislý,
- delikventný,
- prostituujúci,
- v akútnom smútku.

Klienti programov terénnej sociálnej práce využívajú špeciálne profesionálne služby, ktoré majú často súkromný, dôverný a anonymný charakter, poradenstvo, sociálne služby, právne a finančné poradenstvo. Terénny sociálny pracovník pri kontakte s klientom ponecháva priestor k tomu, aby sa mohol rozhodnúť, či ponuku pomoci využije. Rola klienta je spojená s očakávaním väčšej informovanosti, aktivity, spolupráce a partnerského postavenia voči odborníkom než role, ako napr. v zdravotníctve – pacienta. Na rozdiel od termínu „pacient“ neimplikuje označenie „klient“ priamo chorého človeka alebo nositeľa chorobných príznakov a považuje sa za nestigmatizujúce. Z týchto dôvodov sa rozširuje pojem klient aj do liečby závislostí v SR.

Vychádzame z faktu, že sociálny pracovník je odborník, ktorý poskytuje sociálnu pomoc a jeho konečným cieľom je zvýšiť kvalitu života sociálneho klienta. Mobilizuje tak schopnosti a možnosti klienta k tomu, aby sa eliminovala jeho sociálna patológia, zvýšila sa jeho nezávislosť od iných a aby osobne rástol. Mobilizuje súčasne klientovo okolie k aktívnej pomoci pri riešení problému sociálneho klienta. „Sociálny pracovník je profesionálom, ktorý sa zaoberá sociálnou pomocou jednotlivcom, skupine alebo komunite, ktorí sa dočasne alebo trvalo nachádzajú v problémovej situácii vyžadujúcej spoločenskú sociálnu intervenciu. Svojou činnosťou pomáha zlepšovať, resp. saturovať životnú funkčnosť jednotlivca, skupiny alebo komunity tým, že prispieva k mobilizácii zdrojov, ktoré sú k takémuto riešeniu potrebné“ (Tokárová et al, 2003, s. 40).

Realizácia sociálnej práce vyžaduje od sociálneho pracovníka pomáhať ľuďom pri riešení sociálnych problémov, pri začleňovaní sa do ich sociálneho prostredia, aby boli schopní fungovať na určitej spoločenskej úrovni. Cieľom nie je, aby bol aktívny len sociálny pracovník, ale aj do aktivity zainteresovaný klient. Podľa Central Council for Education and Training in Social Work má sociálny pracovník vedieť vykonávať predovšetkým tieto činnosti:

- komunikovať a angažovať sa,
- posudzovať a plánovať,
- podporovať a pomáhať k sebestačnosti,
- zasahovať a poskytovať služby,
- pracovať v organizácii so schopnosťou pracovať v tíme,
- rozvíjať profesionálne a sociálne kompetencie (Tokárová et al, 2003, s. 281).

Úroveň ich vedomostí, zručností, efektivity práce priamo v teréne je závislá od teoretickej pripravenosti, množstva skúseností priamo z terénu, znalostí problematiky a reálnych možností riešenia problému atď., ale veľmi podstatne aj od osobnostných predpokladov na výkon tejto profesie.

Role terénneho sociálneho pracovníka

Každý terénny pracovník je ako osobnosť iný, jedinečný a z toho vyplýva aj rôzne prijatie role terénneho pracovníka. Základným predpokladom zdravého vykonávania role je dobrá znalosť všetkých hraníc a svojich možností. Rola terénneho pracovníka je určitý obsah konania, ktorý možno názorne vyjadriť ako súbor niekoľkých jednotlivých rolí: človek zvonku, odborník a zamestnanec – profesionál. V podstate sa dá povedať, že definovanie role terénneho pracovníka je len spôsob ako vyjadriť rozsah kompetencií a hraníc človeka pracujúceho v teréne. Osobnosť človeka koná v roli terénneho pracovníka autenticky a nie je hraná. Nemala by znamenať branie určitej masky. Je nevyhnutné, aby sa terénny pracovník poznal sám, pretože jeho základným nástrojom v práci s klientom je práve on sám.

Americkí autori Sheafor a Horejsi vidia uplatnenie sociálnych pracovníkov v rôznych rolách. Z nich vyplýva ich špecializácia, kompetencia, ale aj pracovné zaradenie terénnych pracovníkov:

- sprostredkovateľ humanitárnych služieb – riešenie klientovej situácie, sprostredkovanie prostriedkov pomoci (aj finančných),

-
- mediátor (mediácia - sprostredkovanie), konziliátor (konziliácia – zmiernovanie), facilitátor (facilitácia – podporovanie, uľahčovanie v komunikácii) pri riešení konfliktov,
 - tréner sociálnych a adaptačných zručností – učiteľ zručností pre každodenný život, facilitátor zmeny správania, napr. v primárnej prevencii,
 - iniciátor a odborník na rozvoj svojpomocných aktivít,
 - poradca alebo terapeut – psychosociálny diagnostik, poradenský pracovník, socioterapeut, po ďalšom vzdelávaní psychoterapeut, milieu terapeut (terapia prostredím),
 - prípadový manažér (angl. case manager) – prípadová diagnostika, plánovanie služieb alebo terapie, nadväzovanie kontaktov s inými poskytovateľmi služieb, evaluátor (vyhodnocovateľ kvality a efektivity služieb pre klienta), manažér pracovnej náplne, personálny manažér, agent zmeny pre organizačný rozvoj, riadiaci pracovník,
 - komunitný pracovník alebo odborník na medzikultúrnu koexistenciu a komunikáciu,
 - administrátor – práca s evidenciou,
 - analytik sociálneho prostredia, stratég (plánovanie sociálnych procesov), výskumný pracovník (Labáth, 2001, s. 20).

V skutočnosti týchto rolí je omnoho viac a terénny pracovník musí okrem svojich rolí v súkromí vedieť rozlišovať role, ktoré sa priamo týkajú jeho práce a vedieť ich pružne medzi sebou kombinovať. Celkovo môžeme povedať, že terénny sociálny pracovník je expertom na sociálne prostredie, v ktorom sa realizuje. Jeho pozornosť je upriamená najmä na vzťah jednotlivca (skupina) a sociálne prostredie.

Prvý kontakt s klientom

Najkritickejším bodom a jedným z najnáročnejších v práci terénneho pracovníka je prvý kontakt s klientom následný motivačný rozhovor. Je to „metóda cielene zameraná na klienta v snahe prehĺbiť vnútornú motiváciu k zmene skúmaním a riešením ambivalencie vnútornej motivácie“ (Miller, Rollnick, 2002, s. 12). Budúcnosť kontaktu závisí najmä na forme a atmosfére v akej ho terénny pracovník vedie. Často sa stáva, že klienti do programov vstupujú jednorazovo a služby už zväčša ďalší krát nevyužívajú.

Prvý kontakt rozhoduje o samotnom prijatí streetworkera cieľovou skupinou, či jednotlivcom a ďalšom pokračovaní alebo nepokračovaní práce. Bednářová (2000, s. 38) hovorí o troch typoch prvokontaktnej práce:

- **Aktívna fáza** (ofenzívna) – priame oslovenie členov skupiny sociálnym asistentom/pracovníkom; tento prístup sa doporučuje spojiť s určitou ponukou – napr. športovou aktivitou, pozvaním na koncert a pod.
- **Pasívna fáza** (defenzívna) – pohyb v miestach, kde sa skupina stretáva, vyčkávanie na oslovenie skupinou alebo jednotlivcom, zdržiavanie sa v časopriestore „vedľa skupiny“ dlhšiu dobu, pozvoľné získavanie dôvery. Najskôr kontakt prebieha len očami alebo gestami. Samotný prvý kontakt, čo je veľmi dôležité, vychádza zo strany skupiny, tá potom určuje ako dlho bude terénny pracovník zotrvávať v pasívnom postoji „vedľa skupiny“. Táto fáza môže trvať niekoľko dní, ale aj mesiacov. Je to časovo náročnejšia fáza ako bezprostredné nadväzovanie kontaktov, ale je ľahšie takýmto spôsobom získať u klientov dôveru.
- **Cez tretiu osobu** – streetworkera do skupiny privedie člen skupiny, ktorý ho pozná z minulosti. Takáto forma nadväzovania kontaktov sa nazýva aj „snowball contacts“, čo môžeme voľne preložiť ako lavínovitý kontakt alebo kontaktovanie sa formou „snehovej gule“, ktorá sa neskôr nabaľuje.

Je potrebné pripustiť, že ponuka zo strany terénneho pracovníka môže, ale nemusí byť prijatá. Príslušníci cieľovej skupiny musia mať ku kontaktovaniu určitú motiváciu. Odmietnutie skupinou/jednotlivcom môže byť veľmi razantné. V takomto prípade si terénny sociálny pracovník musí uvedomiť, že nemá zmysel sa skupine vnucovať a niekedy je vhodné aj skupinu zanechať a zamerať svoju pozornosť na inú. Ktorá z horeuvedených fáz je najvhodnejšia nevieme posúdiť. Jej efektívnosť, rýchlosť a dôveryhodnosť pre klienta závisí od skúseností, znalostí situácie, odhadu a často aj intuície a osobnostného vybavenia terénneho pracovníka. Všeobecne platí, že začínajúci streetworker musí poznať lokalitu a ľudí. Taký terénny pracovník, ktorý pracuje dlhšiu dobu je už v lokalite cieľovej skupiny známy, má kontakty a dôveru. Často sa stáva, že prvokontaktný býva práve kontakt cez tretiu osobu, ktorá je zväčša „peer“ - vrstovníkom. Jeho kladná skúsenosť s terénnym sociálnym pracovníkom býva pre ostatných členov skupiny, čo sa týka dôvery prijateľnejšou. Po nadviazaní kontaktu je dôležité skupinu naďalej spoznávať, získať si dôveru

a motivovať skupinu k spolupráci a to najmä pravidelnými stretnutiami a spoločnou činnosťou.

Jednoducho povedané, pri kontakte ide o „obchod“. Na jednej strane stojí terénny pracovník so svojou ponukou a na druhej narkoman so svojimi požiadavkami a potrebami. Pokiaľ chce pracovník získať kontakt, musí uspokojiť požiadavku klienta. Tieto požiadavky môžu byť rozličné a mnohokrát ich terénny pracovník nemá v kompetencii alebo sú protizákonné (peniaze, droga, pomoc pri krádeži). Požiadavky, ktoré môžu byť klientovi poskytnuté (kvalitný injekčný materiál, pomoc v kríze) ponúka pracovník v samotnom kontakte.

Odborný profesionálny rozvoj a vzdelávanie terénneho pracovníka

Terénna práca je fyzicky, duševne aj emočne veľmi náročná. Mnohé štúdie dokazujú, že každý terénny pracovník, nielen tí noví, musia prejsť dlhodobým kontinuálnym výcvikom. Na začiatku práce býva podmienka niekoľko mesačnej skúšobnej doby, ktorú musí každý absolvovať a potom nad novými pracovníkmi nesú dohľad skúsenejší pracovníci, ktorí buď vedú samotný projekt alebo zodpovedajú za každodennú činnosť. Prostredie, v ktorom je zabezpečené ďalšie vzdelávanie a supervízia je dobrou prevenciou proti syndrómu vyhorenia.

„Vstupný výcvik by ideálne mal zahŕňať:

- praktický výcvik formou supervidovaného úvodu do terénnej práce,
- praktický výcvik v terénnych a komunikačných zručnostiach,
- praktický nácvik podávania informácií, doporučení a poradenstva,
- praktický nácvik prevencie a zvládania relapsu (návratu k predchádzajúcemu horšiemu stavu),
- školenie o užívaní drog a s tým súvisiacich zdravotných, právnych a sociálnych problémoch,
- školenie o možnostiach ďalšieho odosielania klientov do starostlivosti špecializovaných služieb,
- školenie o dôvernosti informácií a právach klientov“ (Rhodes, 1999, s. 33).

Predpokladom zodpovedne citlivo vykonávanej práce terénnym sociálnym pracovníkom je vytváranie priestoru na zvládnutie celej šírky sociálnej politiky a novým trendom už od prvých ročníkov štúdia odboru sociálna práca. „Vtedy môže budúci sociálny pracovník nájsť a v spolupráci so svojim klientom aj v jeho prospech využiť schopností osôb, medziľudských vzťahov a zdrojov poskytovaných spoločnosťou, iba vtedy sa bude môcť

sociálna práca stať skutočne špecifickou odbornou činnosťou smerujúcou k zlepšovaniu vzájomného akceptovania jednotlivcov, rodín, skupín a životného prostredia, v ktorom žijú: k rozvíjaniu sebaúcty a vlastnej zodpovednosti jednotlivcov“ (Konečný, 2001, s. 4).

Pre sociálnu prácu ako pomáhajúcu profesiu sú charakteristické náročné požiadavky predovšetkým na osobnosť sociálneho pracovníka, jeho zručnosti a rozsah vedomostí. Kvalita a profesionalita terénneho pracovníka je teda závislá aj od nezanedbateľného ľudského faktora, osobnostných vlastností ale aj od erudície v oblasti pedagogicko-psychologických a sociologických disciplín. Celoživotné kontinuálne vzdelávanie je pre sociálneho pracovníka nevyhnutnosťou a potrebou.

Za všeobecné osobnostné predpoklady pre túto prácu považujeme:

- komunikatívnosť, spoľahlivosť a flexibilitu,
- schopnosť nadviazať kontakt,
- schopnosť efektívneho riešenia konfliktov,
- schopnosť pracovať v rôzne štruktúrovanom prostredí,
- dobré pozorovacie schopnosti,
- citlivosť na neverbálnu komunikáciu,
- schopnosť vedieť si stanoviť hranice svojich možností v terénnej práci.

Kvalifikovaný terénny pracovník má mať odborné vedomosti z oblasti metód sociálnej práce alebo pedagogiky (skupinová dynamika, krízová intervencia, individuálna pomoc), poznať nové trendy a terminológiu (napr. harm reduction filozofiu, nízkoprahové služby a pod.), zdravotné, sociálne, právne a psychologické aspekty užívania drog, zásady bezpečnejšieho užívania drog a bezpečnejšieho sexu, vedieť poskytnúť prvú pomoc a základné ošetrovanie. Vítaná je dobrá územná znalosť infraštruktúry a rozmiestnenia zdravotníckych, sociálnych a voľnočasových zariadení.

Literatura

BEDNÁŘOVÁ, Zdena; PELECH, Lubomír (2000). *Sociální práce na ulici – streetwork*. Brno: Doplněk. 106 s. ISBN 80-7239-048-1.

KONEČNÝ, Stanislav (2001). *Sociálna pomoc a sociálna práca v legislatíve SR a vo svete*. In: Práca a sociálna politika, Bratislava: VÚPSVaR a MPSVaR SR. Ročník IX, , č. 11, s. 2 – 4., ISSN 1210-5643.

LABÁTH, Vladimír (2001). *Sociálna práca – priestor na terminologické experimenty?* In: Práca a sociálna politika, Bratislava: VÚPSVaR a MPSVaR SR. Ročník IX, č. 9, s. 20. ISSN 1210-5643.

MATOUŠEK, Oldřich (2003). *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál. 380 s. ISBN 80-7178-548-2.

MILLER, W. R. a ROLLNICK, S. (2002). *Motivational Interviewing: Preparing people for change*. London: Guilford Press.

RHODES, Tim (1999). *Terénní práce s uživateli drog - zásady a praxe*. Boskovice: Nakladatelství Albert. 72 s. ISBN 80-85834-71-5.

STRIEŽENEC, Štefan (1996). *Slovník sociálneho pracovníka*. Trnava: AD. 255 s. ISBN 80-967589-0-X

TOKÁROVÁ, Anna et al. (2003). *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov: FF Prešovskej univerzity. 573 s. Vydanie druhé. ISBN 80-968367-5-7.

ŽÁKOVÁ, Martina et al. (2003). *Rozdelenie rizikového klienta z pohľadu sociálneho pracovníka*. In: Práca a sociálna politika. Bratislava: VÚPSVaR a MPSVaR SR. Ročník XI, č. 2, s. 7 – 8. ISSN 1210-5643.

MPSV ČR: Kontaktní práce

<http://www.mpsv.cz/scripts/tisk.asp?id=2491&lg=2491&k=t>

Edice texty k sociální práci

Redakční rada Edice texty k sociální práci: Mgr. Karel Bauer, Mgr. Radka Janebová, Mgr. Martin Smutek, Mgr. Zuzana Truhlářová, PhDr. Josef Zita

Název: **Riziková mládež v současné společnosti**

Editoři: Mgr. Zuzana Truhlářová, Mgr. Martin Smutek

Obálka a sazba: Mgr. Martin Smutek

Rok a místo vydání: 2006, Hradec Králové

Vydání: první

Náklad: 150

Vydalo nakladatelství Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové jako svou 625. publikaci.

ISBN 80-7041-044-2